

WWW.LIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

БЕОГРАДСКЕ ОПШТИНСКЕ НОВИНЕ

ЧАСОПИС ЗА КОМУНАЛНО-СОЦИЈАЛНИ, ПРИВРЕДНИ
И КУЛТУРНИ ЖИВОТ БЕОГРАДА

Број 7 и 8 Година 51	<p>РЕДАКЦИОНИ ОДБОР: Др. Ксенофон Шаховић, Драгослав Стојадиновић, Мих. Стефановић, Павле Карарадовановић, Воја Симић</p> <p>УРЕДНИК: Слободан Ж. Видаковић</p>	Август 1933 год.
-------------------------	---	---------------------

Август 1933

Анкега о малим и радничким становима. — Редакциони одбор, стр.	445
О малим становима у Београду. — Д-р Драг. Аранђеловић, проф. Универзитета, стр.	447
Проблем здравих станова у југословенској престоници. — Д-р Драгољуб Сретеновић, уредник „Лекара”, стр.	449
Значај малих радничких станова за антитуберкулозну профилаксу. — Д-р Боривоје Мих. Ђорђевић, шеф Антитуберкулозног диспанзера Општине града Београда, стр.	453
Станбено питање као јавна брига. — Б. Крекић, стр.	456
Станови сиромашних Београђана. — Д-р Вој. Кујунџић, стр.	467
Питање малих станова у Београду. — Бранко Максимовић, архитекта, стр.	469
Станбено питање у данашњој привредној кризи. — Деспот Остојић, чиновник Министарства социјалне политике, стр.	473
Јевтини станови. — Драгомир М. Поповић, архитекта-урбаниста, стр.	476
Право стана незапсленим радницима. — Лука Павићевић, стр.	484
Анкета о становима. — Павле Кара-Радовановић, новинар и одборник Општине гр. Београда, стр.	486
Мали станови. — Јован Дравић, професор, стр.	488
Станбено питање. — Д-р Михаило Т. Арсић, шеф Административног отсека О. г. Београда, стр.	490
Суштина станбеног питања. — Воја Симић, штампар и одборник Општине града Београда, стр.	494
Један судбоносан проблем. — Резултати анкете о радничким становима. — Слободан Ж. Видаковић, шеф Одељ. за штампу и пропаганду Општине града Београда, стр.	497

ПОЛИТИЧКИ ЖИВОТ:	
Конгрес Југословенске националне странке у Београду. — А. Б. Х., стр.	516
КОМУНАЛНА ХРОНИКА:	
Конгрес гратских и општинских службеника Краљевине Југославије, стр.	570
КОМУНАЛНО-СОЦИЈАЛНА ХРОНИКА:	
Извештај о раду Централног одбора за помагање незапослених радника и намештеника у Београду, стр.	530
ХИГИЈЕНСКА ХРОНИКА:	
Београд је добио велико и модерно Општинско купатило, на Сави, стр.	538
Подизање Општинске болнице за унутрашње болести у улици Св. Николе, стр.	539
Значај I Земаљске хигијенске изложбе у Београду. — Д-р Богољуб Константиновић, стр. .	539
КОМУНАЛНЕ И КЊИЖЕВНЕ БЕЛЕШКЕ:	
Прашки колеж нашег Краља за наше студенте. — Одлуке опште седнице и начелне одлуке Држ. савета. — Социјална политика града Прага. — Живот слепих, стр.	542

Août 1933

<i>Les habitations à bon marché et les logis des ouvriers à Beograd. — Une enquête du „Journal Municipale de Beograd”. — page</i>	445
<i>Les participants à l'enquête:</i>	
Dr. Drag. Arandjelović, prof. à l'Université de Beograd, page	447
Dr. Dragoslav Sretenović, rédacteur en chef du journal „Le Medicin”, page	449
Dr. Borivoje Mih. Djordjević, chef du Dispensaire pour la lutte contre la tuberculose de la Municipalité de Beograd, page	453
Bogdan Krekić, page	456
Dr. Voï. Kouïoundjić, medecin, page	467
Branko Maksimović, architecte, page	469
Despot Ostoić, fonctionnaire au Ministère de la politique sociale, page	473
Dragomir M Popović, architecte urbaniste, page	476
Louka Pavićević, page	484
Pavle Kara-Radovanović, journaliste et conseiller municipal de Beograd, page	486
Yovan Dravić, prof., page	488
Dr. Mihailo T. Arsić, chef à la Section administrative de la Municipalité de Beograd, page	490
Voïa Simić, conseiller municipal de Beograd, page	494
Slobodan Ž. Vidaković, chef au Bureau de la presse de la Municipalité de Beograd, page	497
La vie politique, page	516
La vie communale, page	570
La vie sociale, page	541
Bibliographie, page	542

Слика на корицама: Део Трга код Кнежевог споменика. —
Акварел Б. Војновића—Пеликана.

Sur la couverture: vignette de M. Voïnović—Pelikan

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

LES MARCHANDS A BON MARCHÉ ET LES BOULIERS
OUVRIERS A BEOGRAD

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Анкета о малим и радничким становима

Редакциони одбор „Београдских Општинских новина“, часописа за комунално-социјални, привредни и културни живот Београда, руковођен жељом да разрадом најактуелнијих комуналних и социјалних проблема, и то путем анкете на широкој основи, помогне напоре Београдске општине за брзим и кореним решењем свих тих актуелних проблема, одлучио је, да овај број часописа Београда „Београдских општинских новина“ посвети анкети по питању радничких и малих станова у Београду.

Покрећући ову анкету, жеља је редакције „Београдских општинских новина“, да се ово витално социјално питање Београда стави на дневни ред, расправи у најширим потезима и из тога резимира једна правилна, опште корисна и објективна одлука.

Ова је анкета станова извршена у два правца:

1) Анкетирањем стања оваквих малих и радничких београдских станова на лицу места, који је посао извршио Одељ. за штампу Општине града Београда у сарадњи са Радничком комором и Санитетско-хигијенским отсеком Општине града Београда.

2) Анкетирањем овог питања међу наше највиђеније раднике на пољу социјално-комуналне политике и јавне хигијене.

Анкетирање на терену трајало је месец дана, и за то време свестрано су испитани многи раднички станови у квартовима II, IV, VI, VIII, IX, X и XI изузимајући насеља Јагаган-мале и Прокопа, која су насеља већ детаљно анкетирана приликом прве велике теренске анкете београдских станова, извршене од стране овог Одеља за штампу и пропаганду О. г. Б. уз стручну помоћ Санитета О. г. Б. у зиму 1931—32 год.

Статистичке податке и анкетне налазе у табеларном изводу објавиће са потребним објашњењем у овоме броју руковалац анкетом, шеф одеље, за штампу и пропаганду О. г. Б. г. Видаковић, а оригинални анкетни материјал предаће се надлежном Санитетском отсеку О. г. Б. на употребу и чување.

На учешће у ову анкету били су позвани специјалним писмом сви они јавни радници, који се овим питањем баве у своме јавном или стручном раду. Редакциони одбор замолио их је, да у одговорима — чланцима изнесу своја гледишта и предлоге, између осталог, и по овим питањима:

1) Има ли Београд довољно малих и јевтиних станова за све своје сиромашне радне

грађане, и да ли ти станови одговарају основним хигијенским условима.

2) Да ли недостатак у њима — ако он постоји — треба попити путем комуналне и колективне службене акције или само максимирањем цена приватним власништвима од стране Општине, или фаворизирањем приватних, задружних и др. институција и личности у изградњи таквих малих станова у групама.

3) Шта се има разумети под појмом малог, јевтиног и хигијенски исправног стана, и до које се суме максимално треба да креће висина таквог закупа.

4) Постоји ли и колика диспропорција између висине кирија и зараде економски слабијих редова нашег грађанства.

5) Да ли је за радничке и друге станбене колоније, односно колоније станова економски слабијих грађана, бољи систем гарден-ситија или великих конфорних зграда по типу бечких радничких станова.

6) Шта треба урадити са становима у београдским зградама, које би једна широка и непристрасна санитетско-социјална анкета огласила за нездраве.

7) Да ли из комуналних интервенција треба искључити оне мале исправне зграде, које припадају као својина тим економско слабијим редовима грађанства, и претстављају за њих једини извор прихода неопходан за лично издржавање.

8) Треба ли будућим законом дозволити подизање великих зграда касарнског типа или само оних великих станбених грађевина, чији сопственици још унапред изјаве да се потчињавају без резерве свакој будућој комуналној интервенцији.

9) Да ли раднички, односно сиротињски станови у Београду имају довољно воде, електричног осветљења, канализације, калдрме и да ли су у близини школа, пијаце паркови, саобраћајне везе, или све то треба подићи у њиховој близини по једном унапред обрађеном плану, пошто су све ове компоненте у тесној вези са проблемом станова уопште.

10) Најзад, поред свих датих констатација, да се истакне који би начин и пут био најбржи и најпогоднији да се ово битно здравствено и културно питање малих, здравих и јевтиних станова уопште реши онако како то захтевају једновремено и животни интереси београдских радних грађана и високи углед Југословенске престонице.

За најбољи, најобјективнији и најопсежнији одговор Редакциони одбор „Београдских Општинских новина“ одредио је награду од дин. 1000.—.

*

* *

На ову анкету стигло је 28 одговора — чланака и расправа. Редакциони одбор „Београдских Општинских новина“, по прочитању свих на време приспелих одговора, одлучио је на својим седницама од 14, 18 и 25 августа т. г., да се објаве одговори и чланци г. г.: др. Драг. Аранђеловића, проф. универзитета, др. Драг. Срегеновића, уредника „Лекара“, др. Бор. Ђорђевића, директора београдског анти-туберкулозног диспансера, Богдана Крекића, претставника Радничке коморе, др. Воје Кујунџића, начелника Министарства народног здравља у пензији, арх. Бранка Максимовића, професора средњо-техничке школе, Деспота Остојића, референта Министарства социјалне политике, арх. урб. Драг. М. Поповића, архитекте О. г. Београда, Луке Павићевића, секретара Одбора за незапослене раднике, проф. Јована Дравића, др. Михаила Арсића, шефа Администр. отсека града Београда, и од стране Редакционог одбора г. г. Павла Кара-Радовановића, Воје Симића и Слободана Ж. Видаковића.

По изласку овог броја часописа „Београдских Општинских новина“, жири Редакционог одбора „Београдских Општинских новина“, сходно прописима Правилника о штампи Општине града Београда, одржаће своју седницу и на истој доделити награду оном прилогу за кога жири нађе, да је најбољи и да заслужује награду према расписаном конкурс. Резултат конкурса и име награђеног писца објавиће се у идућем броју часописа „Б. О. Н.“, као и преко београдских дневних листова.

Прилози г. г. Павла Кара-Радовановића, Воје Симића и Слободана Ж. Видаковића изузимају се уопште од учешћа у конкурс, пошто су њихови писци чланови Редакционог одбора и писали су своје прилоге као претставници истог.

Редакциони одбор „Београдских Општинских новина“ нада се, да ће се овом анкетом у којој су дали своје лепе прилоге и предлоге наши најпозванији јавни радници и стручњаци, помоћи Суд и Одбор општине града Београда да што пре и што правилније реши ово најтеже социјално питање града Београда.

Са седнице Редакционог одбора „Б. О. Н.“ од 25 августа 1933 год.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Д-р Драг. Аранђеловић,
проф. Универзитета

О малим становима у Београду

На анкету, коју је расписало уредништво часописа „Београдских општинских новина“, о малим становима у Београду, одговарам, по реду постављених питања, ово:

1. Београд, према броју свога, већином сиромашног становништва нема довољан број малих, хигијенских а јевтиних станова — чињеница коју не треба доказивати него само констатовати.

2. Треба свима начинима тежити да се овај недостатак попуни: и путем колективне службене акције и фаворизовањем приватних и задружних институција за подизање станова:

а) Општина као представник београдског грађанства треба да се заузме код Владе, да Државна хипотекарна банка смањи камату на хипотекарне зајмове за изградњу искључиво малих станова у зони јевтиних станова (до 3 собе), иначе са свима удобностима подигнутим, а у улицама које ће општина одредити.

б) Општина да подели грађевински реон Београда у три или четири зоне. У зону јевтиних станова има да дођу крајеви где станује и где би имало становати сиротније становништво: дунавска страна од Душанове улице у правцу Дунава, Палилула од Таковске и Битољске улице, Гробљанска улица у правцу Дунава, на савској падини све улице испод улице Краљице Наталије, Југ Богданова, Поп Лукина, све улице испод ул. Милоша Великог ка Сави. За те крајеве, а за мале станове у најмање двоспратним зградама, поред олакшице у јевтинијем зајму код Државне хипотекарне банке, Општина би дала и ове бенефиције: са 20% процената од нормалне цене јевтинију воду, осветљење, тротоарске таксе, јевтиније пијачне таксе на пијацама у тим крајевима.

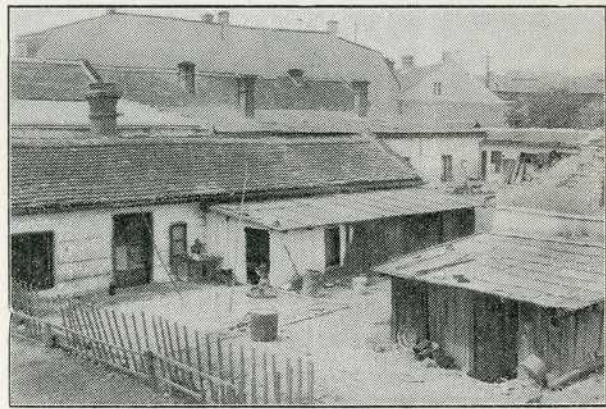
в) Општина да се заузме за доношење Закона о допуштености стицања права својине на појединим спратовима једне зграде у зони јевтиних станова (т.зв. хоризонтална својина, Stockeigentum), која постоји у неким европским законодавствима, а, мислим, и код нас у Словенији.

г) За своје чиновништво и за своје, бар сталне, службенике Општина постепено, опет у зони јевтиних станова, да изграђује у ширим улицама, на угловима улица, а нарочито на дунавској страни, где има више простора и општинског земљишта, вишеспратне, хиги-

јенске зграде са малим становима. Ове станове Општина би, по што је могуће јевтинијој цени, издавала под кирију, а за обезбеђење ове кирије стављала би забране на плате својих службеника.

3) Мали, јевтин, хигијенски је стан онај који одговара прописима Грађевинског закона за Београд. Он треба да је довољно простран, видан, сув, снабдевен и купатилом. Кирија за такав стан не би требало да буде већа: од 400 динара за стан од собе, предсобља и кујне; 700 дин., за две собе; 800 до 1000 динара за три собе.

4. На сваки начин да кров над главом утиче не само на формирање физичког него и ду-

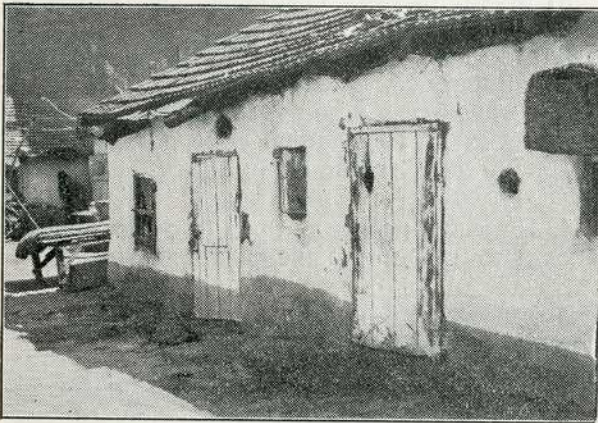
Анкетирани станови:
Из Француске улице (шупе од дасака)

ховног здравља становника. У јазбинама, каквих има међу београдским „становима“, пропада не само тело него и дух човека, који постепено постаје неспособан за ма какав озбиљнији умни рад.

5. Велика је несразмера између висине кирија у Београду и зараде економски слабих редова грађанства. Један пример то ће најбоље објаснити. Један професор, судија, инжењер, или ма какав државни, општински или приватни службеник, који има до 3000 динара месечне плате, налази се већ у добу узраста кад је, најчешће, ожењен и има двоје или троје деце. За скроман живот таквом је човеку потребно да има хигијенски стан са две собе. Али он га сада у Београду не може наћи без најмање 1000 динара месечне кирије. А

www.то је за њега већ много, јер кирија не сме износити, с обзиром на друге животне потребе, које се морају задовољити, више од $\frac{1}{4}$ па ни $\frac{1}{6}$ прихода... Један ожењен стручни радник, мали трговац или ма какав други привредник, који има 1000 динара месечног прихода, не може наћи хигијенски стан од себе и кујне без 4 до 500 динара месечно, а то је, очевидно, много и на штету других животних потреба. За то нигде у свету у великим варошима нема толико у одећи напуштена и дроњава света као у Београду. Трећина и више прихода оде за стан, и, наравно, човек нема се чиме обући...

6. Дивно је становати у гарден-ситију! Како се ту слободно дише, пуно је простора, сунца, ваздуха... Камо лепе среће кад бисмо

Анкетирани станови:
Са Хајдук Вељковог Венца

и у Београду могли имати такве крајеве! Наравно такве гарден-сити-е, који су уређени за велико-варошки живот: да има прво калдрме, водовода, канализације, осветљења, школа, пијаца, болнице, да је лак, брз и јевтин саобраћај са централним деловима града. На жалост, тако уређени гарден-сити могу имати само богати градови, чије становништво може поднети издатке за такво уређење града. А шака јада београдског грађанства, од којег је једна половина сиротиња, једна четвртина најскромнији средњи сталеж, не може ни мислити да своме сиротном делу становништва омогући живот у становима уређеног гарден-ситија. Гарден-сити могућан је у Београду само у таквим насељима, која истина имају сунца и простора, али немају ни довољно воде, ни канализације, ни калдрме, ни школа, ни пијаца, ни болница ни других за варошки живот неизоставних установа... Гарден-сити београдске сиротиње је вечита мука са бла-том и прашином....

Не остаје, на жалост, према нашој сиротињи ништа друго него радити на подизању

удобних вишеспратних зграда, са малим, удобним становима, у јевтиној зони, као што је горе речено. Али да би се и ово питање решило, да би једном цео грађевински реон Београда био уређен великоварошки, с удобностима, без којих се не може живети грађевинским животом, да би и београдска сиротиња становала у крајевима града, у којима има модерне калдрме, водовода, осветљења, канализације, школа, пијаца и друго, неизоставно је потребно сузити, врло много сузити грађевински реон, па тај сужени реон уредити као што треба. Нема те памети која би могла велико-варошки уредити један грађевински реон који иде од града до Вишњице, Малог Мокрог Луга, Кумодража, Бањице, Раковице, Жаркова, а на којем огромном простору живи само 260 хиљада већином сиромашног становништва!... Ако остане овако како је, и ако се сваке године шири грађевински реон, Београд мора остати једно велико, неуређено село, или Општина београдска мора ударити толике намете на своје становништво да ће почети узимати и од њиховог капитала...

7. Нездраве зграде треба затворити, т. ј. створити, ако их већ нема, законске могућности да се становање у таквим зградама забрани или, у посебним, тежим случајевима да се такве зграде поруше. Мислим на случајеве кад су станови у таквим зградама врло штетни по здравље укућана, а власници њихови имају могућности да подигну нове, хигијенске зграде или им бар не пада сувише тешко да се лише прихода од нездравих станова. Ове имућније власнике зграда требало би јачим опорезивањем за такве зграде принудити да страћаре руше и хигијенске зграде подижу. Јер има *ноторних богаташа* у Београду, који вуку приходе од разних ђумеца, у којима њихове кираџије пропадају! *Номо homini lupus*...

8. Велике грађевине касарнског типа треба одобрвати само у широким улицама, на угловима улица, у улицама које гледају на паркове, пољане, реке... На пр. у Битољској улици, од Таковске, палилулске пијаце, поред Ташмајдана могу се одобрити и петоспратне зграде, јер би оне према себи имале простране ташмајдански парк, те би имале довољно светлости и ваздуха.

9. Раднички станови у удаљенијим крајевима града немају довољно ни воде, немају калдрме, осветљења, канализације ни других удобности, а не могу их ни имати, јер Општина, као што смо већ горе рекли, никад неће бити у могућности да те услове за живот створи.

На завршетку да поновим оно, што сам и као општински одборник, и као јавни радник често говорио и писао: *питање малих, јевтиних, хигијенских станова у Београду не може се решити без сужавања грађевинског реона...*

Др. Драгољуб Сретеновић
уредник „Лекара“

Проблем здравих станова у Југословенској престоници

Станбени проблем претставља првокласан значај у целој свету. Отуда се подизању здравих станова посвећује свуда нарочита пажња од стране разумних претставника комуналне политике, понајпре великих градова. Њихова је брига сасвим разумљива кад се зна, колико је велика улога станова за формирање отпорности људског организма према болестима, као и за појаву многих болести. С тога се с правом сматра, да се у једном стварно цивилизованом друштву, вредност станова мери према броју људских бића које одржавају у животу, а не према томе колико их могу да уморе.

Овај проблем има специјално великог значаја кад је у питању југословенска престоница, због многих специфично њених станбених одлика. С пуним се правом сме тврдити, да београдски станови у свом огромном делу не заступају ни најосновније хигијенске услове, потребне ради обезбеђења нормалне здравствене егзистенције београдских грађана. Наравно да због овога пати највише сиромашан раднички свет престонице, али у мањој или сличној мери ова невоља сналази и остале друштвене редове, нарочито средњи staleж, који сачињава знатан део престоничког становништва, али се по свом социјалном положају и по својим ситно-сопственичким тенденцијама налази изван редова потпуно пауперизованог становништва. Због свега овога, проблем станова за Београд претставља општу бригу, која је јако потенцирана кад је у питању радничка класа. Једино се овако може поставити проблем здравих станова у Београду и одатле се мора поћи кад се расправља о начинима на који би се проблем могао решити.

Жалосне станбене прилике у Београду објашњиве су кад се има у виду његова историјска прошлост и цео ток развоја у релативно кратком времену, док није постао од неугледне турске касаве, средиште једне велике државе са упорним тежњама да постане у правом смислу једно културно насеље. Овај је прелаз сувише нагло вршен и услед тога се трагови перошлости нису могли сасвим избрисати, с тога Београд по својој грађевинској структури носи у себи упадљив печат

једне чудне мешавине између оријента и запада, са пуно упадљивих супротности, које га мимо изванредно лепог и здравог положаја, чине врло неестетичним и нездравим. Овај је парадокс нарочито за жаљење ради тога што су се многи хигијенски и естетски недостаци могли избећи само да се грађевинском проблему благовремено поклонила већа пажња од стране претставника престоничке комуналне политике, чија је прва брига требала да буде вођење рачуна о најосновнијим потребама београдског становништва за здрав живот. Ове грешке нарочито чине тешким проналажење начина за излажење из једне заиста несносне станбене ситуације, у којој

Анкетирани станови:
Из Рудничке улице (прозори са нивоом
калдрме)

се Београд данас налази. Много што шта није лако сада у њему исправити у грађевинском погледу, кад су већ пласирани велики новчани капитали у непокретности, чији се недостаци само у далекој будућности дају изменити. Кад су у питању материјални разлози, најжалост, опадају сви здравствени, ма колико да на овима почива опстанак становништва једног града и целог народа.

У Београду постоји више типова зграда за становање. Њиховим излагањем добиће се јасна слика о хигијенским станбеним приликама у југословенској престоници:

1) У Београду има највише предатних зграда, од којих највећи број неиспуњавају ни најосновније здравствене услове. Многе су од њих већ дотрајале, мрачне и влажне, каткад без канализације и електричног осветљења, готово увек без купатила и других потребних просторија. Оне се не налазе само по спореднијим престоничким улицама, већ ките и сам центар вароши, чинећи га ружним поред доцније изграђених палата. Међутим, станови у оваквим зградама су највише настањени због ниже цене њихових кирија, без обзира што хигијенска страна у њима није заступљена. У исто време, многи од њих претстављају права заражена туберкулозна огњишта, а куће са повољнијим хигијенским околностима, у непосредној вези са зараженим зградама и саме постају заражене.

Анкетирани станови:
Са Булевару Ослобођења (висина соба испод
2 метра)

2) После ратова Београд се грађевински необично много подигао. Подигнут је велики број зграда и палата. Од ових један део заиста је у сваком погледу беспрекоран, па и у погледу своје хигијенске стране. Међутим, има доста нових зграда у престоници, које су рађене на брзу руку или са недовољним новчаним сретствима, са многим хигијенским недостацима. Њихове сопственике интересовао је искључиво рентабилитет куће, а никако или врло мало да закупцима пруже у правом смислу удобан и здрав стан. Отуда су оне са многим хигијенским недостатцима: собе су ниске и тесне, недовољно осветљене и слабо изложене сунцу и ваздуху, а споредне просторије, нарочито кујна и одељења за млађе, изведени су на најнехигијенскији начин што се уопште може замислити. Руководећи се искључиво комерцијалним разлозима, архи-

текти су у много случајева изводили своје планове на начин како би земљиште, које има да покрије зграда, доносило што већи приход њиховим сопственицима. Њима, изгледа, није падало напамет, да у најлепше саграђеној кући само једно мрачно одељење, нездраво за становање, може да послужи као извор за пренос заразе, нарочито туберкулозе, на становнике целе куће и да тако једну нову грађевину претварају у праву гробницу за људе који је настањују. Оваквих примера има доста данас у Београду и анкетна комисија за станове морала их је констатовати, што је већ пало у очи лекарима, који по свом професионалном позиву залазе по таквим кућама. Међутим, да се са више строгости поступало при одобравању грађевинских планова, да се строго имала у виду њихова хигијенска страна, избегло би се подизање оваквих грађевина, чиме би се обезбедило здравље многих становника при нормалним условима за живот, а скрупулозно непоштовање здравствених услова при подизању једне грађевине постаје злочиначко, кад се узме у обзир пустош коју чине баш туберкулоза међу грађанима наше престонице.

3) Необично велики и нагли прираст становништва у Београду одмах иза завршетка рата, изазвао је потребу што већег броја станова. Они су се почели свуда изграђивати, али су се при томе, изгледа, сви од реда, сопственици имања, технички стручњаци и општинске власти, руководили готово искључиво *квантитетом* станова, а не и њиховим *квалитетом*. Појава Јатаган-мале, Пиштољ-мале и других насеобина сличне врсте сиромашних грађана Београда пружа јединствену слику за оно што би се с правом могло назвати „станбеним чиром” престонице. Али се овај назив, нажалост не може приписати само изолованим и бесправно подигнутим насељима, са којима је општинска управа ипак у стању да ликвидира. Али, нажалост, таква је највећим делом цела периферија, ближа или даља, Београда. *Бедне кућице, управо учерице, на Карабурми, Маринковој бари, Пашином брду и по другим крајевима вароши нису ништа друго већ расадници болести и утамањивачи виталне отпорности београдског становништва.* Потреба за станом и жеља да имају „свој кров над главом” упутила је многе грађане престонице, у времену економског просперитета, да са малим новчаним средствима изграде свој сопствени дом. Природно је, да су земљиште тражили тамо где са за најмање новаца могло добити, а то је периферија, мимо удаљености од места запослености и мимо тога што се тамо није налазила ни канализација, ни електрично осветљење и друге основне хигијенске потребе за једно варошко насеље. Пошто се располагало са јако ограниченим новчаним средствима, куће су подизане од најслабијег материјала,

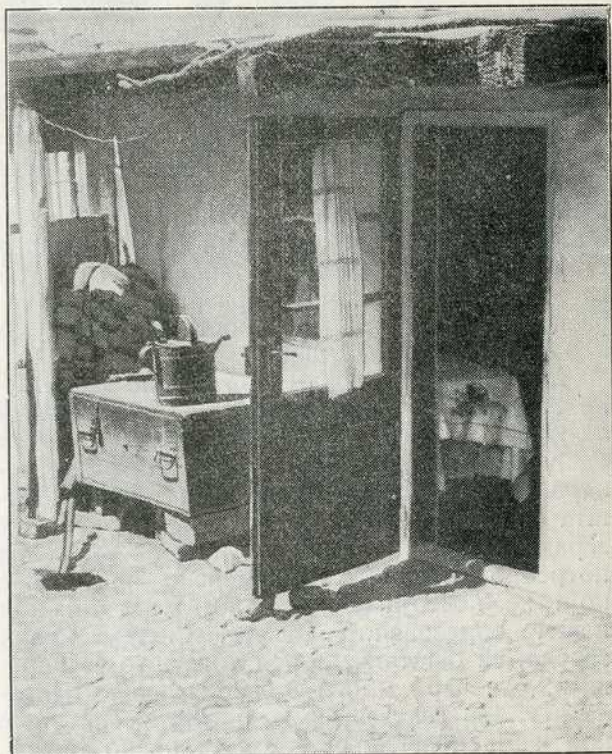
Често, чак на подводном и претходно необезбеђеном терену, са малим прозорима, ниским кровом, земљаним подом и сасвим узаним одељењима. Безброј оваквих бедних кровидњара за становање, не би се смело употребити ни као заклон за стоку, а никако за људе са породицама. Међутим, у таквим становима пропадају многе сиромашне београдске породице и у њима расту нове генерације, које ће имати све одлике превремене физичке исцрплености, са траговима хроничних болести и душевне потиштености. Наравно, да је у таквим београдским становима морталитет необично висок, чиме се једино даје објаснити процентуално врло висока смртност у Београду.

Ово је у општим цртама представљало здравствену слику београдских станбених прилика. Има, међутим, још један податак, који поред нехигијенских услова самих зграда, такође великим делом утиче на потенцирање нездравих станбених прилика у Београду. То је претрпаност. Одавно је пак позната улога претрпаности на појаву болести, нарочито социјалних. Отуда још се један парадокс мора истаћи кад се расправља о овом питању. У Београду већ постоји доста празних станова и то баш у новим зградама, док се с друге стране многе породице гуше у нездравим становима. Објашњење лежи у скупоћи станбеног закупа, који је сразмерно према цени осталих потреба за живот превише висок. Узмимо за пример једну породицу, чији просечан месечни приход не износи више од 1500 дин. месечно, каквих има доста у Београду. Она је принуђена да станује у нехигијенском стану и да за скучен простор плаћа најмање 6 до 700 дин. месечно, што значи да близу половине целог прихода мора издавати само на стан, који при том не задовољава здравствене услове. Многе породице тако живе по цену лишавања других основних животних потреба, понајпре исхране, грева и одеће. Шта тек да се каже за породице, па и за самце, чији је приход испод означеног, каквих такође има врло много? Безброј примера, из сопственог запажања, могло би се навести у прилог очајног положаја многих грађана само због скупих станова. Овај разлог многе младе људе задржава од заснивања породице, те и са ове стране тешке станбене прилике наше престонице штетно утичу на размножавање расе, изискујући да се приступи што хитније и енергичније разумном решењу тога питања.

Намеће се сада питање: како да се поправе рђави услови за становање великог дела београдског становништва?

Ово питање није ни најмање лако решити јер је чисто економског карактера. Било би најједноставније одлучити да се забрани настањивање зграда, које не одговарају хигијенским приликама. Али се ту адмах долази

у опреку са многим материјалним тешко премостивим околностима. Наишло би се на отпор сопственика, који се грчевито држе свога добра, које истина другима доноси болест и несрећу, али њима ствара извешан приход, од кога чак често сами живе. Шта би исто тако у том случају чинили закупци станова, ако се одагнају из нездравих станова, приступачних њиховој кеси, а на другој страни не пружа им се здрав стан за њима подношљив закуп? Настале би свакако пометње и потреси да би се брзо одустало од таквог начина решења станбеног проблема. Међутим, ово ни у ком случају не сме да

Анкетирани станови:
Из Балканске улице (соба без дневног осветљења)

значи да се због тих тешкоћа не треба да приступи решавању станбеног питања. С тога је сасвим похвална намера Београдске општинске управе што је, најзад, макар и у задњи час, дошла на идеју да свестрано испита све могућности за станбено оздрављење престонице. Ова анкета београдских станова у исто време значи да се осећа колико је тај проблем не само важан, већ и врло тежак, и необично актуелан.

Какве мере треба предузети у том правцу? Оно што је на првом месту потребно јесте строга забрана даљег подизања нехигијенских станова не само на грађевинској територији Београда, већ и у његовој близини. Иначе би се створиле насеобине типа Јатаган-

маде на земљишту других општина у додиру са београдском, а ово би посредним путем имало штетног утицаја и на здравствено стање београдског становништва.

Друга мера у овом правцу, која би општини предстојала, јесте асанација запуштених крајева, већ изграђених, у којима још не постоји водовод, канализација, електрично осветљење и калдрисане улице. При овоме би се могло извршити парцијелно расељавање или забрана становања, понајпре ако се подигнуте нездраве кућице налазе изван изграђеног конгломерисаног насеља.

Најважнији задатак општине у области станбене политике састоји се у пружању могућности сиромашном становништу да дође до што хигијенскијег, а притом што јевтинијег стана. Ово представља много тешкоћа, јер су зато потребна велика новчана средства, Међутим, новац се за ову сврху не сме жалити, пошто се стоструко враћа посредним путем. Пружањем здравих и јевтиних станова сиромашним београдским грађанима постигло би се најједноставнији начин одстрањивања становања по нездравим становима. Они би се постепено спонтано испразнили чим и сиромашан свет има могућности да дође до здравог и јевтиног стана.

Према томе, изградња од стране комуналне заједнице нових станова, са популарним закупним ценама, представља најбољи начин одстрањивања сиромашног становништва од нездравих станова. Са хигијенске тачке гледишта бољи је систем гарденситиа, од великих зграда касарнског типа, за чије је одржање потребно нарочито хигијенско васпитање које не постоји у довољној мери ни код нашег образованијег света. Систем малих зграда, са баштама, поред тога што је здравији, одговара много боље и нашем менталитету, јер се у њима наш свет осећа више код своје куће. У осталом, утврђено је већ, да су вароши, које се развијају у висину место у ширину, више изложене опасности од болести, нарочито туберкулозе. Вароши са високим зградама зараженије су туберкулозом него вароши са ниским кућама. У Лондону је смањена смртност од туберкулозе за једну четвртину захваљујући овим мерама: снабдевање становништва чистом водом у довољној количини, затим брзим и савршено хигијенским изношењем нечистоће, али оно што је нарочито дозволило да се успешно бори против туберкулозе, јесте то што у енглеским варошима не постоји она претрпаност у становима, као по другим европским варошима. Улице су широке, куће ниске, пролази простране. У Лондону има просечно 8 становника у једној кући, докле их у Паризу има на пример 35.

Држећи се принципа да су здравије вароши, које се развијају у ширину, са ниским зградама, требало би претпоставити да тај услов Београд у пуној мери испуњава и да

би с тога Београд требао да буде здрава варош. Међутим, здравствено стање у Београду је напротив рђаво. Ово долази отуда, што се у њему подигао велики број нездравих кућа. И ако се налазе изван штетних испаравања великих вароши, на домаку сунца и ваздуха, оне представљају огњишта заразе.

Подизање ниских зграда у вароши која се тек изграђује и која је средиште једне велике државе од 14 милиона становника, има својих естетских незгода. С тога приватним лицима ни у ком случају не треба ускраћивати да у централним деловима вароши подижу зграде од више спратова, али под условом да се при томе строго придржавају унапред утврђених не само естетских правила, већ и хигијенских.

Из свега изложеног намеће се као закључак, да општина треба да предузме као хитне и неодложне ове мере у погледу станбене асанације Београда:

1) Завести одмах строгу контролу изградње станова у погледу хигијенском и апсолутно онемогућавање подизања нехигијенских зграда;

2) Забранили даље ширење вароши у најудаљенијој периферији, јер не постоје никакве потребе према данашњем бројном стању Београда, а према изгледима за даље његово економско напредовање ово ширење само представља тешкоће за извођење канализације и других јавних хигијенских радова;

3) Извршити селекцију станова са забрањеном становања у влажним, нездравим становима;

4) Извршити асанацију већ подигнутих насеља, на тај начин што би се свуда спровела канализација и водовод, а улице поплочиле, и оставило слободног простора за јавне паркове и скверове;

5) Изградити јевтине станове за раднике и у њих населити све оне који са породицама пропадају по нездравим становима;

6) Фаворизирати у сваком погледу изградњу колонија за становање, као што је на пример чиновничка и професорска;

7) Принудним мерама натерати сопственике већ дотрајалих зграда у централним деловима вароши да подижу зграде већег типа, чија би естетска и здравствена страна задовољавала; у исто време забранити изградњу великих зграда по периферији, коју треба претворити у неку врсту гарденситиа, како је то учињено, на пример, у Берлину.

Поред финансијских жртава преко дугорочних хипотекарних зајмова са мало више одлучности и са добрим познавањем градске хигијене, ове би мере, при садањим социјалним и економским приликама, у многоме припомогле да Београд постане не само једна од најлепших вароши, већ и најхигијенскијих, јер се естетика и хигијена, кад су у питању станови, само допуњују, а никако искључују, како би се то дало закључити према досадањој изградњи југословенске престонице.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Д-р **Боривоје Мих. Ђорђевић**,
шеф Антитуберкулозног диспансера О. г. Б.

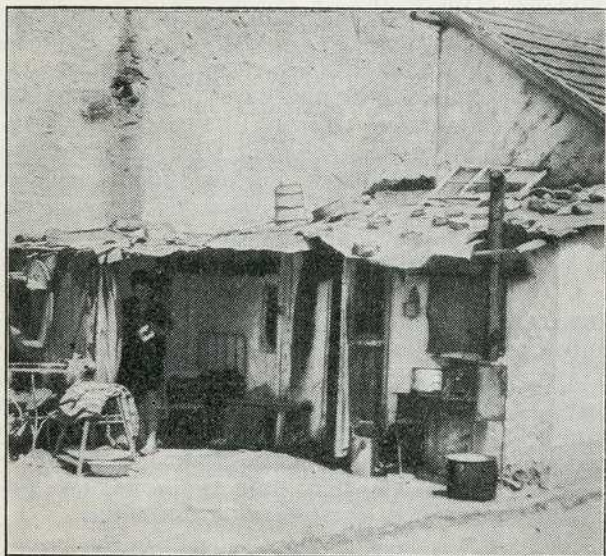
Значај малих радничких станова за антитуберкулозну профилаксу

Станбено питање је један од најважнијих проблема у антитуберкулозној профилакси. Оно је исто тако и једна од највећих брига градске хигијене. Посматрано са те тачке гледишта, питање здравих станова тесно је скопчано са морбидитетом и морталитетом не само појединих вароши као целине, него и са појединим квартовима у једној истој вароши као најбољи индикатор за оцењивање нивоа на коме се налази хигијена станова. Као најосетљивије мерило уздизања или спуштања тога нивоа, може нам послужити проценат оболелости или смртности од туберкулозе у појединим варошима, или још боље у појединим деловима вароши. Туберкулоза плућа је болест која је тесно везана са хигијеном стана. Имамо велики број примера у том погледу у неким великим европским престоницама, нарочито у Лондону. У густо насељеним старим сиромашним квартовима са нехигијенским зградама, прљавим, запуштеним, мрачним дворштима и становима, са узаним кривудавим улицама, без довољно светлости и ваздуха, смртност од туберкулозе је од 19 на 1.000 становника спала рапидно на 4—5 на 1.000 чим су ти квартави као целина били експрописани, преуређени, проречени широки, прави булевари, засађено дрвеће и подигнуте модерне грађевине, до којих је допирало довољно светлости и ваздуха. Сличан пример имамо и у Паризу: XVIII квартал познат са својим сиротињским становима (54%) има 30 на 1000 смртности од туберкулозе, док је у VIII кварту који се одликује својим широким улицама, авнијама и модерним новим грађевинама (свега 9% сачињавају сиромашни станови) смртност од туберкулозе је 14 на 1000. Анкета коју смо водили од самог почетка рада и отварања Антитуберкулозног диспансера Општине града Београда дала нам је врло интересантне податке за Београд. Узгред напоменуто, Антитуберкулозни диспансер уопште је најпогоднији центар за вођење једне овакве анкете за сиромашне станове, јер ту долази готово искључиво сиромашан свет, ситне занатлије, ситни трговци и чиновници, радници упуслени и неупуслени сиромашни намештеници итд. Дакле, језгро сиромашног света који у ствари и сачињава већину градског становништва.

Видимо да је међу њима туберкулозна зараза највише узела маха и да је код већине хигијена стана скоро на најнижем ступњу. Врло мало имали смо на прегледу болесника који станује у центру Београда, а највећи број нам је долазио из Јатаган Мале, Савамале, Дорђола, Маринкове баре, Булбулдера и Цветкове механе. Стари Врачарски и Палилулски квартал и неки делови VI кварта су нам пали у очи са великим бројем туберкулозних болесника. Видимо исто тако из статистике државног антитуберкулозног диспансера, да је у I кварту најмање туберкулозних, док их у V и IX има највише. Истина је да су ови квартави највећим делом насељени сиромашним светом, који се најчешће обраћа за бесплатну лекарску помоћ, али треба имати на уму, да су то уједно и делови вароши који имају врло много нездравих станова. Можемо слободно рећи да је распрострањеност туберкулозе у једном кварту најбоље огледало његових станбених хигијенских прилика.

Код свих наших сиромашних болесника који долазе на преглед у диспансер води се марљива анкета о хигијени стана. Можемо рећи, да не бисмо износили цифре, да је 65% тих малих станова нездрав, било што недостаје један или више од капиталних хигијенских услова здравог стана. Од осталих, ако бисмо узели мало строжије мерило по којем би требало да сваки стан има купатило и засебан клозет у стану, да је окренут југо-истоку, да има довољно пространо двориште у сунцу и зеленилу, да је улица поред стана довољно широка, онда би проценат исправних станова био још мањи. Онај мали остатак који бисмо још и могли назвати исправним, има једну велику замерку: да је сувише густо насељен. Уопште у Београду, као и у свима варошима које се нагло подижу, у погледу станова постоји велики контраст: у центру скупи станови релативно ретко насељени, а на периферији сиромашни и нехигијенски станови густо насељени. Видели смо мало час какав је утицај имала на ширење туберкулозе тако густа насељеност по малим нездравим становима. Да је то једно опште правило, које је установљено и у земљама чији станови стоје у већини на много вишем хигијенском ступњу видимо из неколико по-

знатих статистика. У Паризу на пример у квартовима где већину сачињавају удобни станови у великим зградама, са пространим двориштима, са вртовима и зеленилом око зграда, општи морталитет је 9 на 1000, док је у осталим деловима града, где су зграде збијене, без дворишта, са великим бројем неисправних станова, морталитет 17,4 на 1000. У Немачкој у Улму, смртност је 15,5 на 1000, у центру града где је насељеност и сувише густа, и где је земљиште због скупоће искоришћено до крајњих граница за радње и станове, док на периферији, где има више вила и котежа, смртност је само 5,8 на 1000 становника. Врло је интересантна берлинска статистика, нарочито у вези са податцима, које смо

Анкетирани станови:
Са Хајдук Вељковог Венца

ми сакупили за београдске прилике и које ћемо мало даље изнети. Наиме нађено је да је смртност на 1000 становника била:

163,5 по становима само од једне собе,
22,5 по становима само од две собе,
7,5 по становима само од три собе,
а 3,4 по становима само од четири и више соба.

Код нас у Београду, бар према нашим подацима, већину сиромашних станова сачињавају станови са два одељења: соба и кујна (60%). Затим по реду долазе станови само од једне собе (т.ј. као засебан стан, не као део другог стана), па онда станови од 3 собе. Станови од више од 3 соба су веома ретки код наших болесника.

Поред раније наведених неповољних хигијенских услова, код наших сиромашних станова има и једна друга рђава страна; то је висина кирије, која је далеко изнад вредности стана. Наша анкета обухвата око 600 таквих сиромашних станова од 1 до 3 собе. Кирија се креће од 100 до 300 динара за једну

собу, од 300 до 500 за две собе, а од 500 до 800 динара некад и више за станове од три собе. Али ако упоредимо истовремено и приходе тих станара видимо да су они у великој диспропорцији са киријама. Већина наших болесника нема сталног занимања те ни тачна висина прихода није могла бити увек одређена, али у сваком случају налазили смо врло често, да је кирија према приходу била у односу 1:3 (око 30%), или 1:2 (10% случајева), а остатак у мањој сразмери, али никад мање од 1:4. Дакле, и ако нехигијенски, и ако тескобни, станови су за сиромашне доста скупи. Поредићи према великим становима, мали станови су релативно много скупији.

Један мали раднички стан требало би да има минимум од 40 м² под кровом или површине, да су собе високе најмање 2,60 до 2,80 мет., зидане од чврстог материјала наравно, да стан има своје купатило и клозет. Мора бити тако постављен да је већим делом дана изложен сунчаној светлости и да око стана има довољно слободног простора. Цена једног таквог стана може варирати према месту, пространству, мањој или већој унутрашњој савршености у погледу удобности, али би требало настојати да никад не премаша бар 1/5 укупне зараде закупника.

Решење станбеног питања је крупан и сложен проблем. Оно се може решити једино широм колаборацијом државе, Општине и приватних институција. Планава за то решење може бити и оригиналних и идеалних, али за свако место треба прво узети у обзир оне које се могу извршити. То је најважније.

Који систем првенствено изабрати: мале котеже, гарден-сити, или велике колективне зграде. За наше прилике и један и други систем имали би рђавих страна, ако би били искључиво примењени.

Велике колективне зграде са 100 и више станова, имају пре свега ту рђаву хигијенску страну, што би у случају епидемије претила велика опасност за све укућане, а нарочито за децу. Затим они захтевају великих материјалних жртава и напоследку не би се никада могао подићи толики број таквих великих зграда, да би за све сиромашне било места.

Систем котежа имао би ту тешкоћу, што захтева веће комплексе слободног земљишта, којих нема тако много у непосредној близини Београда а ако би се удаљили мало више од вароши, требало би одмах решавати и питање брзих, практичних и јефтених комуникационих сретстава. Уз то долази као неминовно и питање електрике, водовода, канализације и питање снабдевања намирница. Дакле, треба имати у виду и један и други систем.

Затим истовремено као необично важно покушати и са трансформацијом нездравих станова свуда где је то могуће. Читав један низ мера и правилника у чије детаље не можемо овде улазити, били би потребни да се то изврши. Ми смо у законодавству у том по-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

гледу прилично заостали за неким западним државама, али смо бар у том повољном положају да се можемо користити туђим искуством и оценити резултате, које су за 20 до 30 година такви закони тамо донели, па се према томе управљати. У Енглеској постоји још од 1890 године такозвани Housing of the working class act који захтева рушење свих зграда за које је утврђено да су нездраве, а у Француској закон од 10 јуна 1915 год., такође предвиђа експропријацију свих нездравих места. Ми не морамо одмах рушити, то би можда била и велика грешка, пре него добијемо довољан број добрих радничких станова, али би могли једном наредбом забранити издавање свих просторија за које једна непристрасна анкета утврди да су нездраве.

У том погледу при отсеку Јавне хигијене могла би се установити једна општа санатетска картотека за све зграде и све просторије, где би били унети сви хигијенски подаци, повољни и неповољни, и општина би могла на основу тих података у сарадњи са Управом града забранити усељавање у сваку такву просторију све док се не оправди, ако је то могуће, или да нареди рушење, ако то није могуће. Таква картотека под сталном контролом једног инспектора градске хигијене, била би уједно потсетник и за све остале санитетско-хигијенске мере и наредбе. Сем тога у одбору за одобравање за подизање нових или преправку старих грађевина, требало би увек саслушати и мишљење једног стручног лица, савршено упознатог у питањима градске хигијене. Треба омогућити да се санитетско-хигијенска комунална интервенција простире на све грађевине без разлике, на све локале, радионице, радње, фабрике, школе итд. Та би интервенција морала базирати на једном низу општих хигијенских услова који би били обавезни за све и које би требало свуда спровести.

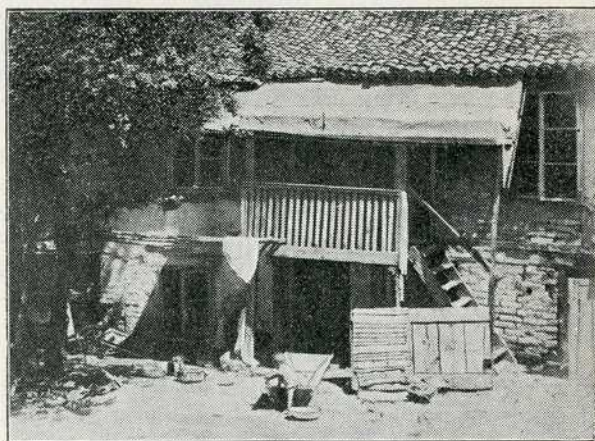
Размере оваквог једног чланка заиста су недовољне да би се у сва та питања могло детаљније улазити. Зато ћемо само у главним потезима изнети један план, из кога би се могао видети удео комуналне и приватне иницијативе.

Комунална интервенција, поред осталих истовремених мера за хигијенско уређење садашњих нездравих крајева вароши, била би ангажована нарочито за подизање неколико великих зграда са већим бројем станова за сиромашне. По 30 до 40 станова у једној згради са 3—4 одељења сваки потпуно издвојени, са пространим двориштем у зеленилу и широком улицом испред зграде, сужили би за смештај оних, чије би станове као најнездравије требало затворити, или чије би зграде требало срушити, земљиште експроприсати, ради генералног преуређења тога краја. Такви ослобођени терени били би преуређени потпуно модерно по свима захтеви-

ма хигијене, било подизањем садних ситија било већим зграда за сиромашан свет.

Поред колективних зграда одмах предвидети израду широких, правих улица, засађених дрвећем, а зграде из дворишта окружити зеленилом. Двориште сваке зграде треба да има размере бар висине зграде. За подизање оваквих станова и преуређења искористити првенствено слободна земљишта у самој вароши.

Али и приватна сарадња могла би бити од велике користи. Према могућностима требало би кредитима помагати и мање групе приватних градитеља, где би 4—5 станова у групи

Анкетирани станови:
Из Балканске улице

једно уз друго или под истим кровом имало више власника или би сваки био власник само једног спрата. Један хигијенско-грађевински одбор давао би савете и упутства где и како треба подизати такве мале, јефтине радничке станове.

Нека већа индустријска предузећа већ су подигла станове за своје особље у близини фабричких зграда. Трало би свим могућим мерама фаворизирати и настојати да и остала предузећа, фабрике, млинови, велике радионице, банке, штедионице, подигну хигијенске зграде за своје сиромашне намештенике. Уопште потпомоћи до крајњих граница па и изванредним мерама сваку приватну иницијативу, која иде за подизањем или уређењем јефтних хигијенских станова.

Напослетку фаворизирати и помагати разним повластицама и кредитима и све приватне задруге и кооперативе, чији би циљ био подизање оваквих станова за своје чланове.

На тај начин, заједничким напором и комуналне и приватне иницијативе решили бисмо не само питање здравих радничких станова, него би добрим делом решили и један други крупни проблем, проблем сузбијања туберкулозне заразе у Београду.

Богдан Крекић, публициста

Станбено питање као јавна брига

„Београдским општинским новинама” припада заслуга, што је станбено питање и у нашој средини у више махова постало предмет јавне дискусије. Ту корисну иницијативу „Београдске општинске новине” су и овога пута узеле за себе. Редакцији се мора одати признање за добру вољу. Али колико би среће било када као повод овим учесталим анкетама о станбеном питању не би био по среди само висок социјални смисао редакције, него и иницијатива надлежних органа Општине града Београда да овоме питању посвете достојну пажњу, користећи богати материјал досадашњих социјалних анкета „Београдских општинских новина” као путоказ за једну планску позитивну акцију.

Ма колико да је станбено питање већ више од пола деценије у центру јавне пажње, ма колико да су томе питању не само муниципале, него и многе државе многоструко обраћале пажњу, ма колико да је и код нас било много напора, да се овоме питању обрати дужна пажња — ипак се не можемо отети утиску, да се станбено питање у нашој средини уопште, па дакле и код претставника власти, како муниципалне, тако и државне, гледа са великом индиферентношћу као на ствар која се аутоматски сама од себе регулише.

Зато су сва досадашња настојања добронамерних и људи и институција, као и многобројни покрети интересената писмено или усмено, па често и врло бучно манифестовани, остајали у пуном смислу глас вапијућега у пустињи.

Толика управо класична игноранција према једном питању као што је станбено, просто запањује. Нарочито кад се зна, да смо ми давно изашли из примитивних облика старе градске привреде и ушли у модерну капиталистичку привреду, која је разорила и старе патријархалне облике живота, некадашњих наших паланки. Гдегод је никла, индустријска радиноста је собом донела наглу и колосалну увећану концентрацију становништва. Паралелно са истицањем тзв. радничког питања нагло је, само од себе у исто време никло и станбено питање. Ради решавања радничког питања наметнуло се доношење разноврсног радничког законодавства. У комплексу општег старања за раднике наметнуло се, међутим, и станбено питање. Као год што је

радничко заштитно законодавство дошло не толико као последица хуманизирања, колико као последица увиђавности да у заштити радничких генерација од прекомерне изработљености од стране приватне привреде, лежи велики јавни интерес, јер су радници део нације, која треба да буде сачувана, крепка физички и духовно и уздигнута морално; тако исто је јавни интерес да те исте масе грађана буду обезбеђене и здравим и удобним станом, чија цена не сме да буде у несразмери са економском снагом тога света.

Станбено питање није само радничко питање. Оно у истој мери интересује и ситног човека: занатлију, трговца, чиновника и службеника приватног, аутономног или државног — огроман број градског становништва.

Статистика великих индустријских центара показују како су очајне прилике биле док јавна пажња није захватила заштиту радника и чиновника у приватним предузећима. Када се интервенција јавила, власници предузећа су се бунили, говорећи: Не мешајте се у наше приватне односе; постоји Закон понуде и потражње, који ће све ствари сам од себе довести у ред. Држава је одбила ово тумачење и интервенисала је. Резултат се показао у огромној јавној користи.

Али очајне прилике, које су показивале статистике великих појединих центара нису произлазиле само из односа у фабрици, него у истој мери и из станбених односа. Зато ограничити интервенцију само на једно поље рада не значи решити ово социјално питање. Шта вреди ако смо радника и чиновника заштитили у радионици и ван ње, прописујући да радно време не сме да траје дуже од 6, 8, 10 часова дневно, да радне просторије морају бити са довољно кубатуре и светла, да пролази морају бити слободни, да машине морају бити заштићене итд. — ако смо тога истога човека после свршенога рада пустили да иде у скроз немогућ стан, где треба да се дави од смрада, да буде без потребног светла, у влази и да подлеже убиственим заразама најразноврснијих мијазума и клица.

Јавни интерес није дакле у довољној мери заштићен, ако станбено питање не дође у исти ред са заштитним радничким законодавством у модерним државама. Оно је део заштитних мера које се намећу ради заштите не само

радника, него и много ширих кругова грађанства.

У ком облику се станбено питање поставља код нас? Кроз коју актуелну фазу оно пролази у овоме моменту? Је ли оно подједнако постављено за сва наша насеља?

Паушално се на ово питање не може одговорити.

Одговор за сада има само један: *потребно је извршити врло опширна и темељита анкетирања свих наших станбених односа, да би смо добили једну заокружену слику правог стања.*

Анкетирање које треба извршити мора бити ауторитативно. Зато њега и може да изврши само општина; ради што лакшег извођења уз припомоћ приватних и аутономних социјалних корпорација и синдиката.

Анкетирање треба да обухвати: *величину станова и број настањеника у њима; величину кирије у упоређењу зараде кирајџија; боловање, помор и узроке и просечну старост грађана у појединим становима.*

Посао врло велики. Али како би комунална политика морала да буде социјална политика, и како социјалне политике не може бити без познавања живота грађана, који чине комуналну заједницу, то се опсежно анкетирање станбеног питања и свега онога што је непосредно за њега повезано, намеће као насушна, неодложна потреба вођства наше комуналне политике.

Тешко друштву које незна, нити хоће да зна да у његовој средини огроман, можда претеган број грађана нема где да се спусти после напора дневног рада, да нема где да се освежи и одмори, јер им стан личи на јазбину и пакао.

Утицај стана на здравље

О станбеном питању ми смо опширно писали у једном од прошлих бројева часописа „Београдских општинских новина“ (бр. 2 од 1932). Скрећемо пажњу на то, јер нећемо овде да се понављамо.

Али док смо тамо обратили поглавиту пажњу планској акцији, која би утрла пут и отворила могућност да се приступи планској грађевној акцији широких размера, овога пута желели би смо само да подгрејемо јавни интерес извесним податцима о значају овога питања.

Када је д-р Кох пронашао бакцил туберкулозе, он се није задовољио самим проналаском, него је одмах легао на посао да нађе под којим погодним условима он се развија, и даље, под којим околностима се против њега може успешно борити. И већ 1901 године, на конгресу противу туберкулозе, он своја истраживања формулише тврђењем: *да су пренагрпани станови, станови влажни и без светла, легла клица туберкулозе.*

Код нас до сада нису детаљно и савесно анкетирани наше станбене, итд. прилике свих наших градова.

Па ипак, вешт јавни радник који би могао да падне макар и са Марса, лако би се могао оријентисати о свему кад би затражио само податке о смртности од туберкулозе. Смртност од туберкулозе је најсигурније мерило социјалног благостања једног народа — а стан спада на прво место као утег на кантар о благостању и економској, социјалној и физичкој култури једног народа.

Ево једна мера: смртност од туберкулозе 1929 године је износила на сваких 10 хиљада становника у Данској до 11, Шкотској и Немачкој до 12, Шведској и Швајцарској до 15, Италији и Шпанији до 16, Аустрији и Чехословачкој до 19, Француској и Норвешкој до 20, а у Југославији до 31. Мађарска нас је једина наткрилила са 32,4. То је просек за целу

Анкетирани станови:
Са Зеленог Венца (собица и кујна по 400 дин.
месечне кирије)

земљу. А подаци за Београд су следећи: 1902 године 63,5 1904 — 84, 1906 — 72, 1907 — 85, 1908 — 68,8, или просечно 1900—1910 86,7. После рата стање се поправило: 1926 — 48, 1928 — 58.

Д-р Фрајденберг је истраживао везу између стана и смртности од туберкулозе, па је дошао до података који су врло интересантни по томе, што се смртност под извесним околностима — подаци важе за град Манхајм — подудара са смртношћу од туберкулозе у Београду. Он је станове поделио у пет категорија и добио ове резултате:

Стан од	Смртност
6 соба и више	10,3
4—5 соба	22,2
1—2 собе са мање од две особе	23,4
1—2 собе са две до три особе	34,0
1—2 собе са преко три особе	42,2

Чим више лица у једној соби — тим већа смртност!

У једној до две собе, где живи више од три особе, смртност је скоро два пута већа него у истом стану, где су мање од две особе.

У Београду је пак смртност од туберкулозе и сада већа него што је некад била у Манхајму — пре око 30 година — за део његових становника са највећим помором!

То је једна од индикација о станбеним приликама у Београду.

Студирајући прилике у Хамбургу, д-р Камп са правом каже, да се густоћа становништва појединог краја може тачно утврдити према цифри помора становништва у тим крајевима. У Берлину је 1885 године на сваку хиљаду становника умирало, ако је стан био од једне собе, 165,5 од две собе 22,5, од три собе 7,5 а од четири собе 5,4. *Чим већи стан, тим мањи помор.*

У раздобљу од 1867 до 1875 у Лајпцигу је на сваку хиљаду становника:

Ако је у једној соби ста- носа	Умрало у старости од године			Свега
	0—1	1—5	преко 5	
1 —	111,	13,8	9,	11,3
1—1,5	250,	32,3	10,	18,2
1,5—2	258,	41,4	11,	19,8
2—2,5	344	46,	13,	25,6
2,5—3	330,	43,6	13,	27,3
преко 3	418,	48,8	18,	33,6

Ове бројке потврђују правило: да смртност расте у сразмери са насељеношћу појединог стана.

Статистика Пеште изразила је утицај стана и на други начин, истражујући просечну дужину настањеника у њима и дошла је до закључка да је:

У стану са	Просечна дужина живота настањеника
2 становника у једној соби	47,10 година
5 становника	39,51 "
6 становника	37,10 "
више	32,03 "

Чим више становника у једној соби тим је краћи њихов век.

Анкета Београдске општине — Отсека за штампу и — антитуберкулозне лиге 1931, ма колико да је била само парцијелна, открива стање које и нама намеће бригу и изазива на узбуну широку јавност и меродавне факторе, исто онако, као што је слично стање у прошлости у другим градовима изазвало широк јавни интерес и интервенцију власти у сличним односима.

У својој књизи „О нашим социјалним проблемима” г. Сл. Видаковић износи, да је једном званичном антитуберкулозном анкетом 1930 године утврђено да је од прегледаних 4665 станова својих болесника 54% истих било апсолутно неупотребљиво. А д-р Врачевић о доцнијој анкети вели: „Социјалном анкетом смо утврдили, да је од 378 болесника у породицама имало засебну собу 68, тј. 18%, док је осталих 82% спавало у истој соби са здравима.”

„Од болесника који нису имали своје засебне собе сопствену постељу је имало 79,3% док је 20,7% спавало у истој постељи са здравима и са децом.”

„Од 157 туберкулозних самаца засебну собу је имало само 31%, док је 69% становало са здравима у истој соби”.

„Од 378 туберкулозних породица 89% је имало само по једну собу за живот, 8,4 по две, а 3,6% по више соба за становање.”

По квартовима су болесници били распооређени овако: Сењак и Варошки 1% и 1,9%; Саваамалски и ван Београда 10 и 11,7%; Палилулски и Врачарски 23,1 и 28,2%.

Оно што је професор Филиповић 1890 констатовао за Беч, наиме: да је у кварту са насељеношћу од 0,84 особа на просторију смртност износила 11,6%, а у кварту са насељеношћу од 8,94 да је смртност износила 35% или три пута више него у већим становима — утврдила је, као што се види из горњих цифара, и статистика нашег антитуберкулозног диспанзера и Општине београдске за Београд. Само што су цифре о сразмери боловања по појединим нашим квартовима, да их назовем господским и сиротињским, много и много поразније него што су оне које износи проф. Филиповић за Беч из 1890 године.

Нарочито треба подвући из података београдског антитуберкулозног диспанзера да је међу оболелима највећи проценат домаћица — са 21,5. За њима долазе занатлије са 14,7 и радници са 14,9, па чиновници са 11,1 и трговци са 3,4%. Највеће је дакле оболевање па и помор код домаћица — које су стално од јутра до мрака у кући, и то домаћица из сиротињских крајева, са немогућим станбеним приликама.

„У саваамалском кварту — вели извештај општинске анкете, цитиран у књизи руковоаца овом анкетом г. Видаковића — који је типичан претставник ових сиротињских штенара и учерица, званичном смо статистиком утврдили бројно већи моралитет од туберкулозе у 1929 години са 232% више према блиском теразиском кварту. У Савамали умире сваки други становник од туберкулозе, а на Теразијама сваки пети. Укупно у Београду умире сваки четврти грађанин од туберкулозе”.

Објашњење за овакав однос помора наших грађана у појединим квартовима даје карактеристика појединих насељеника као на пример Јагаганмале или Маринкове баре. „У овим местима — вели г. Видаковић у једној својој књизи — има данас до 90% кућица у којима станују по 6, по 8 чланова и где на једног члана често не дође ни два и по кубна метра ваздуха. Доиста нешто нечувано, кад се помисли да модерна ветеринарска наука тражи да у обору свињском на једног вепра дође најмање два кубна метра ваздуха!”

Професор Др. Хуепе из Прага, пишући о зарази која је 1892 била захватила Хамбург, зграђава се над социјалном индоленцијом патриција тога старог града, који нису знали да обрете пажњу станбеним приликама и хигијенским намерама Хамбурга — све док није ударила зараза колере, која је у таквим приликама нашла тамо одлично поприште, и научила их памети и реформама.

Дао Бог, да наш јавни интерес станбеном питању обрати потребну пажњу пре него што ударе ма какве заразе и — поред туберкулозе у немогућим станбеним приликама за масу наших суграђана, нађу своје огњиште и ра-садиште...

Има ли довољно станова?

На другом месту овде ми смо забележили да је смртност од туберкулозе пре рата у годинама 1900—1910 у Београду износила просечно 86,7 од 10.000 становника, а иза рата у 1928 да је она била 58.

Како се смртност од туберкулозе у правилу узима као мерило за стање станбених прилика, произлази, да је станбено питање иза рата нешто поправљено.

У једној нашој ранијој студији о станбеном питању (Београдске Општинске Новине година 1932) ми смо забележили да је у Београду од 1921 до закључно 1930 саграђено 12.568 станова, а да је у томе времену Београдско становништво повећано од 111,740 на 242.000 или за преко 130.000 душа, што на сваки стан износи више од 10 лица или више од две породице.

На основу општинске статистике у извештају објављеном у „Београдским општинским новинама“ бр. 6 1933, дат је преглед грађења по врстама кућа у појединим периодима грађевне делатности и изведен рачун о коштању једне собе са нузпросторијама. По томе рачуну била је:

Просечна цена у динарима
једне собе са нуз-
просторијама

године	зграде	просторијама
1919/20	493.091	61.223
1922	610.303	70.267
1923	1,219.771	96.530
1924	1,066.131	93.666
1925	677.347	80.724
1926	482.811	55.033
1929	483.664	57.789
1931	416.693	49.652
1932	387.436	45.671
просечно	576.025	63.866

Најјефтиније грађење је било у години 1931 са 49.652 динара од собе са нузпросторијама, најскупље 1923 са 96.530 динара, а просечно за цело раздобље 1919/32 63.866 динара.

Ако се узме да је висина месечне кирије укамаћење узиданих износа са око 14%, онда би од собе са нузпросторијама кирија износила 640 до 1350.— или просечно 894.— динара месечно. У тим висинама цене станова у новим грађевинама кроз дуље време стварно су се и кретале.

Г. Др. Ст. Павловић је међутим такође у „Београдским Општинским Новинама“ дао преглед кретања цена извесних станова разних величина за период 1931/32.

Тај преглед у изводу показује следеће стање:

	Собе	Станова број	Цене		Јевтиније	Сразме- ра цене
			Од стана	Од собе		
1931 окт.	1	41	569	459	—	100
1932 "		55	—	—		
1931 "	2	66	1080	540		
1932 "		133	1004	502	7,1%	91,4
1931 "	3	49	1647	549		
1932 "		94	1401	467	1,5%	89,1
1931 "	4	25	2200	550		
1932 "		32	1934	483	12,2%	96,6
1931 "	5	10	2650	530		
1932 "		10	2025	405	23,6%	81,1
1931 прр- сечно		191	1345	546		
1932		325	1167	485	13,24%	90,4

Из овога произлази двоје. Прво да су цене становима упоште пале и друго, да су оне нарочито много пале за велике станове. Док се мали станови са једном собом у 1932 држе на цени из претходне године, станови од две собе појевтинили су са 7,1%, од три собе са 15% од четири собе са 12,2%, а од 5 соба чак са 23,6% или домало за пуну четвртину.

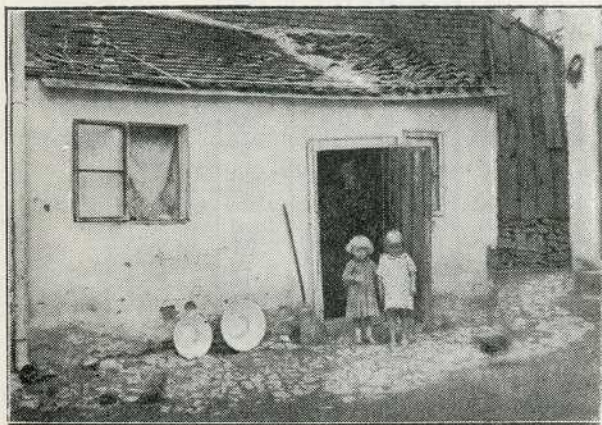
Падање цена у великим становима последица је не толико нагомиланости великих станова изнад потребе београдских становника, колико дубоко срозаног њиховог економског нивоа који им не дозвољава да станују у великим и конфорно здравим становима.

Поратна грађевна делатност у Београду на жалост, није водила рачуна о економској снази београдских грађана. Она није водила рачуна о томе да у Београду, по подацима др. Бајкића, 80% његових грађана живе од плате, пензије, наднице или издржавања, 4% од ренте и слободних професија, а 10% од самосталне привреде. Приходи 86% београдских грађана, оних дакле који живе од плате, наднице, пензије или издржавања, просечно не износе ни 2000 динара месечно. Што се радника тиче њихов просечни месечни приход не може никако да се узме са више од 1000 динара.

Изартне београдске грађевине, са просечном ценом од скоро 64.000 динара од собе са нузпросторијама, нису дакле грађене за

становништво београдско, које представља 85% од његове целине.

Према статистици града Лајпцига из 1900 године, за стан просечно није ишло више од 10,73% прихода месечно. Максимална цифра, која је пре рата била одвајана за стан, није прекорачивала 1/4 радникове месечне зараде. Хуманиста *Флеш* се ужасавао, кад је на пример утврдио, да је 1880 било случајева где је кирија за стан износила 30 од укупно зарађених око 80 марака месечно. Фрезе констатује да радник у 1893 од 300 радних дана за стан даје 43,3 дана, а у 1903 49,6 дана у години, или 14,47% од зараде. Повећање процента од радничке наднице, који је отишао на стан, своди се на пораст радничких надница и на знатно дизање нивоа живота радничке класе у предратном периоду уопште. Још

Анкетирани станови:
Из улице Светозара Милетића

1904 године је *Лајпарт* на конгресу у Штутгарту утврдио да порастом радничких плата станови од 200 марака остају у великој мери празни, а заузимају се већи станови са киријом од 300 до 400 марака. И поред тога, дакле, што је проценат за кирију био већи, стварно је ниво радничког живота због повишених плата и реално побољшаног положаја њиховог био бољи.

Изаратни случајеви односа између висине прихода и висине издатака за стан су обрнути. Истина је, да су кирије у неколико пале — али су зато укупни приходи тога света пали у још већој сразмери.

Индекс цена Радничке коморе утврђује следеће минималне потребе кроз месец дана:

	за самца	За породицу од 4 члана
за храну	236,31	708,93
за одело и обућу	168,27	437,51
за стан	174,86	349,72
за огрев и осветлење	71,60	143,20
свега	651,04	1639,
10% додатак	65,00	163,00
Укупно	716,14	1803,30

Под станом се овде подразумева само соба и кујна, дакле нешто што се у другом свету, кад је у питању стан за четири члана, никако не би смело да назове станом. Рачун је ван сваке сумње сувише скроман јер су потребе и самца и поволице узете уистину минимално. А ипак је сума за најминималније издржавања мале радничке породице нарасла на 1800 динара месечно.

Ноторно је, да просечне плате београдских радника не износе не 1800, него једва око 1000 динара месечно. И кад се од потребне суме у износу од 1800 месечно мора да прави компресија, онда се смањења врше на свима могућим и немогућим! — позицијама. Међу „могуће“ позиције спада и храна, јер људи имају право да буду гладни; и одећа и обућа, јер људи имају право да иду у поабаном оделу и полубоси; и огрев и осветлење јер они зими могу да се грче од зиме и да седе у мраку. Али не може бити уштеде на стану; њега морају да плате, јер не могу бити без крова, па макар били и без леба и без кошуље. А у колико је компресија на свима странама већа, у толико је издатак за стан — неподношљивији. Ако се од једне месечне плате, прихода, зараде, која износи на пример 4000 месечно, дадне 25 или 30% за стан, онда то још увек значи социјално толико тешко зло, као кад се од плате, која месечно не премаша 800 или 1000 динара, мора да одвоји 20, па чак и 50% за стан. Јер од 4000 динара још увек остаје за подмирење физиолошког и културног минимума, док од оног маленог месечног прихода и најмања сума представља трагедију због њене недовољности у целини, да послужи за подмирење најнасушнијих биолошких потреба породице.

Још једном истичемо:

1) недовољност малих станова у Београду, што се најбоље манифестовало у страховито високом помору од туберкулозе;

2) недовољност грађења иза рата, јер је на сваки поједини стан просечно долазило по више од 10 лица, што значи више од две породице;

3) да су изаратни станови грађени некономично, јер су прескupi и за 85% наших суграђана неприступачни због њихових високих цена.

Као последица таквог стања дошло је:

4) да је читав низ великих станова месецима и месецима стајао празан;

5) да је дошло до банкротства великог броја власника великих грађевина са великим становима и прелажења тих грађевина у друге руке;

6) губици, који су неминовно морали бити претрпљени код великих грађевина и отписима до којих је дошло прелазом у друге руке довели су до смањења кирија у великим становима — али то смањење још увек није ишло до оне мере, да би они били присту-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

важачни оној великој маси београдских грађана, која преставаља 85% од његове целине;

7) Због тога је неминовно морало доћи до сналажења огромног броја грађана у решавању станбеног питања на начин како је ко од њих знао и стигао, што је изражено у бесправном зидању најнакараднијих ћумеза — кућа и у бежању у све удаљеније периферије Београда и ван њега. Та нужда створила је, дакле, и ову растуреност Београда и хигијенско и естетско ругло у станбеном питању којим он обилује.

То је данашња ситуација.

Станбено питање је дакле, отворена рана на социјалном телу Београда. Њу треба видати; чим пре тим боље.

Шта би требало урадити за оживљавање делатности и како да се дође до средстава за ту сврху, о томе овога пута не пишем, јер је о томе било речи у мојој студији која је оштампана у једном ранијем броју „Београдских општинских новина“, на коју смо већ раније скренули пажњу, и у реферату на конгресу Радничких комора, који је посебно оштампан.

Радници и станбено питање

Ми смо већ у пуној летњој сезони. Сезонски радови у које спада и грађевинство морали би да буду у пуноме јеку. А они углавном мирују. У Београду, као и у другим нашим градским центрима, реткост је видети коју отпочету грађевину. Никад до сад иза рата мртвило у грађевинству није било овако велико као што је ове године.

То стање са мртвиллом у грађевинству раскрива:

1) да смо са станбеном политиком, каква је била вођена до сада, дошли на мртву тачку;
2) да са застојем у грађевинству стојимо на мртој тачки и у скроз немогућој ситуацији за велики део наших суграђана; и
3) што је у овоме случају и најважније: да огромна маса наших грађана у јеку сезоне — нема шта да ради.

За масе тих наших суграђана питање се сада поставља не више толико у налажењу хигијенског и економски подносивог стана, колико у жељи да не буду дирани у садањим својим јазбинама, па какве су оне да су.

Ја лично сам имао прилике да вршим анкету код незапослених грађевинских и других радника разних струка и установио сам да сада, у јеку сезоне, велики део њих дугује кирију за стан по два, три, па и четири месеца. На разне начине ови људи се преко лета ловијају да лоћу до какве такве зарале, да би се могли исхранити. Али њихове куће ствари, које имају у становима због неплаћене кирије, већ давно не припадају више њима. Шта ће са тим радницима београдским да

буде у јесен, у зиму, и на пролеће, кад већ сада не знају како да се прехране и шта да отпочну сами са собом?

О положају незапослених београдских радника и намештеника већ сада мора да се води рачуна. Кирије које они плаћају махом су веће него кирије, које плаћају уредне платише. Познато ми је више случајева, да су кућевласници одбијали да смање кирије незапосленим радницима све догле док нису платили дужну кирију. И овде је, на један врло несоцијалан начин, до израза дошло старо правило либералне школе да већи ризик доноси већу цену; јер највећи ризик за кућевласника јесте незапослен његов кираџија.

За све људе који отвореним очима иду кроз свет намеће се неодложан захтев момента:

1) да цене београдским становима уопште падну, како би дошле у сразмеру са економском снагом огромног дела нашег грађанства; и

2) већ од сада старање за станове незапосленим радницима и намештеницима уопште, а нарочито преко зиме.

У првом случају ми поновно, не знамо по који пут већ, истичемо наш стари захтев: да се укине закон који сеобе из станова иставља за пролеће и јесен, и да се сеобе утврде — као и у целом свету што је то, па и у областима преко Саве и Дунава — за сваки месец. — Чешће мењање станова пре ће довести до регулисања закупних цена, на колико толико нормалну висину.

А у другом случају, нужно је увести мораториум за кирије које дугују незапослени радници.

Ми живимо у привредно заиста изузетном времену. А у изузетним временима нужне су изузетне мере. За време рата се прописују мораторији за дугове. У току рата је и станбено питање било предмет нарочите пажње: маса мобилисаних људи је увчила право на некретност породица у затеченим становима, и прописане су и висине кирија ради њихове заштите. У току привредне кризе, коју преживљујемо, јавност је довољно упозната најпре са мораториумом за сељачке дугове, а одмах за тим и са мораториумом за банке. Све је то стање нужде, да би се превеслало до бољих времена. Исто тако стање нужде је да и незапослени радници буду некретни у својим становима, па и у случају да нису у стању да уредно плаћају дужну кирију.

Индекси цена показују да су нарочито пале цене сеоским производима, дакле сељачкој радној снази, они показују да су цене индустријским производима за око 60 па и пуних стотину и више процената веће од цена сеоских производа, али да су наднице радничке ипак срозане на ниво цена сељачке радне снаге; најзад, индекси показују да су цене станова сачувале највећу висину, скоро дупло, а

понеде и трипло од цена коју показују сељачки производи и наднице београдских радника. У насталим привредним поремећајима сељак и радник платили су довољни висок трибут целини. Много мањи, међутим, био је трибут богатих класа, а међу њима најмањи је трибут кућевласника. Право је, дакле, да се сношење тешких терета колико толико изједначи и да целина о редовима оних, који су насталим привредним недаћама најсамлевенији, поведе рачуна. Међу те спадају на првом месту незапослени радници. Зато ми и тражимо да се за њих обезбеди некретност становања и мораториј за кирије.

Намеће се, можда, питање: ко би платио накнаду кућевласницима који би оваквом мером били оштећени? То заиста не би било тешко одгонетнути: нека се установи један општи фонд, чија би висина била одређена према указаним потребама, а средства тога фонда црпела би се из специјалног намета који би морали да плаћају искључиво они кућевласници са кираџијама који не би били обухваћени мораторијем.

Можда ће се помислити да овим предлозима излазимо из круга организоване анкете „Београдских општинских новина”. Али смо сигурни да нисмо изашли из круга најпрактичнијег решавања станбеног питања за људе које јавна брига треба да обухвати пре свих других.

Средства за грађење*

Осим срстава Државне хипотекарне банке, које поново треба оживети, нужно би било створити и један специјалан грађевни фонд који би служио за кредитирање изградње јевтиних и здравих станова за градско становништво.

Бивши закон о становима је обавезивао крупнија предузећа да за раднике и намештенике у својим предузећима у одређеном року морају да изграде станове. Ова законска одредба је остала неизвршена, јер су заинтересована предузећа успела да убеду меродавне факторе да би их такве инвестиције бациле у пропаст.

Али ако су поједина предузећа и могла да кажу да би их појединачно овакви издаци упропастили, један општи разрез на непосредне пореске видове без великих тешкоћа могао би да донесе барем 100 милиона годишње за грађевни фонд, из кога би се дизали мали станови по градовима и који би, по том, послужио за изградњу наших градова уопште, а доцније и за реформу несносних станбених прилика на селу.

Грађевни фонд би се могао снажити нарочито и из средстава, која би се могла наћи из следећих извора:

1) Увести порез на неизграђене грађевне парцеле по центрима градова. Неизграђене парцеле по центру града престављају праву

напаст за град и за целокупно градско становништво. А неизграђене су, разуме се, само зато, што су цене њихове сувише скупе и неприступачне за све оне, који се решавају да граде, па, немогући да плате зеленашке цене за парцеле у центру, морају да беже све даље од центра и на периферије града. Сваким милиметром ширења радиуса града диже се још у већој мери цена неизграђеним парцелама у центру града, тако да парцеле које су назад коју годину биле по цени од 5 до 600 динара од метра, скачу ценом на 1000, 2000, 3000 5 и 10.000 и више — до у бескрај! Пораст цена тим парцелама долази незаслужено за њихове имаоце, који су стално у положају да уцеђују заједницу — ма да је она та, која, вршећи све веће инвестиције у све шири круг града, диже цену парцелама спекуланата по центру. Свеколике неизграђене парцеле у центру треба опорезовати, и то до те мере да се спречи даља спекулација са неизграђеним парцелама. Опорезовање треба да буде прогресивно, према вредности коју власник парцеле за сваки квадратни метар сам одреди; чим већа вредност, тим већи порез. Због тих неизграђених парцела у центру града, град, дакле целокупно његово становништво, мора да сноси терете изграђивања друмова, водовода, канализације, трамваја у све ширу околицу — па је сасвим логично и сасвим правично, да виновници непотребног проширења градског територија — зато јер нити сами граде, нити другима дају да граде — носе и правично оптерећење на те своје спекулативне објекте. У том случају они ће бити присиљени да или граде, или парцеле по нормалној цени другом продају за изградњу.

2) На све луксузне станове у градовима треба увести нарочите таксе. Као што се прави разлика између животних намирница које троше широки народни слојеви и које су признате као неопходна средства за исхрану, и намирница које су луксузне, па су ове друге друкчије третиране и код трошарине и код царине — тако исто је сасвим логично да се прави разлика и између недовољног, нормалног и луксузног стана. Луксузни стан треба да буде третиран као и свака друга луксузна животна намирница — и посебно таксиран.

Шта је то луксузни стан?

Као луксузни стан може да се сматра сваки онај стан, који има већу кубатуру него што је потребно за настањенике у њему, према утврђеним правилима, које прописује хигијена. Посебно таксирању имао би да подлежи сваки вишак кубатуре, и то у колико за свако лице долази више од утврђене потребе, у толико више да се плати за сваки вишак кубатуре.

Та мера је сасвим правична, кад се има у виду да огроман број грађана чами по избама без четвртине потребне кубатуре, без директног светла, и у лази, и да те грађане наше треба спасавати из тих прилика, ства-

*„Београдске општинске новине” бр. 2—1933 год.

www.рајуни.рс средства за њихова будућа здрава насеља.

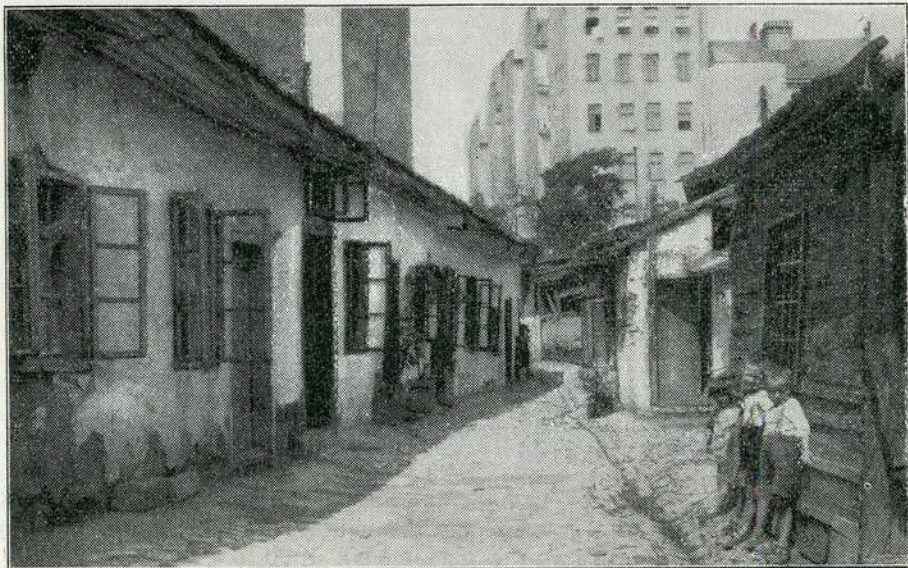
3) Грађевни фонд могао би, даље, да се храни и расположивим средствима, која леже по радничким социјално-политичким установама, као што су радничко осигурање у болести и у старости, берзе и друго.

4) А исто тако он би могао снажно да буде подупрт и директно из општинског буџета, који би грађевној делатности — својим средствима — могао да обрати пажњу. И да Општинску штедионицу, своју новчану установу, оријентише и у овом правцу, јер до данас тај рад за њу је био отприлике исто што и Потемкинова села.

Ми нећемо да идемо изван граница наше државе за примерима о колосалној грађевној делатности општинској, рецимо у Беч, или Праг, или Лондон итд., итд., него се држимо — Љубљане, чији је преставник на анкети Министарства социјалне политике и

Максимирање цена становима и локалима. Принудне мере

Ми смо до сада вапаје против сувише високих цена становима и локалима чули не само од радника, намештеника, чиновника, него и од занатлија и трговаца, од последњих нарочито против претерано високих цена локалима. Чиновници, намештеници, радници и други који живе од своје утврђене месечне плате и зараде, туже се на високе цене зато јер су оне у несразмери са њиховим укупним приходима, па им, кад је ангажован сувише висок део за плаћање стана, не остаје довољно за друге потребе. Занатлије и трговци, међутим, а нарочито они који немају своје властите куће, муче муку са две стране: због високих кирија за породичне своје станове, које они и још како осећају од како је настала криза и умањила куповну снагу потрошача па умањила промет добара, и са друге стране због скупоће локала, у којима држе

Анкетирани станови:
Из Коларчеве улице (тип београдских станова од собе и кујне)

народног здравља рекао да сваки 11 грађанин Љубљане станује у општинским кућама, да је општина на пољу грађења станова извела, и стално изводи, један велики програм; и да за тај циљ она жртвује близу 2 милиона динара губитка годишње — само да би на могућ начин решила станбено питање за своје грађане, јер се уверила да то приватна иницијатива није била у стању да сврши.

5) У овај фонд би најзад требали да иду порези на све оне кирије у старим грађевинама, чије су цене изнад предратног паритета, дакле порез на све оне вишкове који су изнад паритета, и које би требало што јаче опорезовати ради нормализовања цена у старим и већ амортизованим грађевинама.

своје радње. Кад већ лично стоје у несносном положају зато јер морају да плаћају високе закупне цене на две стране, њих, и занатлије и трговце, поврх свега, напада и потрошачка публика, због тога што занатски производи не појевтињавају у сразмери аграрних производа; и што у трговини цене у малопродаји не падају у сразмери са падањем цена у продаји на велико. И занатлија и трговац су изложени нападајима потрошача, који не завирују иза кулиса ствари и не испитују даље узроке, него ударају по првим који су им на домаку. Ма колико, у много случајева, овакви нападаји против трговаца и занатлија били неправични, ипак је добро да потрошачи јуришу и на њих, јер је сасвим у реду да они

сами буду ти који треба да утичу да цене локалима падну на нормалну висину. Без иницијативе од стране потрошача они не би скоро осетили потребу да се сами заинтересују питањем закупних цена локалима, као и становима, јер дотле док би потрошачи ћутали — проблем висине закупних цена локалима за занатлије и друге не би се ни поставио! Овако, благодарећи протестима потрошача ми смо чули да је проговорила и тзв. чаршија, и то београдска, као и загребачка итд. и заузела став против претерано високих закупних цена.

Цене становима као и цене локалима у главном су у задње време унеколико пале. Али има места где и нису — као што је на пр. тзв. привилеговани центар београдске чаршије, где су цене локалима тако скупе — и то махом у старим и давно амортизованим грађевинама — да би човек мислио да су ти локали у кућама које су грађене од темеља до врха све из самог сувог злата!

Али где је и било смањења закупних цена, смањење ни из близа не одговара паду цена, који је утврђен код свих других артикала, и паду плата и надница чиновника, намештеника и радника.

Чим неко диже повику на високу закупну цену стану или локалу, јасно је да се није могао споразумети са власником зграде око обарања цене на подносиву меру. Јавна повика има двојак циљ: или да на власнике грађевина, на које се није успело извршити притисак појединачним старањем, изврши притисак преко мобилисане јавности; или да за тај циљ алармира и по потреби мобилизује и власт.

На изванредан круг људи из редова кућевласника, нема сумње, да ће имати утицаја кретање свих кругова потрошача и јавности, и да ће они увидети да је време, и да то и здрава економска рачуница налаже, да смање закупне цене становима и локалима. Али је извесно и то, да ће већи круг власника кућа остати глух на све савете и протесте, и ћорав на све разлоге здравог разума. Зар је један случај у Београду, да на најпрометнијим местима града има локала који већ месецима, па и по две године, стоје празни? Зато јер власник њихов неће да их изда по нижој цени! На такве не само да су без утицаја протести и савети, него на њих није од утицаја ни сам закон понуде и тражње, јер месецима и месецима, па и годинама, држе локале празне, ма да је већ до очигледности јасно, да се они по некадашњим неуравнотеженим високим ценама не могу више плаћати.

Шта да се ради поводом повике интересаната против високих цена становима и локалима?

Из редова самих интересаната захтеви су двојаки. И то: преставници трговаца и занатлија у Београду су против сваког мешања

власти у закупне односе, јер желе да односи стасају до потпуне сношљивости по сагласности између власника и купаца по њиховој увиђавности и споразуму. Загребачке занатлије и трговци су, међутим, за радикалну интервенцију власти, која би законом морала да пропише да закупне цене становима и локалима морају да падну скроз за 50%, дакле на половину садашњих цена, или још више, тако да највиша цена има да буде равна предатној а нипошто виша, а паритет да се добије кад се предатна цена помножи са 10. Резолуција загребачких удружења чиновника, државних и приватних, намештеника, радника из приватних и државних предузећа, трговаца, занатлија, гостионичара, наставника итд. поставља исте захтеве. А са таквим захтевима су се сагласили и преставници кираџија из многих других места, који су били на анкети Министарства социјалне политике у Београду.

Није лако ономе коме гори под ногама. Зато је захтев интересаната за снижењем кираџија на половину садашњих разумљив.

Нарочито је он разумљив када се зна да су у местима, где су кираџије организоване, вршени напори и појединачни и колективни, директни и посредством власти, да цене становима буду смањене, па се све свршило без већих успеха. После таквих искустава лако се експлодира и постави захтеве о којима се не размишља до краја и у свима правцима.

Пре свега треба имати у виду да закупне цене становима истог положаја, истог квалитета и исте величине, нису једнаке у Загребу, Љубљани, Сплиту, Новом Саду, Скопљу итд. и Београду. Београд је у држави најскупљи град са становима и локалима. За њим долази Загреб, па Сплит, па Сарајево, итд. и најзад Љубљана, Марибор, и места у Дравској бановини. Стан исте величине и положаја који у Београду кошта на пр. 2000, у Загребу ће коштати 1600, а у Сарајеву 1200 динара, или још мање. Исти је случај и са локалима.

Има станова који су издати за потпуно нормалне, нимало претеране цене. А има их опет који су издати под зеленашким условима, за дупло и трипало веће цене него што они стварно вреде.

Сечењем свих цена на половину, подједнако у целој држави, како тражи загребачка резолуција, једне цене би пале испод нормалних, док би друге остале, ипак, на ненормалној висини. А тиме се жељени циљ не би постигао.

Апсолутно основан је међутим захтев који тражи да се у старим, предатним грађевинама, установе цене, које би биле равне предатним са паритетом 1 : 10.

Ако би се тај захтев провео, власници старих грађевина не би имали моралног права да се туже, јер они према предатном ништа не губе — док толики други друштво-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ни редови, кад се узму у обзир индекси, још увек стоје далеко испод предратног стања. То важи за све раднике и за све чиновнике, државне, самоуправне, као и приватне.

А шта да се ради са киријама у новим изаратним грађевинама?

Оне су зидане у разним приликама и под разноврсним погодбама. Има власника који су зидали са скупљим или најскупљим кредитима, а има их који су зидали са јевтинијим. Осим тога разни су им рокови за амортизовање. Шта значе разне висине каматних стопа на уграђени новац, и шта значи краћи или дуљи рок за амортизацију, говорили смо о томе раније у „Београдским општинским новинама.“ Разноврсне околности под којима

у томе, да узидани капитал не сме да носи власнику ренту већу од 4%, и да се рок за амортизацију у сваком случају законом продужи на 30 година.

То би утицало да знатно падну цене у новим грађевинама, ма колико да би цена њихова и даље била сувише висока за куповну снагу потрошача иза рата. Тај несразмер био би разумљив, јер су се куповна способност потрошача и камата на новац у супротним правцима развијали: она прва је падала, а ова друга је расла.

Изнад свега је значајно, да се нормирају на предратном паритету цене у старим грађевинама, и за станове и за локале. То би унело велику промену у цене какве су сада.

Анкетирани станови:
Из Скадарске улице

ма су нове грађевине извођене утичу да су у њима, кад цене становима и не би биле зеленашке, цене становима исте врсте и на једнаким местима — дијаметрално разноврсне.

Шта у таквим приликама да се ради?

Да ли прописати цене у висини цена становима у предратним амортизованим грађевинама? Не би ли то значило насилно терање у пропаст свих оних који су зидали иза рата, кад се зна да је, у правилу, капитал иза рата био знатно скупљи — па и онај хипотекарни — него што је био пре рата.

И за нове грађевине могу се прописати цене. Али не независно од стварних цена коштања грађевине, и према томе не независно од обавеза које на кући леже, него у сваком поједином случају испитати конкретно колико је грађевина стајала и какве су обавезе на њој, па према томе одредити висину кирије. Мерило за висину кирије треба да буде

Јер док се сада цене становима и локалима у старим грађевинама одређују према висини цена у новим, и то према онима које су грађене под најтежим околностима и под најтежим условима, оним часом кад би се нормирале цене у старим зградама на предратни паритет, почеле би да падају и цене локалима и становима и у новим грађевинама, па и под условом да оне знатно изгубе од темпа амортизације и од висине рентабилитета, који су раније били замислили.

У времену кад су прилике тешке на све стране треба свуда по нешто одујмити. Ако и не би били социјално увиђавни, сви они који су политички паметни увидеће то.

Шта треба радити?

Мере за утврђивањем висине цена становима и локалима ма колико да су врло нужне

WWW.UNILIB.RS
У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

и корисне, нису довољне за решење станбеног питања. Станбено питање се може решити само систематском грађевном акцијом у којој би, плански, учествовала држава, општине, бановине, и интересенти преко својих задруга.

Грађевна делатност је за оживљавање градске привреде од првореднога значаја. У толико више данас, јер се налазимо у приликама због којих би се морао одмах обновити стари закон о становима, са свима његовим конструктивним одредбама, које су одлична основица на којој се може много да уради.

Да резимирамо једновремено све конкретне наше предлоге.

Њих се може сврстати у три групе. У прву групу долазе принудне мере за утврђивање висине закупних цена становима и локалима. У другу групу долази израда задружног грађевинског законодавства. А у трећу групу долази грађевна делатност, т. ј. набављање сретстава за кретање грађевинарства. Све три групе чине у ствари једну целину. Прва група спада у ред горућих питања свакодневнице за масе грађана по свима нашим градовима и траже решење хитно, колико сутра. Друга мера је питање зрелости наше за конструктиван рад. А трећа групе претпоставља систематски рад од читавога низа година, за чије извођење би потребно било одмах приступити потребним предрадњама. Да сведемо:

1. Принудне мере за утврђивање висине закупних цена становима и локалима.

1. За станове и локале у старим предратним грађевинама висина закупне цене да се утврди на предратној висини по паритету 1 према 10 или највише 1:11.

2. У новим изаратним грађевинама цене становима и локалима да се утврде са обзиром на стварне трошкове грађења с тим, да рента на уложени новац несме носити више од 4% а рок за амортизацију да буде 30 година.

3. Прекорачења овако утврђених цена становима и локалима да се кажњавају по закону о сузбијању скупове. Казне да буду у висини вишкова за колико буду прекорачене нормално утврђене цене под 1. и 2. и 10% од нормалне цене.

II. Задружно грађевно законодавство.

1. Донети закон о оснивању грађевних задруга интересената који ће омогућити да два и више лица буду власници сваки свога стана у једној истој општој и заједничкој задружној грађевини, која може да има више станова.

Из старога нашег закона о становима обновити његове конструктивне одредбе о заједничкој грађевној делатности државе, општине, и интересената преко њихових грађевинских задруга.

III. Грађевна делатност — сретства.

Основати општи грађевински фонд под руководством претставника државе, општина и грађевних задруга. Из овога фонда кроз првих 10 година дизати само и искључиво задружне куће по градовима и то у размери како то утврди сразмер прираста градова у становништву и несташица станова у њима. Доцније се из овога фонда може прећи и на изградњу задружних кућа и по мањим местима и селима.

Сретства Грађевног фонда набавила би се овим путем:

2. а) Државна хипотекарна банка да улаже у њега редовно сваке године по две трећине од оних сума, које издаје у сврху грађења у опште;

б) увести специјалан разрез на непосредне пореске видове у износу од 100 милиона динара годишње, намењен искључиво задружној грађевној делатности;

в) увести специјалан прирез на неизграђене грађевне парцеле по градовима, а нарочито у центру града;

г) увести специјалан порез на луксузне станове у градовима;

д) општине да буду дужне из редовних буџетских сретстава сваке године у одређеном проценту од укупних својих прихода да уложе у грађевни фонд;

е) у фонд да улазе казне за прекорачење нормалних цена локалима и становима, како су оне означене под 1. 3) напред.

3. а) Задружној грађевној делатности да посвете озбиљну пажњу све општинске новчане установе;

б) у Грађевни фонд обавезно да улажу расположива своја сретства све радничке социјално-политичке установе (осигурање у болести, пензионо осигурање, берзе итд.).

Д-р Воја Кујунџић

Станови сиромашнијих Београђана

Пропустила се једна лепа прилика од 1919 до 1925 године, када је Београд био у препорођају, да од једне скромне престонице постане метропола једног народа од скоро 14 милиона становника. Онда је још требало знати да многољудни град у суштини не чине богаташи, него га чини *радни свет*, који је са свију страна земље поврвео у Београд да га бројно подигне на више од четврт милиона становника. И кад је то требало знати, требало је за те све људе, те све нове Београђане, припремити достојан кров над главом, и не приморавати га, да и данас, после 15 година послератног мира, још увек станује по шупама или таванима и подрумима, или у становима Јатаган, Пиштољ, Макиш или друге какве мале, које се преко ноћ дижу и поред строгих забрана надлежних власти.

Зато се радо одазивам позиву Редакционог одбора „Београдских општинских новина“, да мојим саставом покушам одговорити на анкету по питању радничких и малих станова.

Београд нема довољно малих и јевтиних станова, а и оно што их има већином не одговара основним хигијенским условима.

Мали стан треба да има суву и видну собу, предсобље, кујну и простор за оставу, наравно са шупом или подрумом и заједничким клозетом. На стан се сме утрошити највише петина месечног дохотка. Хигијенска страна једног стана зависи још и од бројачланова породице која ту станује. Има ли их више на броју, соба мора да буде већа, или стан мора имати више соба за спавање.

Јасно је да нездрав и нехигијенски стан рђаво утиче на здравље станара, а болестан човек губи ведрину духа и способности за ма какав интензивнији духовни рад.

Пре 30 година као општински лекар за Теразиски квартал, ја сам огласио кафану „Албанију“ и до ње „Малу касину“ за склоне паду и комисијски предложио, да се сруше. Партијски и ко зна још какви узроци одржали су обе зграде и до дан-данас у животу. Д-р Живадиновић као општ. лекар за Дунавски квартал огласио је комисијски пола Јеврејске мале као најнехигијенскији део Београда и предложио да се сруши. Па шта је било? Јевреји су прешли у нове куће а на њихова места дошла је друга сиротиња и јадни наши Арнауџици, од којих по 10—15 њих станују у ниским, мрач-

ним и мемљивим становима. Па свима нам је још у памети, да је требало три године чекати док се срушио „Балкан“, и ако је то била једна насушна потреба за регулисање Београда. Из овога јасно излази, да је преко потребно имати *нарочити закон о Општини града Београда и не третирати га као општину у Муртуници или у другој којој селендри. Закон мора дати Београду и право брзог извршења, а не као досад да увек зависи од полициске качкете.*

Економско слабим грађанима, који од кирије нехигијенских станова живе, треба одредити извршан рок, до ког времена морају станове за издавање довести у исправно стање.

Оно што је одмах по Ослобођењу пропуштено, треба бар данас озаконити. На име, у централним реонима и у крајевима поред воде у Дунавском и Савском кварту треба допустити и зидање већих, скупљих и луксузнијих станова. По реонима иза центра одобравати зидање нових кућа са једном трећином већих и са две трећине мањих, спретних и у хигијенском погледу исправних сиротињских станова. По даљним и периферним реонима дозволити само зидање мањих сиротињских станова а по већ раније комисијски утврђеним типовима.

Код нас се све натрашке радило. Поједини су власници ливада, утрина и њива у околици Београда, на своју руку парцелисовали своје имање и продавали како је ко и где хтео. Кућице су се назидале и свет се населио, али улице им немају ни калдрме пред кућама, ни воде ни осветљења, ни пијаци, ни канализације, ни трамваја немају и природно је да ће све то тешко и добити, јер нам Београд оде чак под Авалу. А требало је међутим, да су власници имања у договору са Општином израдили парцелациони план, где је требало предвидети места за све јавне зграде, тргове и скверове, па је онда требало у близини довести воду и привремено калдрмисати па тек онда приступити распродаји парцела. Тако се бар ради у целом културном свету.

Још 1902, кад сам се вратио са пута по Европи, написао сам Београдској општини извештај, штампано га 1902 у „Општинским новинама“ а одатле одштампао у засебну књижицу под насловом „Неколико општинских установа на Западу“. У том извештају

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

додирну сам и питање о радничким становима. Дата шема је захтевала мале куће са по два стана, са изласком свако на своју страну у баштицу, врт и зеленило. И данас остајем за мање кућице а никако за касарне, које су убиствене по подмладак тих станара. Решење овог питања замишљам овако: земљиште одређено за зидање станова сиромашнијих грађана поделити у блокове од по 80 са 80 м. дакле од 6400 кв. м. На таквом једном блоку подићи са по неколико метара повучени од улице 12 зграда на спрат, а у свакој згради по четири стана, од којих ће два бити са по две собе, претсобље, оставом и клозетом, а друга два са по једном собом, претсобљем, оставом и клозетом за мање бројне породице. По део подрума имају сва четири стана. Сваки стан има свој засебан излазак у општу градину целог блока дакле свих 12 кућа, која приближно може да буде 3600 кв. м. У једном делу градине инсталисаће се народно купатило са тушевима за становнике тога блока. Ако још за време зидања, Општина изврши и све своје радове на паркирању градине, на доводу воде и осветљења и одвода канала, на калдрмисању улица и асфалтирању тротоара, онда ће блокови са толико много станова бити рај за подмладак сиромашних Београђана, баш оних који чине и који ће чинити велико насеље главног града

велике и лепе Југославије. (Овде су дате само опште црте и тип куће, које се наравно могу и мењати.)

Јер кад буде озидано једно 10—20 оваквих блокова имаће Београдска општина пуно право да затвара и демолише све нехигијенске станове у месту.

А како су сиромашнији грађани обдарени божјом милошћу с већим бројем деце то ће заједничко живљење у градини спасти сву децу од улице и њеног штетног утицаја на дечји морал. Увек ће се наћи по нека станарка, која не иде или нема рада, па ће се преко лета посветити нези и надзору целе дечје колоније тога блока. А сваки разборити човек добро разуме, шта значи то: спасти малу и неуку децу од улице и уличног васпитања. У градини се неће дакле неговати и кретати само физичко стење деце, него ће и душевна страна наћи свога учитеља и лекара.

Са тако здравом и моралном омладином, стећи ће и Београд боље своје занатлије и раднике, стећи ће дакле своје честите и исправне грађане.

Ако сам овим мојим саставом одговорио мауколико на постављена питања, осетићу једну унутрашњу радост, да сам бар нешто допринео решењу овог заиста важног али и тешког комуналног и социјалног питања данашњег Београда.

Бранко Максимовић, архитект

Питање малих станова у Београду

„Као мали станови у смислу овог Закона сматрају се само станови у ретком насељу са највише 100 м² површине заједно са споредним просторијама. Зграде са овим становима могу имати највише приземље и један спрат или мансарду са највише три стана.“

(§ 46 Грађев. зак. — Олакшице за мале станове).

*

„Мали станови су они станови који по величини, распореду, броју и висини просторија и по својој опреми одговарају потребама економски слабог становништва. Као такви сматрају се по правилу станови са коришном површином од 48 до 60 м².“

(Wasmuths Lexikon der Baukunst, III, 380).

*

Већ само из горње две дефиниције малог стана види се да је појам о малом стану произвољан и још неутврђен. Но свакако да дефиниција по нашем Грађ. закону не може издржати озбиљну критику због своје друге реченице. По тој дефиницији ниједан од 25.000 малих станова, које је изградила Бечка општина, не би се могао убројати у мале станове, само стога што су ти станови грађени у вишеспратним зградама, а један спрат има више десетина станова и не само бечки, него и највећи део малих станова грађених после рата по вишеспратним зградама.

Појам малог стана није требало везивати ни за број спратова ни за густину насеља. То није требало бити учињено стога, што питање о економичности висине зграда и о подели града на зоне још нису сасвим пречишћена и још су предмет опширних дискусија по стручним часописима и на интернационалним конгресима.¹⁾ Према свем том стручно доку-

ментованом и објективно изложеном материјалу добија се утисак да је цело питање још увек у току решавања; стално се наглашује потреба да се само теориским радом неће доћи до резултата, те да је потребно вршити експерименте са већ изграђеним објектима, и да ће се моћи тек упоредном анализом економских, здравствених и практично-корисних момента појединих врста грађења доћи до једносмислених закључака. Према томе, дефиницију малог стана по нашем Грађ. зак. није требало спутавати ни прописом о врсти насеља у коме се они могу градити, ни висином спратова зграда са малим становима.

*

На прво питање: да ли Београд има довољно малих станова може се одговорити да нема. Као једини и потпуно довољан доказ за то може се навести сама чињеница да је и данас, после толико интензивног изградња Београда последњих година, један део београдских становника приморан да станује у бедним баракама по Јатаганмали; да један други део становништва Београда мора да живи по подрумским становима; да има, најзад, породица које деле један већи стан, или издају један део у пазакуп. Сама та чињеница, да данас један део становништва живи под врло рђавим здравственим приликама у јатаганмалским шупама и по влажним и мрачним подрумима, доказ је да Београд нема довољно малих и јевтиних станова. Јер, уколико се међу огласима у дневној штампи и могу наћи понуде за мале станове (а тих је огласа сразмерно врло мало) — то су већином скупи станови, бар скупи за оне наше грађане који данас морају да станују по подрумима и шупама.

На друго питање: како попунити недостатак у малим становима — путем јавне, колективне изградње или максимирањем цена — може се одговорити: у првом реду јавном изградњом јевтиних станова у довољној количини, за све слојеве без разлике. А затим, уколико би то било потребно и уколико се, по принципу слободне утакмице између јевтиних општинских и скупљих приватних станова, закупнине ових последњих саме по себи не би изједначиле с општинским, — приступити максимирању закупнина приватних мањих станова. Треба одмах рећи да, с обзиром на квалитет, удобност, здравственост и поло-

¹⁾ На 3. интернац. конгресу за ново грађење одржаном 1930 у Брислу расправљана су следећа питања: Испитивање укупних грађевинских трошкова за грађевине од 2 до 12 спратова (Voehn und Kaufmann, Frankfurt a. M.); Ниско, средње или високо грађење? (W. Gropius, Berlin.); Парцелација градског земљишта. (Le Corbusier, Paris); Високо, средње и ниско грађење под приликама у Америци. (R. J. Neutra, Los Angeles, U. S. A.); Станбено питање слојева за минимум egzистенције. (Karel Teige, Prag.); Тешкоће и отпори на које се наилази приликом решавања питања, станова за минимум egzистенције; Становиште које је конгрес заузео по питању „ниско, средње и високо грађење“. — Ergebnisse des 3. Internat. Kongresses für Neues Bauen, Brüssel, 1930.

жај стана и друге елементе које утичу на прометну вредност једног стана, не би био посао лако изводљив.

Да би и сваку другу акцију, а нарочито задружну, за подизање малих, здравих и удобних станова требало потпомагати ван сваке је сумње. Београд је, на жалост, имао са грађаном Чиновничке колоније на Вождовцу један рђав пример таквог колективног грађења (несвршене или рђаво урађене зграде, збрка у финансирању, стечај предузимача, некалдрисане улице итд.). Но колико год су за жаљење сами задругари који су рђаво прошли са својим зградама, још је много више за жаљење то, што је због тог једног рђавог случаја, због рђаве организације посла, једна добра и здрава ствар која је у целом културном свету прихваћена оберучке као најповољније решење станбеног питања и стицања свог дома, — у очима великог дела Београђана потпуно дискредитована.

Најзад, ни сама колонија, ни по решењу ма појединих типова зграда, ни по своме спољашњем изгледу, не може привући ни загрејати појединца за задружно грађење. На против. Једном речи, Вождовачка колонија би се могла назвати потпуним неуспехом идеје о савременом задружном грађењу у Београду.

И баш стога што се данас после случаја са Вождовачком колонијом створило код свих Београђана врло неповољно мишљење о задружном грађењу, било би потребно једном добро организованом и савесном акцијом за задружно грађење доказати београдским грађанима да се заиста може доћи до свог дома, удобног и солидно грађеног, за много мање суме него што су их задругари на Вождовцу морали плаћати.

Шта је мали, јевтин стан и до које висине би смела ићи закупнина таквог стана? Ми смо у почетку навели две дефиниције: нашег Грађевинског закона и објашњење које важи за Немачку. Међутим, када је приређивана интернационална изложба са темом: „Стан за минимум егзистенције”²⁾, излагачима са свих страна света стављена је као крајња граница за решење основа површина од 70 м². Да би се добила јаснија претства о томе: шта значи 60 кв. м. или 70 кв. м. површине стана, навешћемо овде два примера са изложбе о којој је била реч.

Тако је Берлин изложио основу стана која је имала ове просторе:

Улаз и комуникациони простор	м ² 5,3
родитељска спаваћа соба	м ² 15,3
дечја спаваћа соба (2 детета)	м ² 10,1
дневна соба и трпезарија	м ² 17,5
купатило и клозет (између спаваћих соба родитеља и деце)	м ² 3,6
кухиња са уграђеним прибором	м ² 6,6

Свега м 58,40

Дакле на непуних 60 кв. метара један простран хигијенски стан од три собе.

Један пештански пројекат остварује на површини од 70 кв. м. веома добро организован стан са 4 спаваће собе за по 2 особе, између две собе по једно купатило, свака соба са по два уграђена ормана, и само један велики заједнички простор за преко дан, из кога су приступачне спаваће собе. Површине одељења су ове:

4 спаваће собе по 9 м ²	м ² 36,0
2 купатила по 1,7 м ²	м ² 3,4
дневни простор	м ² 22,0
кухиња	м ² 6,0
клозет и улаз по 1 м ²	м ² 2,0

Свега м² 69,4

Како се у овом примеру ради већ о стану за 8 особа, са пространим дневним простором од 22 кв. м. ми смо мишљења да и за наше прилике површина малог стана не би смела ићи преко 70 кв. м. што би се имало узети као максимум, док би се 60 кв. м. имало сматрати као нормална мера, која би потпуно задовољавала потребе највећег дела породица од 4 до 5 чланова.

Довде је величина стана посматрана само као функција потреба једне породице од 4—5 чланова. Међутим, ако се грађење станова посматра са гледишта које се у данашње време може као најповољније: да се земљиште добије бесплатно (од општине или државе), и да закупнина не доноси никакав профит сопственику (општини, држави или задрузи) него да буде само онолика колико је потребно за 50-годишњу амортизацију уложеног капитала, са умереном каматом, — и када узмемо тај оптимални економски случај долазимо до ових резултата.

Закупнина за стан не би смела да прелази висину недељне зараде (или четвртину месечне плате) по познатом и примљеном правилу које су поставили економски стручњаци. Када је реч о становима за минимум егзистенције у Београду, мисли се на оно становништво које живи, било од наднице, било од месечне плате, са месечним приходима од 800 до 1200 динара. Узмимо као средину 1000 динара. То значи да би закупнина стана за такву породицу имала да буде око 250 динара месечно или 3000 динара годишње. Са том сумом могао би се отплаћивати капитал од нешто преко 30.000 динара, под условима под којима даје зајмове Државна хипотекарна банка (9%).

Ако узмемо да би се при грађењу у већој количини типизованих и нормализованих станова могла спроводити уштеда на више страна: непосредна набавка материјала на велико са ослобођењем од свих дажбина, рационализација и појевтињење извесних грађевинских радова путем типизовања и нормирања појединих делова, најзад економским решењима основа и рационалним начином кон-

²⁾ О томе наш чланак у Београдским „Општ. новинама” од 5-V-1930

струкција, — ако узмемо да би се на тај начин могла цена грађења по кв. м. корисне површине нормално опремљеног стана извести са 600 динара, то би значило да би се за 30.000 динара могао извести стан од 50 кв. м. површине. А то би, даље, значило да би се за 250 динара месечне закупнине (или у ствари отплата) могао имати стан од 50 кв. метара корисног простора (немачки минимум 48 кв. м.).

Јасно је да би цео овај прорачун, изведен на низу претпоставака, имао у конкретном случају да претрпи извесне измене у цифрама, негде на плус, негде на минус, али би се најзад, у крајњем резултату, добиле цифре које не би много отступале од ових које смо горе означили.

О томе, да стан не утиче само на телесно здравље човеково него да у највећој мери утиче на душевни живот човека, а нарочито детета, у последње време много се говорило, па се с правом сме очекивати да ће са правилним решењем станбеног питања психологија читавог друштва бити постављена на здраво тле. Није потребно тражити по књижевности Раскољникова, који убија поред осталог, и стога што је проводио дане у „соби која је личила на кутију”, јер и данашња скандалозна кроника вуче добрим делом своје порекло из прљавих, тескобних и мрачних станова, који се састоје из једне једине собе, у којима се живот сам по себи претвара у криминал и разврат. И као што тешка атмосфера таквог стана — јазбине нагони људе да беже од куће и од породице, тако исто простран и удобан стан, који омогућава културан живот у правом смислу (сунчане, зрачне просторије, купатило, терасе за сунчање и одмор, посебне спаваће собе, соба за заједнички боравак, соба за рад, врт поред куће) — сам по себи значи дизање културног нивоа становника, ведрију психологију појединаца и јачање породичног живота. Ово није никакво враћање романтизму „домаћег огњишта” него су то биолошки и психолошки оправдана факта, која је једна велика већина могла и на себи искусити.

Када је фабрикант сапуна Lever 1887 у близини Ливерпула саградио насеобину Port Sunlight, која је по својим хигијенским условима и социјалним установама стекла светски глас и тиме створио своје особљу најбоље услове живота, њега су почели називати филантропом, племенитим човеком. Lever је преко јавности одбио да прими назив филантропа и врло је просто објаснио свету да је стварање добрих животних услова за своје раднике у интересу самог предузећа и да се уложени капитал у грађење насеобине повећаном радном способношћу богато исплаћује.³⁾

³⁾ Kampffmeyer, Die Gartenstadtbevegung, 1913, str. 11.

Да постоји несразмера између висине кираја и зараде не само економски слабих, него и највећег дела тзв. средњег staleжа, несумњиво ће се утврдити путем анкете коју ће извршити Одељење за штампу и пропаганду Општине града Београда уз помоћ Јавне хигијене и Радничке коморе. Резултат те анкете (ако она буде улазила у тај детаљ) показаће да је обична појава да се за стан даје око половину укупних прихода.

На веома сложено питање: да ли је за изградњу малих станова бољи систем гарденситија или вишеспратних зграда у блоковима по типу бечких радничких станова, био би овај одговор:

Поред основних хигијенских захтева које треба сваки стан да задовољава (здрава околина, чист ваздух, могућност непосредног осунчавања, пијаћа вода, канализација, итд.) — стан по својој унутрашњој организацији треба да задовољава што потпуније потребе савременог културног човека. Но у исто време захтева се да трошкови око изградње једног стана буду сведени на најмању могућу меру. Најзад, када је у питању грађење станова у маси, намењених за радништво и становништво које је приморано на свакодневни одлазак на посао и долазак са посла, од велике је важности избор места на коме ће се ти станови градити.

Према томе, да би се питање могло правилно решавати потребно је водити рачуна о овим условима:

- а) што боље здравствене мере,
- б) што боља унутрашња организација стана,
- в) што мањи трошкови око изградње станова,
- г) што мањи трошкови око извршења јавних радова у вези са тим становима,
- д) што краће везе са пословним или индустријским деловима града.

И када се тај проблем овако систематски рашчлани, онда се тек види да при решавању тог проблема не могу долазити у обзир никаква лична схватања и гледишта, још мање каква сентиментална разлагања. Место свих лепих речи и празних фраза, питање о избору система грађења има да се решава на основи горњих пет услова, простим упоређењем.

Неоспорно је да систем „градава у зеленилу” потпуно задовољава хигијенске, породичне и психолошке захтеве, али посматран са економског и саобраћајног становишта таква начин не задовољава, бар не задовољава за велики део економски слабог становништва.

Грађење појединачних ниских зграда за једну породицу у односу према грађењу вишеспратних зграда скупље је. Поред тога таква начин грађења захтева сразмерно велика градилишта, велику дужину фронтва, што има за последицу малу густину насељености. А то даље значи да су земљиште, саобраћајне

површине и извршени јавни радови нерационално искоришћени.

У циљу рационалнијег искоришћења земљишта, саобраћајних површина и јавних радова у новије време насеобине са малим становима не граде се више са слободним зградама, него су зграде, или пре станови, грађени у непрекидном низу, са малим фронтима (од 5—7 метара). На тај начин грађени станови имају, са економског гледишта, ове добре стране:

а) смањивањем фронта зграда и грађењем у низу смањују се површине градилишта (уколико код таквог колективног грађења може бити говора о градилиштима);

б) грађењем зграда у низу чине се знатне уштеде због заједничких зидова и због тога што је грађење у маси економичније од појединачног грађења; томе треба додати да су трошкови око одржавања зграда у низу и трошкови за огрев мањи него код слободних зграда.

Но и такав начин грађења станова допушта сразмерно малу густину насељености, што изазива ширење насељених површина. Сувише велика раширеност површине града захтева и велика померања становништва од станова ка пословним центрима и обратно. Тако професор Фридбергер, директор Института за испитивање хигијене у Берлину, даје прорачун према коме губитак у времену због одласка на посао и враћање кући, узет само са $\frac{1}{2}$ часа дневно, код 2,2 милиона радника у Берлину износи на годину губитак од 37,5 милиона радних дана, или друкчије изражено: радник који проведе 30 година у раду, 2 године изгуби у превозу. Стога Фридбергер сматра да је за већину градског становништва, економски слабог, становање на периферији нееконично.

Затим Фридбергер изводи даље закључке да се као једини адекватан начин грађења по великим градовима јавља високо грађење са што више зелених површина у непосредној близини зграда. Што је становање по вишеспратним зградама омрзнуто, он баца кривицу на рђаво законодавство које је допуштало грађење тзв. касарни за издавање, које су по своме склопу, уређењу и нехигијенским условима биле рђаве. Он сасвим правилно сматра, да је жеља за самосталном зградом више ствар осећања него разума и да се станбена политика не сме водити обзирима осећања насупрот законима економије.

Даљим испитивањима утврђено је да на степен здравствености становника ниуколико не утиче околност да ли они станују у ниским или високим зградама, и да на здравственост негативно утичу углавном недовољно осунчавање и проветравање, тескоба стана и рђава исхрана.

Walter Gropius, један од најугледнијих поборника за рационално грађење сматра да грађење високих зграда за становање омо-

гућује не само за град најподеснији и најеконичнији начин становања, него да је становање на висини пријатније због већег мира и удаљености од прашине и због изгледа у зеленило које окружује са свих страна зграде.

Из свега што је напред изложено излази, да мале станове не би требало градити у облику слободних зграда; да би требало на периферији почети са грађењем насеобина са малим становима, грађених у низу, и да би требало узети у студију могућност грађења вишеспратних зграда са малим становима у ужем грађевинском реону.

Шта да се ради са нездравим становима? Место одговора ми ћемо потсетити Београдску општину да постоји § 94 Грађевинског закона који налаже општинама да воде евиденцију о постојећим грађевинама, да доносе решења о оправкама или рушењу нездравих зграда и о забрани даље употребе такве зграде.

О комуналним интервенцијама, које се помињу под тачкама 8 и 9, и њиховој примени на мале зграде и велике касарне за становање мислим да је беспредметно говорити ако за такве интервенције нема законске подлоге. Наш Грађевински закон и Упутства за грађевинске правилнике не само да допуштају грађење зграда касарног типа него допуштају дворшта вишеспратним зградама за становање и грађење станова у подрумима, што се није смело никако допустити.³⁾

На питање под 10 мислим да ће се моћи одговорити тек после извршене анкете од стране Отсека за штампу и пропаганду Општине града Београда.

Најзад, који је начин најбржи и најпогоднији за решење тог важног питања?

Питање је, специјално за Београд, тако тешко, да бисмо га скоро оставили без одговора. Тешкоће су у овоме:

1) Београдска општина нема више слободних комплекса за грађење у већем обиму. Уколико их има то је одређено за зеленило.

2) Регулационим планом (ако још има право на тај назив?) није предвиђено ниједно место за ванградске насеобине са малим становима, иако се још 1921, у програму, предвиђао читав систем таквих насеља.

3) Финансирање за набавку земљишта и за грађење таквих насеља, за данашње прилике свакако је озбиљан проблем.

Под тако неповољним околностима не може се очекивати и брзо решење тог питања. У овај мах мислимо да би најпотребније било израдити један програм и план рада. Затим обезбеђење и прибављање земљишта (путем асанације извесних рђаво грађених, дивљих насеља?), па тек затим детаљне студије, финансијски план и остварење постављеног програма.

³⁾ О томе више у нашој расправи у „Архиву за правне и друштвене науке“, од 25-V-1933.

Деспот Остојић, референт Министарства
социјалне политике

Станбено питање у данашњој привредној кризи

Без сумње, да је дубока привредна криза, коју преживљујемо последње две-три године, далеко више заострила станбени проблем, него што је то било у целој послератној периоди, за које се време, у овом или оном облику, станбено питање увек постављало као неодложна брига јавног старања. Многобројни узроци, који су на свим пољима друштвеног живота пореметили нормалне односе, створили су и у овоме погледу најтеже потресе.

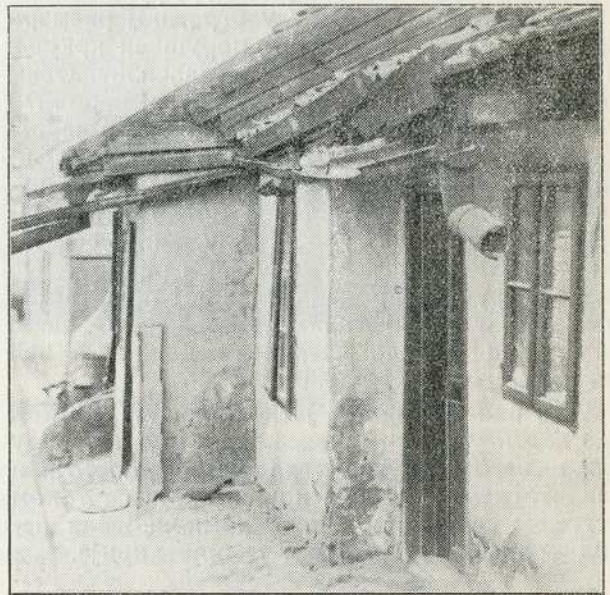
I

У недостатку тачних и позитивних података о размерама станбене кризе код нас, до којих би се могло доћи једино путем статистичке анкете, може се лако уочити и под углом посматрања општих појава у привреди и друштвеном животу, да се станбена криза све више заострава и да долази у ред тежких привредних и социјалних проблема данашњице, као незапосленост, презадуженост и тако даље. Ова се криза данас манифестује колико у несташици станова, што је карактерисало целу послератну деценију, толико и у високим киријама.

Ми ћемо у току нашег излагања видети, да је од 1931 па на овамо станбена криза дошла до изражаја баш у виду превисоких кирија. Томе је разлог био, с једне стране, опадање прихода свих друштвених сталежа у земљи, а с друге стране, што су се кирије, услед изванредних новчаних прилика, одржале све до половине пр. г. на истој висини као и у 1928 години. Према рачунању „Индекса”, тромесечне статистичке ревије Загребачке Радничке коморе, све до априла 1932 кирије нису биле пале ни за једну пару. Ако се за базу 100 узме јули 1914, индекс број кирије износио је у априлу прошле године 2222 исто као и у децембру 1928. Тек од тога доба осећа се извезан пад кирија, који је у јуну ове године износио 1832. Ово одржавање висине кирија још јаче пада у очи према општем паду цена на велико и на мало. Према истој основи рачунања, индекс број цена на велико пао је од 1686 у јуну 1929 год. на 1111 у јуну ове године, а индекс број цена на мало од 1791 на 1310 за исто

време. Главни узрок одржавању ове висине кирија јесте што су непокретнине претстављале сигурност за новац, који се бојао инфлације, те овај изузетни значај зграда одржавао кирије на висини.

Али од ове несразмере између висине кирија и платежне моћи станара настале су ненормалне појаве сличне онима које се опажају и на другим пољима привредног живота, нанме, да је поред све несташице зграда

Анкетирани станови:
Стан у Јаворској улици

огроман број станова био празан. Дакле и овде се јасно опажа карактеристика нашег времена, да уз сву могућност бољег живота у ствари постоји беда, односно да се породице наших сиромашних грађана завлаче у јазбине, док станови остају празни.

Тежак положај београдских станара још би се боље расветлио, када би се прикупили подаци о заосталим и неплаћеним киријама, што је тако општа појава наших дана.

Међутим, станбена криза манифестује се истом толиком снагом, и то све већом за економски слабије, у несташици станова. То осе-

www.бају све земље подједнако. Ако би се имали наводити примери о бедности становња широк народних слојева, требало би споменути све земље у свету.

Према подацима Међународног бироа рада, који са њему својственом упорношћу и тактом, прати послератну станбену кризу у свету, данас постоји најакутнија квантитативна и квалитативна криза станова у свима државама и градовима. Јер да би се постигао заостатак у прошлим годинама и задовољиле нормалне потребе, требало би у идућој деценији да се у Европи сагради 10—15 милиона станова. Међутим, у већини земаља грађевна делатност је у великом застоју, готово у потпуној умртвљености. Тако нарочито у Финској, Италији, Немачкој, Аустрији и Сједињеним Америчким Државама. На пример, у Италији број изграђених станова износио је у првих седам месеци прошле године око 13.000 према 53.000 у 1929; у С. А. Д. у првом семестру 1932 смањена је грађевна делатност за 76% према истом периоду у 1931.

У погледу градње и обнове станова наша земља не може се одвојити од других никаквим полетом. У њој су у огромној размери имали да се обнове ратом порушени крајеви и тиме надокнаде уништене грађевине. Осим тога, знатан прираст становништва, нарочито у већим градским центрима, захтевао је велику грађевну делатност, да би се задовољиле текуће потребе живота. Јасно је, да за неколико година све ово није могло бити урађено, а специјално у Београду, чије се становништво повећало у огромном размеру. По једној стручној процени у нашој престоници мањка око 10.000 малих станова, а то значи да би још требало саградити колико је већ саграђено од 1921—1930.

Све ове околности јасно показују, да код нас као и у другим земљама, а у Београду више него у другим градовима, постоји и квалитативна станбена криза, која се током актуелне привредне кризе компликовала неподношљивим одржањем висине кирије.

II

Ово тешко стање дошло је почев од 1931 до јачег изражаја у нашем друштвеном животу. У многим градовима су одржани јавни зборови, основана заинтересована удружења, образовани акциони одбори. Цело ово вреће у јавном мишљењу заинтересовало је прво поједине банове, па је по томе у месецу фебруару прошле године Министарство социјалне политике и народног здравља сазвало ширу анкету, да би се консултацијом разних чиниоца дошло до приближно тачног стања ствари. Пред крај прошле године питање станбене кризе било је стављено као дневна тачка V-ог конгреса Радничких комора.

Од првокласног је интереса, да се детаљније изложи, како се питање постављало на

анкети Министарства, на којој су, може се претпоставити, сва становишта дошла до изражаја. За тачну оријентацију у данашњој станбеној кризи потребно је објективно изнети разлоге и схватања, која су ту изложена, и ми ћемо стога то учинити.

Претставници станара тражили су државну интервенцију за смањење закупних цена становима и локалима. Они су наводили као разлоге: 1) пад куповне моћи потрошача, 2) општи пад цена на велико и на мало изузев станарина и 3) да је рентабилитет капитала уложеног у зграде несразмерно велики и најсигурнији.

Кућевласници су били одлучно против интервенције државе и наводили су следеће разлоге: 1) рентабилитет кућа није превелики, јер доноси највише 7—9%, док државни папири доносе 12—15%, 2) пад цена становима већ постоји и он ће се нормално наставити и 3) интервенција би смањила грађевну делатност и тиме само погоршала станбену кризу и повећала општу незапосленост.

Међу онима, који су тражили интервенцију, била су подељена мишљења о самом начину посредовања државе. Једни су тражили, да се смање кирије за изврстан постотак, који се може сматрати као нормалан у општем паду цена, а у односу на једну нормалну послератну годину. Други су тражили, да се цене киријама сведу на предатни ниво у односу највише 1:11.

Умереније тражење је било да се остави принцип слободне нагодбе између кућевласника и станара, а да се интервенише у индивидуалним споровима где би кирија стварно била претерана. Као главни разлог наведено је, да би ова концепција имала ту добру страну, што не би наметала немогућих задатак, који би се поставио када би се прихватило максимирање кирија, да се уводи унапред разлика између старих — амортизованих зграда и нових — задужених.

Поред ових радикалних захтева на анкети су учињени многи детаљнији предлози као: 1) укинути полугодишње отказе, да би слободније мењање станова изазвало већу конкуренцију; 2) разрешити дугогодишње уговоре, који приморавају закупце, да у данашњем општем паду цена плаћају високе кирије од пре неколико година; 3) предвидети интервенцију за празне станове, н.пр. увести таксу на празан стан; 4) забранити т.зв. напуцавање кирија, чиме се уметно подиже цена становима и локалима; 5) предвидети да индустријска предузећа не избацују из стана раднике, који ради незапослености не могу да плаћају кирију; 6) продужити рок о пленидби ствари за неплаћену кирију.

Раднички претставници, у погледу несташнице и нехигијенских станова, захтевали су, да се оживотвори Закон о грађевинској делатности и да се оснује грађевни фонд за изградњу малих радничких станова.

Али у главном може се рећи, да је на анкети од стране претставника станара постављен захтев, да се што пре приступи максимирању закупних цена. То је био захтев средње класе, која није могла да издржи, у доба опадања својих зарада, цене становима, које су се упорно држале на старој висини. Ни ови претставници нису одрицали потребу конструктивне станбене политике, али то је за њих значило заваривање будућношћу, а они су тражили што хитнију помоћ.

Али, према свима знацима станбена криза, нарочито несташица станова, неће добити никакво олакшање у току ове године. При том, овогодишња грађевинска делатност биће у целој земљи далеко слабија него прошле године. Тиме ће се станбена криза још изразитије заострити.

III

Станбено питање неће се, као ни привредна криза, само од себе решити. Ово питање улази у склоп привредних проблема данашњице и потребно је предузети смишљене и позитивне мере за његово решење. Ове мере не смеју бити палијативног, нити привременог карактера, него морају претстављати свесну и трајну акцију. Станбени просперитет неће сам доћи, као што долази пролеће иза зиме. На његовом успостављању мора се радити.

Прибегивање регулисању закупних цена, односно максимирање кирија, не би одговорило овоме циљу. То би била само палијативна мера и, по својој природи, привремена. Затим, она би била технички врло тешко изводљива и могла би, као и мера за раздужење земљорадника, да донесе неочекиваних последица. У сваком случају не би се могле применити једнообразне одредбе на све зграде и кућевласнике. Морало би да се води рачуна о старим и новим зградама, о амортизованим и задуженим, као и о људима средње економске снаге који су сопственици зграда. Примена свих ових дистенција несумњиво би изазвала многе компликације. И напослетку, како би се у том делокругу акције помогло огромном броју, нарочито сиромашним слојевима градског становништва, који данас трпи од нехигијенских и убитачних станова. Ипак, и у погледу олакшања плаћања кирија могле би се донети извесне одредбе у духу препорука, које су пале на анкети, али се никако не могу упрети очи на

ову страну и од регулативних мера очекивати дефинитивно решење станбене кризе.

Станбена криза је у суштини привредне природе и она се мора отклањати привредним мерама. Владе готово свих држава биле су приморане да после рата управе своју политику овим путем. Приватна иницијатива није никако могла да даде задовољавајуће резултате у погледу изградње јевтиних малих

Анкетирани станови:

Из Ломине улице (шупа претворена у стан)

станова. У највећем делу земаља ову дужност преузела је на себе држава. Имамо само неколико спонтаних иницијатива у великим градовима, али у главном самоуправна тела приступила су овој акцији на позив и уз помоћ државе.

Држава би имала, дакле, да приступи решењу станбеног питања у оквиру решавања опште привредне кризе. Сам начин рада требао би да буде на задружној основи, која најбоље одговара психологији нашег народа, а која је дала одличних резултата готово у свим земљама.

Драгомир М. Поповић
архитекта-урбаниста

Јевтини станови

Питање станова је једно од најважнијих за сваки град, за свако насеље. Таласање становништва и економски услови произишли после рата, који су створили оно што ми називамо кризом станова, само су још више нагласили важност једног таквог социјалног питања, од увек акутног.

Ако бацимо поглед на прошлост, видећемо да то питање није од вајкада постојало. Стари грчки град Пирена показује нам (IV век пре Христа), да су сами становници у циљу побољшања својих станбених прилика, потцењивали у многоме разне регулационе линије и прописе, само да би што боље осигурали себи удобност у стану и сунце. Редак изузетак, јер једно доба у коме су робови и робовање били главни елемент економског живота, није иначе у стању да пружи ону племениту бригу о човековој егзистенцији, одакле ће доцније произићи и основ за здрав и весео стан за сваког културног човека. Готово би се исто могло рећи и за Средњи век, за доба у коме триумфује пословица да је „човек курјак за човека”, где је све жртвовано за одбрану у уском кругу градских бедема, при сабијеном становништву. Са XV веком јединство градова прелази у јединство национално, али се ово последње остварује у корист апсолутизма разних принчева. Дворци и палате су најважнија ствар у граду а за станове за широке народне масе и не води се рачуна. Међутим, одатле се полако ипак исчаурује нешто што ће са изменама будућности дати — реформу у становању и стану. Појављују се прве еснафске групе мајстора и радника, који станују у својим првим радничким становима покрај својих ткаоница, предионица, радионица уопште, а касније и фабрика. „Капиталистички” град је већ принуђен да мисли на „мале” људе. У Аугсбургу видимо још почетком XVI века да тадањи велики финансијер Фугер подиже на периферији први раднички квартал са јевтиним становима, т. зв. „Фугерај”, са малим кућама окруженим баштицама. Али овај пример остао је доста времена усамљен, јер је дуго требало па да се та идеја пропагира и усаврши, хуманизује ако се тако може рећи. Много је беде претрпљено, доста живота страдало од незгодних и пренасељених станова, док се најзад појавила свест у људи.

У XVIII веку (друга половина) велика индустрија, рођена под утицајем економске еволуције и употребе машина, узима маха у Енглеској и сконцентрисава људе у велика продуктивна насеља. За Енглеском видимо и Француску, затим Америку, Немачку и друге земље. Социјални проблеми ничу, диктирани новим условом економског живота. Један од тих централних проблема је стан и Енглеска прва схвата његов значај. Сер Ебензер Хауард ствара 1898 г. Гарден-сити, најкарактеристичнију творевину социјалног Урбанизма, који треба да наследи аристократско-принчевски Урбанизам који влада од XVI века. Ту, у тим разним гарден-ситима, градовима у врту, баштенским насељима и сл. појављује се једно ново друштво у свом зачетку, које не решава само проблем стана већ и проблем живота у насељу у опште.

Остале земље, које су пошле примером Енглеске у свом економском развоју помоћу велике индустрије, осетиле су да се становништво нагомилава по градовима, и свака према свом стању почела је да ради на проблему станова тесно везаним за радничку класу. Велики рат је само још више изнео на светлост те потребе.

Да би се тачније одредило стање станбеног питања у Европи, одржан је јуна 1920 год. у Лондону велики међународни Конгрес, који је имао за тему раније поведену анкету о проблему станова. И ако са извесним закашњењем, та се значајна анкета покреће ево и код нас, у локалним границама, захваљујући исправно схваћеном задатку и акцији „Београдских општинских новина”. Часопис је у више махова давао места разним расправама о станбеном питању код нас, али све то још није имало форму шире анкете, па се надамо да ће се овог пута цело наше питање станова потпуније претрести.

*

Пре него што одговоримо на постављена питања по акту са којим је ова анкета образложена, мало ћемо морати ући у генералисања.

Проблем станова заузима у социјалном а поглавито у градском животу данас веома важно место. Велика насеља, разни закони о радништву, као и хигијена захтевају да се

градске општине, које имају за задатак социјално старање о својим грађанима, побрину мало више о станбеном питању. То питање се јавља свуда у тројаком изгледу: као квалитативно питање, као квантитативно питање и, најзад, као урбанистичко питање. Као квалитативно питање прво, јер сваки стан мора имати извесну вредност, извесан квалитет, мора бити довољно простран, да би се избегла пренасељеност, а мора бити и хигијеничан, да би одговарао основним правилима чистоће и здравља. У овом случају градске општине интервенишу помоћу своје грађевинске полиције (у Немачкој Бауполицај, код нас Грађевински одбор).

Затим долази квантитативно питање. Није довољно да је стан само здрав, већ га мора бити и у довољном броју! У наше доба то је уједно и најважнији проблем станова. Градска општина овде игра велику улогу, јер приватна иницијатива или ради са претерано несношљивом вискком добити, што се једино и може очекивати од ње, или није успела да начини довољан број станова за потребе града. Овај проблем да би се социјално исправно решио обично превазилази снагу приватне иницијативе; он захтева интервенцију комуналне власти не само због те приватне немоћи, већ да би се одупро злоупотребама приватних сопственика. Појмљиво је да ће се богати сопственици одупирати да се у питање подизања станова меша власт: држава, општина па и разна предузећа. Јер они би чак ишли на то да се смањи количина станова на тржишту да би се појавила већа тражња, па са њом и већа цена роби.

Где год се у свету показала незгода због несташице станова, било због претерано високих кирија, било због нездравих хигијенских услова, било због поремећаја социјалних, власти су у границама своје моћи, учествовале у побољшању прилика. Бечка општина зида читаве квартове хигијенских станова, због несташице; Енглези подижу Гарден-ситие, због побољшања хигијенских услова; Французи доносе закон од 24 октобра 1919 год да би спречили несавесне шпекулације са киријама и Лушеров закон из 1928 год. о подизању јевтиних станова, итд. Међутим, сем генералисања, које је свакоме јасно, да треба помоћи кризу станова, не може се ни један метод наметнути једном конкретном примеру, рецимо Југославији или Београду, пошто је сваки случај за себе и метод који се примени мора бити резултат свестране анализе датог конкретног случаја. Ми можемо познавати енглеске Гарден-ситие, Бечке општинске станове и француско законодавство, али то не можемо и не смемо применити код нас, а да не простудирамо тачно наше прилике и стандард живота. Према томе акција, коју буду предузеле у том смислу власти код нас, разликоваће се у многоме од сличних акција у иностранству.

Као урбанистичко-естетско питање, стан по себи као ћелија града, игра исто тако важну улогу. Није све једно, ни по хигијену ни по естетски изглед града, како су ти станови груписани, где се налазе, јесу ли у насељу са зеленилом или у трговачком делу града. Овде власт, првенствено општина, има велику улогу, ако правилно схвати свој задатак. Генерални план је овде главни помагач.

При оваком генералисању ствари одговоримо на анкету о конкретном случају Београда.

1) *Квалитет* београдских станова расте из године у годину. Ако занемаримо доба до 1900 г., које је оставило сасвим незнатан број још „живих” станова, већином по јавним зградама и богатијим приватничким кућама, станова који чим су доживели данашњицу, значи да не спадају у слабе и мале, већ солидно зидане, — станови који су доцније зидани, имали су да се повинују грађевинском закону из 1898 г. и из 1901 г. И ако непотпуни, ти стари закони су били добри; само што нису примењивани. На жалост, комунална администрација није сустизала животне потребе. Ако управљати значи предвидети, овде се то не би могло рећи за Београдску општину. Готово сва данашња предграђа, *никла су самозвано*, за њих прописи нису ни стигли да важе, регулације није било, границе атара су се померале, захватајући „слободно”, односно накарадно, израђене делове. Али еволуција је ипак несумњива. Сада општина београдска проширује регулацију, издаје правилнике, људи подносе своје планове на одобрење Грађевинском одбору, овај примењује закон, „кочи” самовољу, и од станова са тесним собама у вагонском стилу компнованим, постепено се долази до садањих исправних композиција, са купатилима, енгл. клозетима, лифтовима и целим комфором. Само што се Општина ипак не може похвалити да цела заслуга лежи на њој! Напротив, она је минимална. Ми држимо да свест грађана о хигијени и естетици игра много већу улогу. Јер има разних вила и зграда на Топчидерском брду и у предграђима које су „без одобрења” подигнуте, па су ипак, хигијенске и лепе. То, ипак, не сме да нас заведе од принципа да *слобода у зидању не даје никакве резултате, и да је градска општина дужна да још више посвети пажњу свом задатку око прегледа планова*. Да би јој се то олакшало и да би се већ једном стало на пут злоупотребама у зидању, увидевши да је стари грађевински закон непотпун, законодавац издаје нов Грађевински закон (7 јуна 1931 г.). Сасвим у модерном духу урбанизма схваћен, он ствара нове, сјајне могућности, захтева нове методе и ствара градским општинама озбиљан посао. По њему општине су дужне да израде своје: Генералне планове, Уредбе о њиховом извођењу и своје нове

Грађевинске правилнике. Последњи игра у овом случају главну улогу.

Живот је комплицирао захтеве и људи се старају да их са што мање средстава остваре. Пројектанти и сопственици теже да до максимума искористе, плацеве, спратове, еркере, број станова на имању итд. Благодареди одредбама новог Грађевинског закона општине добијају могућност а и дужност да административним путем утичу на квалитет станова. У главном, за оне станове који су у последње време прошли и одобрени од стране Грађевинског одбора у Београду, може се рећи да су квалитативно добри и да одговарају основним хигијенским прописима. Међутим, има зграда са становима подигнутим без ичијег одобрења (Јатаган-мала и разне „виле“ по предграђима), као што има пројектаната који подносе план на одобрење али злоупотребљавају недостатке и непотпуности досадањих правилника. Зато је то једна од првих потреба а и дужности, према Грађевинском закону из 1931 г. да Београдска општина што пре донесе свој нови Грађевински правилник како би спречила разне злоупотребе и тиме посредно утицала на квалитет београдских станова! Неминовност је очигледна кад се узме у обзир да су поједини пројектанти почели да стављају кујне и клозете на фасаду, иако зато имају места у дворишту; кад праве бунаре уместо светларника, препиру се чак до Државног савета око претеране висине зграде, и око неких абсурдности које Државни савет ипак прими као умесне једино из формалних разлога, јер „по досадањем правилнику то може“, пошто другојачије није речено. Београдској општини дат је законом рок од две године (више 6 месеци колико је било потребно да изађу и упуства Мин. грађевина) да изради свој нов Грађевински правилник. Био би велики злочин према Београду пропустити тај рок. То је уједно и једини начин да се административно помогне квалитету београдских станова.

Мали станови, који су се затекли од прерата или који су касније самозвано никли, и у којима живи радни, сиротији сталеж, не пружају задовољавајућу слику. На против, су врло мало удобни, чине ругло својом „архитектуром“ и нису ни мало хигијенски. Београд обилује у таквим нездравим становима, што су господа која сарађују на теренском делу ове анкете већ доказала. Али мора се знати да је то једно зло које свуда без разлике постоји. Нема данас готово ни једног већег града да није бар у извесној најмањој мери обдарен том напасти. Јер чињенице да станова нема у довољном броју и да су они што постоје ругло и извори заразе и нездравог морала (услед пренасељености) и чине те се о томе воде овакве анкете, доносе разни грађевински и полицијски прописи и власти помажу са зидањем. Париз не само што има т. зв. „нездрава острвца“ по својим кварта-

вима, са којима париска општина и дан дањи муку мучи, већ има своју чувену „зону“ на периферији, која ни мало не уступа нашој Јатаган мали, која чак инспирише филмске режисере за сценарија, и због које се бије вечита битка по њиховом општинском одбору. Исто тако Берлин има своје „Laubkolonie“ које су га потпуно опколиле. Али то је зло које се лечи временом и разним умесним административним поступцима. Београдска општина ту може помоћи на више начина директно, а посредни би начин и први уједно био један добар, већ горе наведени, Правилник. Остале начине додирнућемо касније.

II) Квантитет ако би био у складу са квалитетом, је много већа тема за разговор. Ова анкета поставља питање: има ли Београд довољно малих и јевтиних станова за своје сиромашне грађане?

Према разним статистикама утврђено је, да сталеж који живи искључиво од своје зараде и према социјалном и трговачком поретку од данас, ако ништа не заштеди, треба да ту своју зараду распореди овако:

за храну	60%
за стан, (огрев и освет.)	18%
за одело, веш и обућу	15%
разно (са забавама)	7%
свега 100%	

У Београду је тај однос јако поремећен и зато се појављују немиле последице. Ако 18% потребних нормално за стан, заокруглимо мало на више на 1/5, одмах ћемо, без даљнег, увидети да то не одговара стварности код нас. Нека је чиновнику, оцу двоје деце, просечна плата 2000 дин. месечно, ако би на стан ишла 1/5, значи да би он требао да плати 400 дин. месечно за стан од три собе са припадностима. То је у Београду нестварљиво, пошто код нас кирије узимају 1/3 до 2/5 од плате па и више. Да је однос поремећен, види се и по томе што новац уложен у „зидање за ренту“ доноси много више но исти уложен у банку на приплод, што би у редовним приликама требало да буде једно те исто, могуће за 1—2% само више кад се улаже у „зидање“. Из овога излази прост закључак, да Београд нема довољно јевтиних станова, па према томе да нема довољан број станова у опште. Београд дакле није без станова, (то се види и по силним огласима по новинама и по извештајима Грађевинског одбора о броју ново подигнутих зграда,*) већ је без јевтиних станова.

Вршећи улогу социјалног стараоца Београдска општина овде мора помагати. Како? Подизањем својих станова, нормирањем цена са досадашњим кућевасницима, давањем зајмова под јевтиним условима или са уступањем терена за подизање станова?

*) У Београду је после рата подигнуто око 5300 зграда.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

С друге стране недостатак у јевтиним становима повлачи разне немиле последице. *Пренасељеност*, (према статистици кад је више од две особе у једној соби), утиче незгодно у здравственом погледу; за спавање мора се имати довољно ваздуха, болесници морају имати засебну собу. Туберкулоза у београдској пренасељености коси. *Морално*, недостатак у становима делује исто тако поражавајуће. Родитељи морају имати засебну одају од одраслије деце; кроз Рудолф-Вирхоф болницу у Берлину дефилију грдна деца испод 14 година, која су већ полно заражена, благодаречи криво схваћеним примерима у свом пренасељеном кварту. Најзад, потребно је сваком ново-закљученом брачном пару дати нов и удобан стан. Несташница у становима приморава нове брачне парове да живе са својим родитељима у заједници, чиме нова фамилија губи учење о самосталности, које је тако важно по живот.

Сви ови разлози приморавали су градске општине, па и државу, да се побрину о довољном броју јевтиних станова.

То се радило на више начина: 1) Доносили су се закони о заштити кираџија, (нормирале цене кирајама, ударали намети на луксузне станове итд.); 2) заштићивали су се постојећи станови, (ослобођавањем од разних такса, од пореза за извесно време итд.); 3) власти су финансиски и материјално помагали зидање станова и најзад 4) држава и општина су саме зидале своје станове да би помогле несташници. Примери су нам: немачки закон о кирајама од 24 марта 1922, наш закон о кирајама који је укинут, наш правилник о ослобођењу сопственика од плаћања пореза на приход од нових зграда и ослобођењу тих зграда у опште од 22 марта 1922 год., затим Рибоов и Лушеров закон у Француској, Енглески Wheatley-Act из 1924, најзад бечки општински станови и Лајпцишко општинско друштво за зидање итд.

Београдска општина — то се мора подвући — до сада није се довољно бринула директно за подизање потребног броја станова у граду. Она додуше има извештај број својих јевтиних станова које издаје, али то је све далеко од праве станбене политике. Њени су станови:

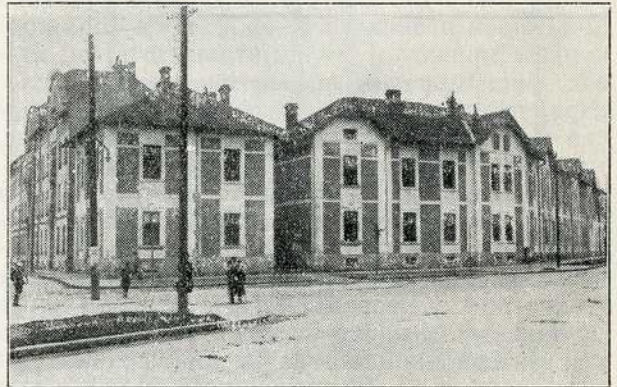
- 1) Зграда у Радничкој ул. са 114 станова;
- 2) Зграда у Дринчићевој улици број 3 са 24 стана;
- 3) Зграда у Франше д'Епере-а ул. 45 са 28 станова;
- 4) Четири павиљона код Топовских шупа са 40 станова;
- 5) Два павиљона у Светог Николе улици са 62 стана;
- 6) Три бараке у Прокупачкој улици са 31 станом;
- 7) Зграде станови разни са 92 стана;

- 8) Зграде — дућани разни са 80 станова;
 - 9) Општинска штедионица са 1 станом;
- Свега 422 стана и дућана.

(Укупна месечна кираја била је 1931 год. 189.087 динара).

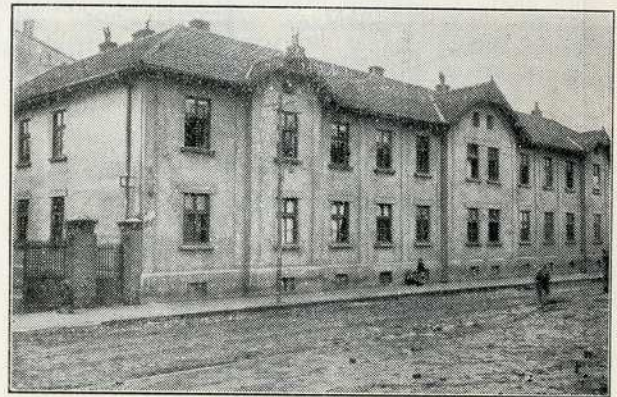
Цена становима од 50—2000 дин. месечно.

Ово и ако преставља прву, најнужнију помоћ, још је врло далеко да попуни осетну празнину јевтиних станова код нас ли у опште личи на неку станбену здраву политику.

Општински станови у Радничкој улици

Још ни један светски конгрес о јевтиним становима (одржати у Брислу, Риму и др.), није успео прецизно да одреди шта се зове *мали или јевтин стан*. Хтело се да се зна колика је то „порција стана”, која треба једном човеку, који су то социолошки основи малог

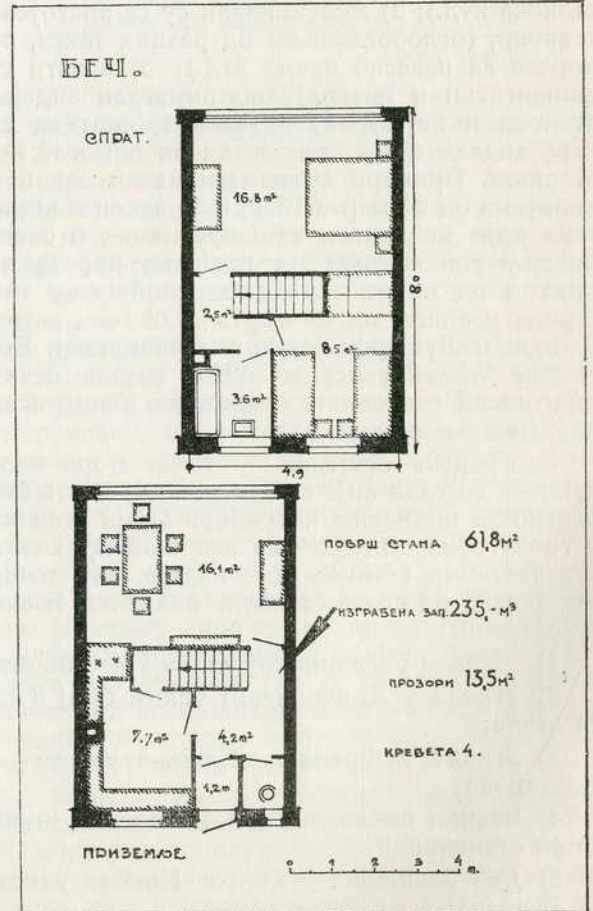
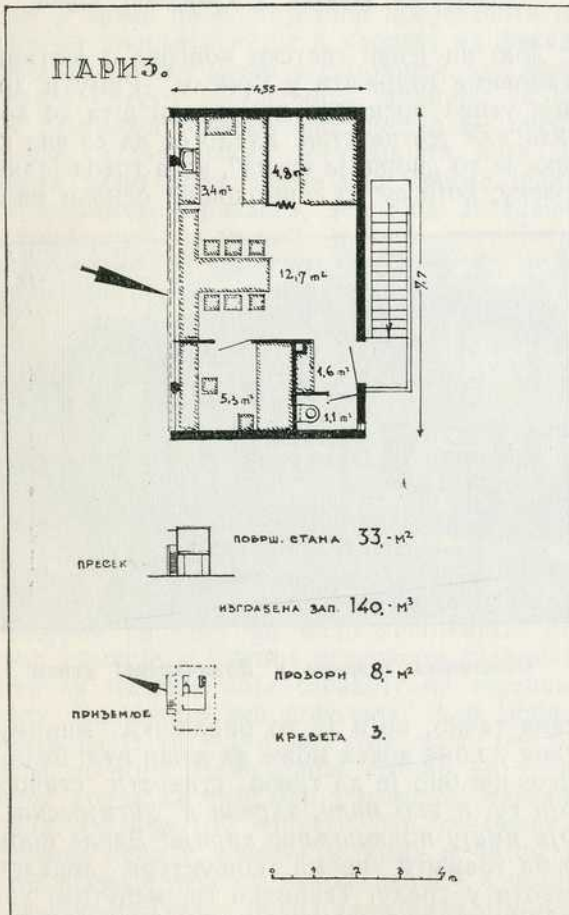
Општински станови у Дринчићевој улици

стана тачно, који је то биолошки минимум стана у коме човек може да живи итд. Резиме одговора био је да *треба стварати станове, који су, и ако мали, здрави и хигијески и који имају подношљиве кираје!* Дакле норме треба тражити према коњукутури локалног живота у граду. Технички се, међутим, узимају неке просечне вредности, које обично служе као база за почетак студија. Сматра се да је једна породица (отац, мати и двоје мале деце) треба да заузимају стан од 48 до 60 м²

или до 180 м³ ваздуха. У Паризу ипак видимо да је и овај минимум поковрен и да њихови јевтини станови силазе и до 33 м², па је стога боље не заводити се никаквим нормама већ решавати ствари према локалним потребама, водећи рачуна о основној хигијени и о сношљивости кирије.

Како треба попунити недостатак у малим становима у Београду? Наше је мишљење, једино посредном помоћи од стране Београдске општине, никога зидањем. Муниципализам у опште има пуно незгодних страна. Општина подизањем разних трговачких предузећа конкурише приватној иницијативи; шта би, најзад, радили разни апотекари, хлебари, млечари, предузимачи и други ако би Београдска општина почела да подиже своје апотеке, хлебарнице, млеканице, своје зграде у режији и слично. Један слаб пример подизања новог ладног купатила на Сави, показује колико зачас Општина може да конкурише приватнима. Општина данас држи монопол воде и електрике у Београду. Зашто то не би могла да држе каква приватна друштва? Ми живимо у II Интернационали где је конкуренција дозвољена. Али то су питања која су већ давно

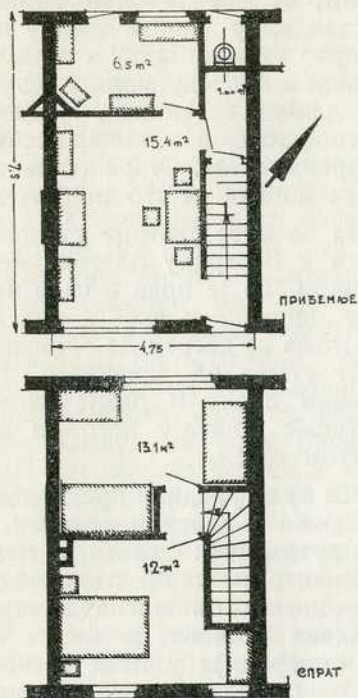
покренута била у свету, па и преко нашег престоничког часописа, око којих су се многа копча ломила и није на нама да их одобравамо или не. Међутим, потребно је знати границе докле сме да иде муниципализам па да се не поремети садањи социјални поредак тј. треба тачно оценити на пример: да ли је боље да Београдска општина подигне своје пекаре или да остави хлебаре да и даље мирно раде као мале занатлије и плаћају општини прирез (разуме се уз хигијенске прописе). Ово је врло деликатно питање, чије рефлексије говоре да је у Београду боље за сад помагати индиректно подизање јевтиних станова. И из других разлога. Финансиских на прво место. Београдска општина данас нема новаца за то а чак кад би га и нашла, то би било путем скупог зајма и питање је колико би он био умесан, кад се узме у обзир преоптерећеност и данашњег општинског буџета разним ануитетима зајмова. Затим, питање је како би тај цео посао успео, јер је познато да је потребно доста времена док једно такво општинско предузеће почне да се исправно, мислимо не трговачки већ социјално, експлоатише. Неки ће приметити да су социјални разлози ти,

Јевтини станови за једну породицу у Паризу и Бечу. Париски стан сасвим мали, свега 33 — м²; нема ни купатила ни туша, — кујна је у приземљу. Бечки стан знатно пространији заузима 61,8 м², одлично је решен у погледу размештаја кревета

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

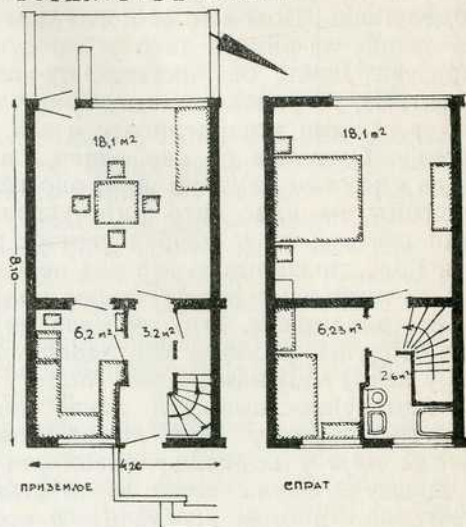
БРИСЕЛ

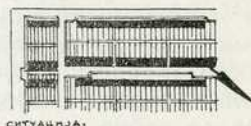
ПОВР. СТАНА 51, - м²; ИЗГРАБ. ЗАПРЕМИНА 206, - м³; ПРОЗОРИ 9,3 м²

ФРАНКФУРТ НА МАЈНИ

ПОВРШ. СТАНА 55,4 м²
ИЗГРАБ. ПОВРШ. 199, - м³
ПРОЗОРИ 10,1 м²

СИТУАЦИЈА

Јевтини станови за једну породицу у Брислу и Франкфурту на Мајни. Површина Бриселског стана износи 51, — м²; пројекат занимљив с обзиром на велики број кревета према сразмерно уском фасадном фронту. Стан у Франкфурту на Мајни заузима нешто више површине: 55,4 м². Згодан тип за зграде у низу; дубина зграде смањена на рачун ширине фасаде; собни прозори окренути у башту на југ

који увек треба да одлуче општину у свему, и да Београд захтева подизање јевтиних општинских станова. То се све може постићи али само посредним путем.

Београд има мало индустрије да би се могао назвати индустријска варош, према томе нема неке хитне потребе за подизањем радничких станова. Подизање других јевтиних станова може да задовољи и приватна иницијатива ако јој општина помогне и ако је општина правилно регулише! Путем разних уредаба, путем одређивања места у генералном плану за мале станове по § 46 Грађевин. закона, путем уступања терена за зидање тих станова, путем давања материјала (цигле са своје циглане) итд. То су најзгоднији посредни начини да се помогне квантитету и квалитету станова у Београду.

Ми смо у Београду имали доста примера колективног зидања станова од стране приватне иницијативе. Чиновничка колонија још потпуно није завршена, професорска колонија представља једно лепо насеље (без обзира да

ли је место најпогодније), „Неимар” је исто тако створен приватном иницијативом. Да ми можемо добро да радимо помоћу приватне иницијативе, најбољи нам је доказ најновија парцелација земљишта „Хрватског Радише” у Загребу на терену званом Виноврх, где ће се наједном створити места и подићи 400 кућа (на плацевима од 360 м²), са јевтиним становима. Па зашто онда не помагати такав начин зидања?

Диспропорција која неоспорно постоји између висине кирија и зараде становника у Београду опашће сама временом, кад се на тржишту буде појавила већа количина робе. Главно је довести робу на пијацу па ће понуда и тражња саме да одлуче о ценама.

III) Урбанистички се станбено питање у Београду јавља у најгорем облику. Станови и оно што постоје нису добро груписани, има маса дивљих насеља, нема добре регулације ни за целину Београда а камо ли за Гарденситие, једном речју то је поље на коме општина има највише да ради.

Београд још увек иде „у ширину“ за разлику од Њујорка, који иде „у висину“. Сваки од Београђана воли да има своју кућицу са баштицом и оградом, па је цело насеље *Пашино брдо* такво. Довољно је погледати Београд са висине па видети како се просуо све до Миријева. Дакле без икаквих прописа о Гарден-ситима, регулисан на своју руку, мали грађани су се сами испарцелисали и већ дали тон насељу. *Општина би ако овако настави морала да иде само за њима. Али*, оно велико али, општина не само што није успела да предвиди ствар и да у напред спреми регулацију и Грађ. правилнике, већ чак не иде ни упоредо са потребама једног таквог краја — она стално *задоцњава*, што ни мало није за похвалу. Додуше, разлози тог задоцњавања не леже у некој злој намери, већ чисто у техничким немогућностима али данас тежина целог питања лежи ту. *Прва помоћ општине према томе није у подизању нових станова, већ у давању zgodних места за те станове, у пројектовању добрих регулација и уопште у комуналном старању око станова.* Ту спада и давање воде, канализација, осветлење, регулација и калдрма итд. Потребна је уредба о Генералном плану, потребна је регулација периферије, потребно је још много којегчега, што је уосталом свима нама добро познато. *Тек кад се сав тај посао доведе у ред, може општина помишљати на подизање својих станова, па ће и онда морати добро да цени јесу ли они баш толико неопходни или је боље само мало више помоћи приватну иницијативу.*

Покреће се питање где и како треба подизати јевтине станове? Оно изилази из оквира саме анкете, пошто спада у чисто урбанистичко питање. Али главне теме за одговор нису тешке да се схвате: 1) на здравом терену, заклоњеном од ветрова; 2) ван градских

загушљивих центара, на чистом ваздуху и сунцу али повезани dobrим комуникацијама са центром; 3) станови морају бити снабдевени водом, осветлењем, канализацијом и калдрмом; 4) морају бити у зеленилу и 5) према стандарду живота морају имати потребан конфор уз минималну и *сношљиву* кирију. У техничком погледу морају одговарати прописима данашње технике, грађени уз минималне трошкове, а у хигијенском имати сва добра преимућства. Стара тежња: са најмање сретстава добити нешто најбоље.

Места за нове јевтине станове морају се одредити у Београду благовремено Генералним планом. То је прва и сада најактуелнија дужност општине и ако се она на време не испуни може се десити да временом дође још до горег стања од данашњег. Преправке у Генералном плану и разне експропријације увек скупље коштају него ли нов план на нетакнутом терену.

Кад се буду уредила предграђа и сазидали мали, здрави и јевтини станови, становници ће сами аутоматски бежати из *нездравих* станова по центрима да би становали у зеленилу. Једна комисија би могла да тачно одреди број таквих станова да би се после могла ценити емиграција у нове станове. Марсељ, који се баш ово дана уређује, *расељава* своје *нездраве* квартове на тај начин што им прво *подиже* читаве колоније јевтиних станова по предграђима па онда *тера* људе напоље. Наши Јатаганмалци се не могу избацити на улицу само зато што станују у *нездравим* становима. Хумано је прво им понудити што боље, па тек ако неће онда их *терати* силом. О социјалним питањима се мора водити *извесна* планска политика, она се не решава чиновничким текућим администраторским *пословима*.

Das problem der kleinwohnungen in Beograd

Arch. urbanist Dragomir M. Popović

Die Wohnungsfrage ist eines der wichtigsten Probleme des Urbanismus, insbesondere aber, wenn es sich um Kleinwohnungen für ein Existenzminimum handelt. Obwohl es in dieser Beziehung seit jeher viel Missstände gegeben hat, kann man sagen, dass die eigentliche Wohnungsfrage mit den modernen Grosstädten, besonders in den Industriezentren, entstanden ist. Jetzt aber, wo Jedermann sein Existenzminimum finden muss, ist diese Frage zeitgemässer den je.

Dieser Notlage haben alle Kulturstaaten, jeder seinen eigenen Verhältnissen gemäss, abzuhelfen versucht, und fand diese Bewegung ihren Ausdruck im internationalen Kongress von London (Juni 1920), welcher auf Grund erlassener Wohnbauinquäten veranstaltet wurde. Mit ziemlicher Verspätung, und nur Dank dieser

Zeitschrift, wurde eine solche Enquête nun auch bei uns erlassen, um unsere lokalen Wohnverhältnisse festzustellen.

Das Wohnungsbauproblem muss von drei Gesichtspunkten aus betrachtet werden; u. zw. als qualitatives, quantitatives und Urbanistisches Problem. Qualitativ, muss eine Kleinwohnung einem Mindestbedürfnis an Hygiene und Bequemlichkeit entsprechen; quantitativ, muss für jede soziale Einheit, d. i. für jede Familie, eine Wohnung verfügbar sein. Vom urbanistischen Standpunkt aus müssen aber die Wohnbauten auch noch zweckentsprechend und ästhetisch befriedigend, gruppiert sein. In den verschiedenen Staaten wurde, je nach den bestehenden Bedürfnissen der einer oder der anderen Seite des Problems eine überwiegende Beachtung ge-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

chenkt. Deshalb kan die Wohnungsbauverordnung eines Landes nicht ohne Weiters von einem anderen Lande nachgeahmt werden, sondern muss den lokalen Verhältnissen immer genau angepasst sein, um einen praktischen Wert zu haben.

Bei uns sind die Verhältnisse so, dass vom qualitativen Standpunkt aus die Wohnungsbautätigkeit als befriedigend gewertet werden kann, aber zum grössten Teil, dank privater Initiative und nicht als Folge einer besonderen amtlichen Intervention. Aber trotzdem darf für die Zukunft nicht heissen dass auch ohne amtliche Eingriffe seitens der Gemeinde die Wohnungsbautätigkeit gute Resultate zeigen wird. Besonders für den zweiten und den dritten Standpunkt des Problemes, dem quantitativen und urbanistischen ist die Gemeinde verpflichtet helfend einzugreifen, um den augenblicklich in Blüte stehenden wilden Wohnungsbau Einhalt zu tun. Auf Grund des neuen Baugesetzes vom 7. VI. 1931 hat nun die Gemeinde die Möglichkeit die Bautätigkeit ins normale Gleiss zu lenken. Nach dem neuen Gesetze ist die Gemeinde verpflichtet einen neuen Bauplan und die dazu gehörigen Bauvorschriften aufzustellen. Die bisher gemachten Sünden in der Baupolitik der Gemeinde sind sehr gross und als Beispiel sei die zu trauriger Berühmtheit gelangte „Jatagan mala“ genannt. Im allgemeinen sind die bisher mit Genehmigung der Baupolizei errichteten Gebäude in qualitativer Hinsicht gut, aber die bisher gültige Bauvorschrift war unvollständig und liess manchen Missbrauch zu. Die beograden Gemeinde hat nun in einer gesetzlich festgelegten Frist von zwei Jahren, die dem neuen Baugesetze entsprechenden Bauvorschriften aufzustellen und den Stadtplan von Beograd zu vervollständigen. Es wäre ein Verbrechen wenn die Stadt Beograd diese Frist ungenutzt verstreichen liesse, den die neuen Bauvorschriften sind das einzige administrative Mittel die Qualität des Bauens zu heben.

Die belgrader Kleinwohnungen, teils aus der Vorkriegszeit stammend, teils nach dem Kriege im bekannten „Eisenbahnwagon—Stil“ gebaut, sind Brutstätte von Krankheiten und im architektonischen Sinne unmöglich.

In quantitativer Hinsicht wirft sich die Frage auf: hat Beograd überhaupt genügende hygienische und billige Kleinwohnungen für ihre minderbemittelte Mitbürgen? Diese Frage ist entschieden zu verneinen. Wennauch auf jeden Schritt leere Wohnungen zu haben sind, so ist ein grosser Irrtum anzunehmen, dass genügend billige Wohnungen vorhanden sind. Der Grund ist dass in Beograd 2/5 und noch mehr des Monatseinkommens eines Verdieners auf Wohnung, Licht und Heizung kommen. Auf einer Seite haben wir als Folge davon viele Leerwohnungen, auf der anderen wieder überfüllte Wohnungen, besonders in den Grenzbezirken der Stadt. Hier muss wiederum die Gemeinde helfend eingreifen. Aber wie?

Es bestehen zwei Möglichkeiten zu helfen. Erstens als eigener Bauunternehmer, also direkte Hilfe oder zweitens, durch verschiedene Mieter—Schutzverordnungen, Anweisungen und Verteilung von Bauplätzen für Kleinwohnungen, billiger Verkauf von Baumaterialien, z. Bsp. Ziegel u. a. m. oder durch finanzielle Hilfe, mit anderen Worten, durch indirekte Hilfe.

Durch direkte Hilfe, also durch Errichtung von Kleinwohnungen im eigener Regie, tritt die Gemeinde als Konkurrent von privaten Unternehmern auf und schädigt diese. Auserdem wäre diese direkte Hilfe sehr teuer und augenblicklich unmöglich da die Gemeinde nicht über die notigen Geldmittel verfügt.

Weit annehmbarer und billiger ist die zweite Art, durch indirekte Hilfe, und darum ist diese vorzuziehen.

Wir haben in Beograd auch Beispiele kollektiver Bauweise von privater Seite aus, wie z. Bsp. die „Professoren kolonie“, die „Beamten Kolonie“ u. a. m. welche ohne Hilfe von Seiten der Gemeinde entstanden sind. Darum muss es durch tatkräftige Unterstützung, indirekter Hilfe, seitens der Gemeinde möglich sein weitere solche Siedlung im Kleinwohnungsbaustil ins Leben zu rufen, und so wird das Missverhältniss zwischen den Monatseinkommen des Verdieners und der Wohnungsmiete auf Wege vom Angebot zur Nachfrage alleine geregelt werden.

Vom urbanistischen Standpunkt betrachtet zeigt sich das Kleinwohnungs—Bauproblem von der schlimmsten Seite. Die schon vorhandenen Wohnungen sind nicht gut gruppiert, es herrscht keine einheitliche Regulation, weder, für Beograd noch für die einzelnen Siedelungen. Beograd ist verbaut. Auf diesem Gebiete ist noch am meisten zu tun und gutzumachen was sich noch machen lässt.

Charakteristisch ist für Beograd seine Vergrösserung „in die Breite“ nicht in die Höhe wie zum Gegenbeispiel New-York. Durch das schnelle Auwachen der Bevölkerung nach dem Kriege (die Einwohnerzahl hat sich verdreifacht) ist die Stadt in die Breite gegangen. In Ermangelung eines General-Bauplanes sind die Einwohner zur Selbsthilfe geschritten, indem sie nach eigenem Gutdünken die Grundstücke parzellierten, und so jeder neuen Siedlung ihr eigene Bauart aufprägten. Die Gemeinde kam regelmässig mit ihren Regulierungsplänen zu spät, was bestimmt keine lobenswerte Eigenschaft ist.

Er gehört also zur Förderung der Kleinwohnungsbauplanung seitens der Gemeinde nicht nur Unterstützung um das Bauen von Wohnungen zu ermöglichen, sondern auch die nötigen Regulationsvorarbeiten damit auch vom urbanistischen Standpunkte das Kleinwohnungsbauproblem gelöst wird. Diese Seite des Problemes ist wohl für Beograd das wichtigste, weil hier am meisten gesündigt wurde.

Лука Павићевић

Право стана незапосленим радницима

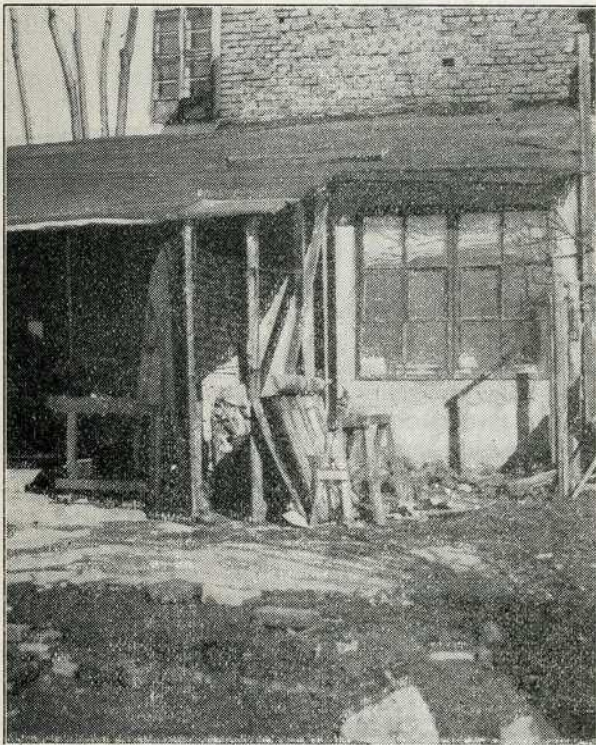
Проблем радничких станова у Београду је врло широк а да би се могао једним чланком расправити. Једно се ипак може констатовати. На име: да је за решење станбеног питања, свега сиромашног а нарочито радничког света Београда, нужна не само интервенција општине, већ и државе. Потребан је у првом реду новац и новац. А план и систем изградње није тешко решити. Свакојачко би био бољи систем гарден-ситија (малих кућа

У Београду (и ако се он сматра чиновничком вароши) има преко 45.000 код радничког осигурања осигураних радника (овде нису урачунати шегрти и кућна послуга). 45.000 дакле, има запослених радника и намештеника. Од ових $\frac{2}{3}$ ваља рачунати ожењених и удатих, дакле породичних. Ако на ове рачунамо просечно још само по два члана (жена односно муж и једно дете), добијемо цифру од 60.000 чланова породице, што укупно износи преко 100.000 житеља. То значи да читаве две петине београдских становника чине само радници и приватни намештеници. Али осим ових Београд има и 15.000 незапослених радника и намештеника. Овај број вадимо из онога броја незапослених пријављених минуле зиме, за помоћ Берзи Рада, Радничкој комори и београдском Централном одбору за помагање незапослених радника и намештеника. Са овим бројем ми можемо смело тврдити, да је Београд, са читавом својом половином насељен радницима и приватним намештеницима. Наши државни и самоуправни чиновници и службеници они у служби као и без службе, мале занатлије и трговци и разни ситни посредници чине један велики плус што резултира: да је и Београд већ постао варош са претежно безимућним становништвом.

Рекли смо да у Београду има 15.000 незапослених радника и намештеника. У колико је оволетњом радном сезоном онај број незапослених смањен, чим падне први снег тај ће број бити и прекорачен. А редуцирани државни и самоуправни службеници — овај ће број знатно повећати. Поставља се питање: кад кунаторимо, да незапосленима у једном месецу, обезбедимо барем десет obroка ручка без вечере и доручка и без огрева, како да им обезбедимо кров над главом?

Незапослени нису „беспосличари“ већ корисни чланови друштва. Њих је захватио талас светске привредне кризе и још увек стоје на расположење нашој привреди да их запосли чим их буде требала. Они вапију за упослењем и нису криви што су незапослени. Они су живи и чланови њихових породица пате заједно са њима. Али они, немајући зараде, поред гладовања остају и без стана, јер немају откуда плаћати кирије.

Кућевласници у Београду, имају своје рачуне. Сваки од њих тражи да му стан носи

Анкетирани станови:
Стан у улици Југ Богдановој

са пригодном окућницом). Али, обзиром на већ постојећу несразмерну раштрканост Београда сматрам да би, не само економским приликама безимућних већ и самом уређењу вароши боље одговарали мали станови у великим зградама типа бечких радничких станова. Но то питање ја пропуштам мишљењу теоретичара и стручњака. За мене, као практичара поставља се једно друго питање као најпрешније.

ренту, па било ради капиталисања, отплаћивања својих дугова или чак и своје сопствене егзистенције. При томе, ваља имати на уму и једну неоспорну чињеницу, на име ту: да радници, услед скупих кирија у центру Београда, огромним својим делом станују по периферији Београда. Овде су опет мали станови и сопственост малих газда, којима је тај приход у честим случајевима извор и њихове егзистенције. Има их и таквих који су, штедњом кроз читав живот, скунаторили мало имања као једино обезбеђење њихове старости. То је социјално-економска структура великог дела београдских кућевласника а нарочито оних који имају раднике као своје закупце. И од ових, заиста се мало може тражити толерирање месецима дужних кирија њихових незапослених кираџија.

Шта да радимо с њима? Како да их заштитимо?

И ако незапослени имају права на живот. Тражити мораторијум за кирије незапослених, није једноставно решење. По структури кућегазда, мораторијум би погодио и оне малоимућне које би такође осудили на оскудицу. То је једно. А друго: и незапосленим, улазећи у евентуално ново запослење, са дугом кућне кирије од неколико месеци па и година, западају у дужничко ропство које их дуже времена онеспособљава за мало човечан живот. Још горе: тај дуг, условљавајући слабу исхрану, онеспособљава раднике и за интензивну привреду. То постаје разлогом да послодавац отпушта из посла физички слабе и тражи јаче раднике. Село је извор сирове радне снаге, а варошка се физички дегенерише и опет настаје проблем социјалне и здравствене помоћи. За то мораторијум дужних кирија као универзално сретство решења станбене кризе за незапослене раднике у Београду, није препоручљив.

Па ипак незапослени и редуцирани имају право на стан. Ко да им то право обезбеди? Држава у првом па Београдска општина у другом реду. На који начин?

Све породице незапослених радника и намештеника, као и редуцираних државних и самоуправних службеника, држава мора ослободити плаћања станарине. А да то не погоди малоимућне, који су у главном станодавци незапослених па и редуцираних, држава треба да прими на себе плаћање кирија за станове незапослених и редуцираних. Ово плаћање држава нека чини нарочитим боновима које ће онда примати за наплату порезе сопственика зграда. На тај начин незапосленим и редуцираним биће обезбеђен кров над главом, кућевласници неће бити оштећени, а држава ће овим начином обрачунавања, наплатити државну порезу коју, пребацујући из године на годину често мора на концу отпасти. И поред тога држава ће тиме извршити и једну дубоко

хумано-социјалну дужност према својим грађанима, које је талас привредне кризе довео у немогућност да сами својом зарадом плаћају станарине. Наравно да би се законодавац побринуо да онемогући све злоупотребе са овом социјално хуманом функцијом државе.

Ако би на предњи начин биле обезбеђене породице незапослених и редуцираних, остали би незапослени самци да њих збрине општина. За ове су Радничка Склоништа. У њима незапослени и редуцирани самци-це треба да добију *бесплатан* стан. Трошкове за одржавање склоништа мора да прими Београдска општина. У Београду већ постоје таква два склоништа: Мушко са 300 и женско са 200 кревета. Ако би Општина београдска подигла још две куће са 1.000 кревета за не-

Анкетирани станови:
Из Хилендарске улице

запослене, држим да би тиме и питање стана незапослених и редуцираних грађана (самаца) — чланова Београдске општине — било решено. И са сразмерно мало материјалних жртава.

А Радничка склоништа потребна су Београду и у редовним привредним приликама. Па чак и за време највећег привредног просперитета. Тада ће у њима радници, који ради запослења долазе из других места, наћи хигијенски и јевтин стан, па ће и тиме општина извршити једну своју велику социјално-комуналну задаћу.

Да ли ће меродавни фактори предложене методе прихватити — ја не знам. И не рефлектирајући на њих као најбоље, ја сам их поставио као једну меру. А може се наћи и других. И сам метод није главни циљ овога чланка. Циљ је: *збринути кров над главом незапосленима и неимућнима*. То је централно питање данас у читавом станбеном проблему радничком — у Београду.

Павле Кара-Радовановић,
новинар и одборник О. г. Београда

Анкета о становима

Место питања о радничким и малим становима, боље би и правилније било ставити питање: да ли је и у колико грађевинска политика у Београду здрава и да ли она одговара свима савременим потребама београдских становника, с обзиром на њихово имовно стање и свеукупне прилике, које у послератном Београду постоје?

Одговарам на овако постављено питање, био би најбољи одговор на оно што се жели постићи овом анкетом. И тако схватајући ово питање хоћу, као стари општински одборник, да и на овоме месту кажем своје мишљење.

Одмах морам нарочито нагласити, да сам у Општинском одбору стално и годинама истицао: да грађевинска политика у Београду није здрава. Ја сам једини од општинских одборника одлучно устајао противу онако израђенога Генералног плана, јер сам налазио да се тај план не може извести с обзиром на постојеће грађевинско стање у Београду. Атар Београдске општине није био слободно шаховско поље на коме се могу стварати удесни грађевински блокови са широким и правим булеварским улицама. Међутим, творци Генералнога плана мало су водили рачуна о томе постојећем факту. На моје замарке одговарали су ми: да сам ја лаик и да као такав не могу да схватим велики значај овога уметничког дела. То ћу моћи да схватим тек кад се тај план буде остварио. А шта се после десило? Оно што сам ја предвиђао. Живот и потребе били су јачи од уметничке маште твораца Генералнога плана. И касније општинске управе, све без изузетка, мењале су тај план и ко зна шта ће од њега још остати. Насигурно само оно што се у Београду, оваквом какав је, може у дело привести. Доказало се, да Генерални план није поправио ранију нездраву грађевинску политику у Београду, већ је, готово, погоршао. Ја дубоко жалим, што је време мени лаику дало за право, јер сам баш ја волео — и сада волим — да наш Београд буде најлепши град не само у нашој Краљевини но и у читавом свету.

После ове потребне напомене ваља ми рећи ко и како треба изграђивати станбене грађевине у Београду, те да грађевинска политика буде што је могуће здравија и по живот грађана боља и кориснија. Ваља одмах рећи,

да и на ово питање неједнако гледају главни чиниоци у подизању зграда. А као што је познато, главни су чиниоци за подизање зграда: слободни и независни грађани, Министарства за потребе својих установа и за своје чиновништво и остало службено особље; Београдска општина за своје установе и за своје службено особље, индустријска, занатска и трговачка предузећа за своје потребе и за своје радништво и остало потребно службено особље. А као главни иницијатор за подизање станбених зграда и какве оне треба да буду, на сваки начин јесте неодложна потреба за станове и то како за слободне и независне грађане тако и за државу, општину и привредна предузећа.

Слободни и независни грађани, при подизању својих грађевина, имају на уму искључиво своје властите интересе. И како они те интересе схвате онако ће грађевине подизати и распоред у њима чинити — мале или велике станове. Њима се не може заповедати, да ли да подижу веће или мање станове. Они су једино дужни да своје грађевине подижу саобразно постојећем закону и одобрењу надлежне власти.

После онога што је Београду донела административна подела земље на бановине и после привредно-пословне кризе, јасно се види, да новоподигнуте грађевине у Београду са унутрашњим распоредом величине станова, нису били на рачунској основи. Јер су велике кирије за навек умрле и сваких шест месеци биваће оне све ниже и ниже. Данас се на прсте могу избројати они београдски становници, који могу плаћати нешто већу кирију. Ово увиђају и сопственици зграда, од којих је велики број остао неиздат и празан.

Министарства за своје канцеларије и канцеларије својих установа у Београду, као и зграде за своје чиновништво и остало службено особље, могу наређивати какве грађевине да се подижу, са каквим одељењима и коликим становима. Према потреби и платежној моћи чиновништва и нижега службеног особља, мали станови у Београду ваљало би да буду са две до три собе и осталим принадаљностима. Кирија би се морала одредити с обзиром на амортизацију са дужим роком. То би била здрава државна грађевинска политика у Београду са којом би држава обезбедила своје чиновништво и службено

www.особље и обвезала га да поштено и савесно врше своје поверене му дужности.

Привредна предузећа са већим бројем раднога особља имају потребу и позвана су да подижу радничке станове, чија би величина била према потреби и платежној моћи њиховог радног особља. Но ма колика величина тих станова била, морају бити здрави и потпуно одговарати свим хигијенским условима. За сва већа предузећа животна је потреба да крај својих постројења имају зграде за своје радништво, у којима би радници становали уз малу кирију. Ма колико наша већа предузећа располагала са недовољним капиталом и ма колико била несрећена кредитна политика због изгубљеног неповерења, ипак ако предузетници буду имали довољно смисла за подизање радничких станова, они их могу подићи. Уложени капитал никад не може доћи у питање, јер би радништво плаћало солидну кирију са којом би се уложени капитал благовремено амортизовао.

Београдска општина позвана је такође својим великим опште комуналним интересима, да подигне свој велики дом, који би не само задовољио једну неодложну потребу општинску, но би и чинио част Краљевској престоници — као репрезентативна комунална палата. Поред дома да подигне и све друге потребне јој грађевине за све своје установе, које по природи својих послова не би могле бити смештене у велики општински дом. Сем ових својих грађевина, Општина је дужна да што пре подигне потребан број грађевина за станове свију својих службеника. Станови да буду соба и кујна, две собе и кујна и три собе и кујна, са осталим припадностима. Само се по себи разуме, да ти станови треба да одговарају свима основним хигијенским условима. А како општина има оно што је најпотребније за подизање свију ових грађевина — довољно повољних плацева — то би она са мало више уложенога труда и добрим схватањем својих великих интереса и савремене комуналне и социјалне политике, на хипотекарни кредит могла подићи све потребне јој зграде и за своје канцеларије и за станове својих службеника, и то на подлози својих плацева и кирије, коју општина данас тако издашно плаћа за закуп потребних јој зграда. За ануитете узеле би се и кирије, које би плаћало службено особље за своје станове. Сама општина на име кирије за потребне јој зграде плаћа огромну суму годишње. А хиљаде њених службеника плаћају још и више кирије за своје нездраве и бедне станове по разним крајевима Београда, најчешће километрима удаљеним од места службовања. Са тим тако великим кири-

јама, које плаћа општина и њено особље, за краatak низ година амортизовале би се нове грађевине. После амортизације општина би од зграда за становање својих службеника имала огроман и сигуран приход, са којим би подмиривала друге потребе у својој социјалној политици. Поред ове велике и очигледне користи од подизања поменутих зграда, а нарочито радничких станова, општина би имала још једну претежну корист. На име, што би подизањем тих зграда сачувала своје драгоцене плацеве, у колико их је још остало од јагме, а које сада похвално брани претседник г. Милулин Петровић, пошумљавањем истих.

Ако би Министарства за себе и своје чиновништво и остало службено особље у Београду; општина за себе и своје службено особље и привредна предузећа за своје радништво подигли потребне им зграде, онда би то било најсрећније решено станбено питање у Београду. Најсрећније велимо, јер би осталим бескућницима слободних професија остале данашње зграде, чија би кирија спала са педесет а и више процената, те би била сношљива.

Оваквим решењем станбеног питања у Београду, нестало би свију оних многобројних страћара и крајње нездравих станова у којима данас страда београдска сиротиња, јер у истима нико више не би становао. Самим тим што би ти станови остали празни, они би били порушени, пошто сопственици не би могли на те празне страћаре плаћати велике државне и самоупрване дажбине.

На крају, после напред изложенога, осећам потребу да напоменем још и ово: Мислим да би надлежни ваљало да допуштају, у крајевима ван градског центра, сиромашним грађанима да подижу мале, али здраве станове за лично становање са својом породицом. Наравно на означеној регулационој линији и са плацем колики имају. Мислим да је сува штета ометати подизање малих станова за лично становање на оним плацевима периферије којима фали неколико метара од предвиђене величине, као што је било случајева да се недопушта подизање грађевине што плацу фали — метар и двадесет сантиметра!

Кад су се оваква питања покретала у општинском одбору, ја сам стручњацима доказивао да су живот и човекове потребе јаче од њихове стручности и да за општинску управу постоји социјално и политичко мерило при решавању ових питања грађевинске политике. То и на овоме месту нарочито наглашавам.

Јован Дравић, проф.

Мали станови

Подухват Редакционог одбора „Београдских општинских новина” да путем анкета, помогне напоре Београдске општине у решавању комуналних и социјалних проблема за сваку је похвалу.

Једна од великих брига свих послератних општинских управа била је како да се збрине са станом скромна већина — њеног становништва — махом сиромашног стања. Много узрока има што том питању није могла бити поклоњена пуна пажња све до најновијег времена. То је баш и узрок те се у Београду изградило врло много нехигијенских и савршено нездравих насеља.

Јатаган Мала (Бољи део)

Нагли пораст становника у Београду, који нису имали где да се сместе, учинило је, те су за врло кратко време подигнута читава дивља насеља, без одобрења власти, на туђем земљишту (општинском, државном па и приватном). Тако је постала: „Јатаган мала”, „Пиштољ мала” и др. чија нам имена најбоље казују како су и подигнута.

Па и данас се у свима крајевима Београда подиже и даље несметано много малих нехигијенских станова.

По првом питању које се поставило у анкети: има ли Београд довољно малих и јевтиних станова за своје сиромашне радне грађане и дали ти станови одговарају основним хигијенским условима може се са сигурношћу дати негативан одговор у сваком погледу. Мало који град у свету стоји у том правцу на нижем степену него наш лепо Београд.

И ако у Београду има врло много празних великих и средњих станова, у малим становима још увек влада катастрофална оскудица. Већином великих станова закупнина је пала до 50%; док је код малих станова тај проценат врло мали, ни у ком случају већи од 10%.

Како да се попуни недостатак у малим становима? У првом реду треба општина да интензивније настави зидање т. зв. општинских станова. Она је досада озидала неколико зграда у ту сврху: у Радничкој улици, Дринчићевој, Св. Николској, на Топчидерском брду, код општинске циглане, код Вајфертове пиваре (те су зграде уступљене Мин. саобраћаја за 15 година с тим да их после општина понова узме за своје особље).

Тај првенствено комунални посао ваља наставити и у ту сврху не треба жалити ни труда, ни сретстава.

Тако би исто требало потпомоћи приватне и задружне установе у изградњи малих станова у групама од собе и кујне или две собе и кујне у данашњем сиромашном Београду, највећа је потреба за становима и осталим хигијенским припадностима.

Соба треба да је велика око 20 м², а кухиња око 10 м². Остале потребне просторије око 10 м². висина 3 м. Ако би се ови станови изграђивали по систему Гарден-сити (у баштама), по четири стана у једној згради, онда би један стан стајао максимум око 30.000 дин. Према томе такав стан не би требало да буде скупљи од 200—220 дин. месечне кирије.

За овакву врсту инвестиција Београдска општина лично или преко једне за те сврхе специјално формиране станбене задруге могла би да добије велики дугорочан зајам, кога би исплатиле кирије тих малих и хигијенских станова.

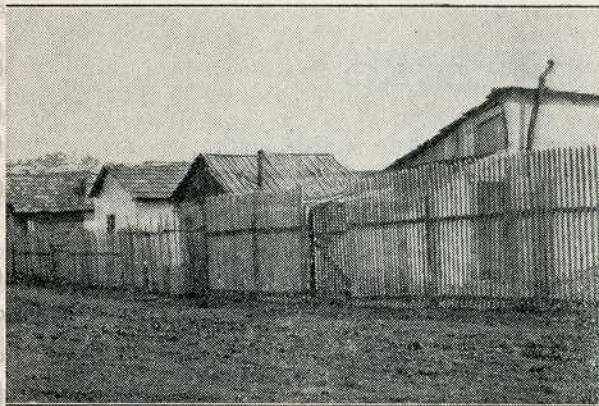
Однос између висина кирија и зарада економски слабих редова београдског грађанства је до зла Бога несразмеран. Један радник са зарадом од 30 дин. дневно за стан на крајњој периферији (у Маринковој Бари) плаћа 200 до 250 дин. месечно!

Дакле то је око 35% од његових прихода. За Београд који има изванредно лепу и здраву околину најбољи је систем изграђивања Гарден-сити-а, везаних брзим саобраћајним сретствима.

Нездраве станове и зграде треба неминовно порушити, само што то треба посте-

пено изводити и у том послу бити врло обазрив.

Изграђивање зграда са здравим становима у великим зградама не треба спречавати, јер ће се и тим путем омогућити појевтињавање закупнине станова.

Дивље насеље: Са предграђа Краљ Александрове ул.

За последње две године врло је много подигнуто малих, у већини нехигијенских станова, и то у крајевима где нема довољно ни воде ни електрике, ни калдрме; они у близини немају ни школе, ни пијаце, а од трамваја скоро јединог саобраћајног сретства београдског, доста су удаљени. Општина ће се ускоро наћи, ако се овако продужи, у тешкој безизлазној ситуацији. Поред најбоље воље ма које општинске управе, неће се бити у могућности тим насељима дати све горе побројане културне потребе.

Општина треба на својим празним плацевима да изграђује мале станове. За ту циљ треба направити зајам. Амортизација тога зајма биће осигурана од закупнине станова. Али општина никад неће бити у стању да сама реши тај проблем, без приватне иницијативе као што смо већ подвукли, најбоље задружне. При одређивању ужег грађевинског рејона (у коме ће у прво време бити једино дозвољено подизање грађевина) треба нарочито пажњу обратити на она места која би била подигнута за насеља са јевтиним становима. Таква насеља треба дозвољавати

само тамо у чијој је близини општина направила добре путеве, спровела електрику, воду, канализацију; у чијој близини има трамвај или железница. На тај би се начин таквим насељима лако дале све побројане неопходне потребе, везујући их за већ постојеће путеве, водовод, електричну и канализациону мрежу. То би се могло учинити лако и са малим издатцима.

У спровођењу комуналне политике малих и јевтиних станова нису потребне само паре;

Анкетирани станови:
Стан у Босанској улици

ту би се и у овим данима тешких криза могло много што шта да учини, али само по једном унапред спремљеном плану и систему рада.

А крајње је време да се том животном проблему Београда приступи са вољом и разумвањем.

Д-р Михаило Т. Арсић,
шеф Административног отсека О. г. Београда

Станбено питање

Станбено питање не интересује само нашу земљу, а специјално њене вароши. Оно је било предмет живих дискусија на страни, у свима земљама. О њему постоји и данас читава литература у којој се могу наћи многобројна мишљења и гледишта за његово решење.

Ово долази отуда, што се, са развитком урбанизма у свету, долазило до решења станбеног питања по месту, приликама и схватању потреба градског становништва. А како су и прилике и потребе једног места, ако не увек а оно у већини случајева, варирали од прилика и потреба другог места, то је — што је саввим природно — и решење овог питања варирало од места до места као и од земље до земље.

Специјално код нас, ово питање је од скорог датума. Наша земља је млада. Њен друштвени економски развитак био је у повоју до пред сам рат. Тек после рата њене су вароши отскочиле. Управна, привредна и финансиска организација привукле су мноштво света из инутрашњости у поједина места у којима се број становништва с дана у дан повећавао, дуплирао и триплирио цифру затеченог становништва по варошима после рата. Природно је што се станбено питање морало појавити свом својом јачином. Криза станова постајала је у пуном смислу те речи. Потребе градског становништва диктовале су њено брзо решење преко кога се није могло ни смело прећи.

Све мере које су преузимане за решење овог животног проблема, нису показале задовољавајуће резултате. Оне су биле само палијативи да се захтев времена и потреба ублажи и избегну нежељени потреси. Заборављала се при том чињеница: да су интереси народних маса — у овом случају интереси већине градског становништва — од општег карактера, и да се, као такви, у већини случајева поклапају и идентификују са општим, јавним интересом о коме воде строго рачуна све јавне, самоуправне и државне власти. Због овога стања, већина градског становништва, које је економски слабо да има свој властити кров над главом, преживело је тешке дане у борби за egzистенцијом.* Оно и данас живи под овим

теретом, лишено најпотребнијег животног стандарда и свих преимућности модерног друштва: науке и културе. Нигде и ни у којој вароши на свету закуп станова и локала није достигао ону висину која је постигнута у нашим варошима после рата а нарочито у Београду. Добра половина, да не кажемо чак и више, од плата, надница и других прихода радног света ишла је и још иде на закуп стана и локала. Шта остаје за одржавање материјалног, моралног и душевног живота овога радног света, најбоље показује статистика наших многобројних здравствених и криминалних завода и института. По свему судећи ниво његовог живота је испод критеријума просечног и нормалног.

Зашто се до потребног, праведног и задовољавајућег решења овог животног проблема није дошло? Шта је то што је сметало и кочило да многобројне молбе, петиције и захтеви протесних зборова и митинга економски слабих станара остану без дејства и разбију се као морски валови о спруд? Откуда та и толика индолентност самоуправних и државних власти у решавању овога, од толике важности, проблема?

На ова постављена питања ми ћемо покушати да дамо што тачнији одговор.

По нашем мишљењу, решење станбеног питања дубоко засеца у питање права приватне својине, које је можда једини камен спотицања. А ево зашто:

трошкове радње, да би могли платити ове високе кирије, остају дужни за узету и продату робу, остају дужни држави за порезу, остају дужни код приватника и новчаних завода за привремене и краткорочне позајмице, па многи чак и самим кућевласницима, којима не стигну да на време измире дуговану кирију. Због овога стања, није никакво чудо што смо сведочи учесталих свакодневних егзекуција, нагодаба и поравнања, па и предаји кључева кућевласницима за обезбеђење неплаћене кирије.

Што се тиче државних чиновника и службеника, пензионера, приватних намештеника, радника и свих оних који живе од државне потпоре, са њима је још горе. Њихове принадлежности, плате и наднице и ако иначе недовољне да осигурају минимум egzистенције да пружи један скроман и частан живот, подмире и најнужније потребе породице, са добром половином, да не кажемо две трећине, иду кућевласницима за кирије. Њихов је живот, услед овога пун беде, немаштине, мучења и довијања недостојна човека у појму данашњег друштва, друштвене културе и цивилизације, а шта више противна моралу, здравом разуму и прописима позитивних закона.

*Трговци и занатлије — писали смо прошле године — чији је пазар данас сведен на минимум и у већини случајева недовољан да покрије режиске

Данас за свакога мора бити јасно да суштина станбеног проблема лежи у изнајмљивању могућности да и они грађани који спадају у ред економски слабих дођу до стана. Стан је за човека једно од животних питања. Човек може себе да лиши многих ствари, да остане без хране, одела и обуће, али без крова над главом никако. То је чак у природи ствари. Разне ђуди природе, у свима манифестацијама спољнег и унутрашњег живота, гоне човека да тражи себи прибежиште, уточиште и заклон. Није то потреба која само зависи од његове воље и моћи. То је потреба која се њему намеће за одржање и развијање живота. У колико је ова потреба јача и обухвата већину чланова једнога друштва, у толико она добија општи карактер и општи значај. Као таква, она се претвара у друштвену норму, друштвени императив. Према томе, њено решење не зависи само од воље појединаца, већ се у њему појављује друштво са свим својим ауторитетом.

Приватна својина, пак, као право, била је у почетку апсолутна. Њен власник имао је право да слободно располаже по својој вољи и нахођењу. Чак шта више, све јавне власти имале су за циљ и задатак да помажу и штите оваквог сопственика у одржавању и вршењу свога права. Доцније, са развитком модерног друштва, а нарочито са развитком модерне државе, приватна својина, као право, почела је да губи од свога првобитног значаја. Друштвене прилике и потребе утицале су толико на његово ограничење да су чак и законодавци у многим напредним земљама прибегли законским мерама за регулисање употребе права приватне својине. Шта више, у току првих деценија овога века, изградило се једно ново гледиште, које преставаља схватање права приватне својине, у погледу његове употребе, као социјалне функције.

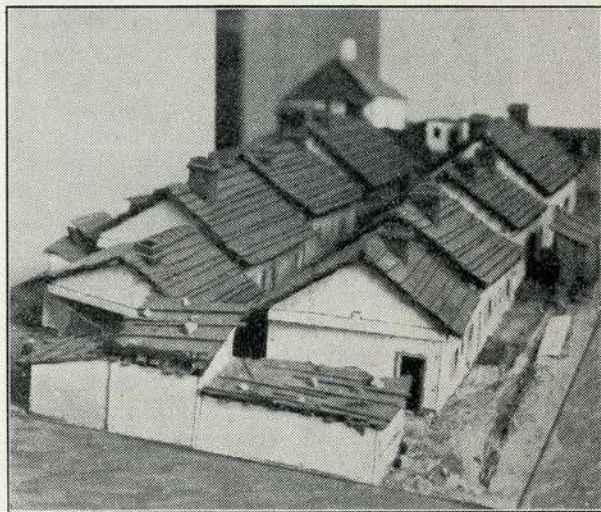
Ми смо раније писали да „право сопствености није спорно по нашим законима. Али је спорна употреба овога права на штету друштвеног интереса и друштвеног живота. А кад се употреба права врши на штету друштва и друштвених интереса она прелази у злоупотребу, и како је један од г.г. Министара приликом претреса Закона о заштити земљорадника, то добро подвукао, она се као таква, граничи са злочином, који држава мора по потреби и ванредним мерама сузбијати.”

Ово схватање промене индивидуалног права дошло је као резултат општег економског развоја данашњег друштва. Појам друштвених потреба преовладао је над појмом индивидуалних права. Док је по класичном учењу друштво било средство за чување и јачање индивидуалних права, дотле модерно доба захтева промену овога односа, стављајући на прво место друштво као циљ па онда индивидуу.

Истина да има још људи код нас, који не могу или неће да схвате овај императив вре-

мена, па се с тога свим средствима одупиру схватању овога и оваквог односа у праву. Типичан нам пример пружају сопственици зграда и локала по нашим већим местима а специјално у Београду. Позната је чињеница да су њихови претходници из доба прве Француске револуције исто овако бранили своја имовинска права, која су дошла до изражаја у декларацији права човека и грађанина и у Наполеоновом цивилном коду, али да је од тога времена до данас прошло више од сто педесет година и да је ово време извршило своје у погледу друштвене структуре и друштвеног живота.

Па ипак остаје чињеница, да су наши сопственици, удружени у картел, успели да за момент одстране сваки напад, па чак и покушј напада, на њихова права.

Са Земаљске хигијенске изложбе: Јатаганмалски нехигијенски станови

Нама изгледа да су они имали више среће него стварног успеха у подхвату.

Да ли зато, што наши меродавни фактори нису имали одређено гледиште о савременом схватању права приватне својине, или зато што нису могли или нису хтели да схвате стварну јачину и оправданост једне и сувише испољене друштвене потребе, или можда зато, што су и они делили мишљење присталица старог схватања права приватне својине — станбено питање, на штету велике већине градског становништва, није добило своје задовољавајуће решење. Наш законодавац ишао је толико далеко, да се потпуно дезинтересовао овога важног проблема по живот и интересе економски слабих раднога света. Њему је изгледа било лакше да пусти времену и приватној иницијативи да овај проблем реше. „Laissez faire, laissez passer” за њега је представљао најбољи излаз из ситуације.

Плод овим режимом требао је да дође до изражаја економски закон понуде и тражње. Он је требао да буде регулатор у одређивању

цена становима и локалима, јер се сматрало да се, према понуди и тражњи путем слободне конкуренције, могу постићи најбољи резултати, бољи чак и од законског нормирања цена. Мислило се да ће економско стање и прилике нашега света бити боље схваћене од стране сопственика зграда и локала и да ће они моћи праведно оценити могућност плаћања закупне цене од стране закупаца према приходима а и потребама њиховог живота. Полагало се много на праведну и правичну награду кућевласника за издате просторије у закуп. Мислило се да ће се постићи друштвена правда и правичност у слободној погодби односно одређивања висине закупа, како за закуподавца исто тако и за закупца.

Иако се на све ово мислило и претпостављало, резултат слободне погодбе био је негативан. Стварањем картела кућевласника закон понуде и тражње био је изигран. Уговор о закупу, није представљао сагласност двеју воља, већ је увек био диктат од стране кућевласника, закупцу. Закупац је стављан пред дилему да прими или одбаци. Али како га је ово исто чекало пред свима вратима, — јер су кућевласници споразумно одржавали одређене цене, што је било искључено за закупца да тражи повољније цене код других — присиљен потребом, јер није могао остати без крова над главом, морао је примити и потписати све понуђене услове.

Дакле, режим „Laissez faire, laissez passer” у месту слободне конкуренције, установио је најизразитији монопол цена закупа станова и локала. И тиме се само може правдати створен парадокс: да су кирије, које су биле високе за време кризе станова т.ј. кад је тражња била велика а понуда мала — остале високе и онда када је криза станова престала т.ј. кад је услед велике изградње станова и локала понуда била велика а тражња мала, кад су остајали да зјапе празни хиљаде и хиљаде станова. Економски слаб радни свет није могао да се усели у ове празне станове и локале јер му материјално стање није дозвољавало да, према његовим приходима, плаћа несразмерно високе кирије.

И због овога баш, ми смо недавно подвукли чињеницу: да је режим „laissez faire, laissez passer” у питању кирија за данашње стање и прилике, штетан по друштво и друштвене интересе, нарочито што се тиче градског становништва које живи од трговине, индустрије, занатства и од државне управе сконцентрисане по варошима. Исто тако, да је монопол закупа у рукама кућевласника само сретство за искоришћавање средњег, малог и сиромашног човека и да на овај начин подрива и оно мало моралне темеље на којима почиња породица и друштво. И најзад, да искоришћујући своје право сопствености на овај начин кућевласници, свесно или безсвесно, врше атак на физички и душевни живот и одгој нараштаја нашег многобројног радног света,

ускраћујући му најбитније животне потребе: храну и хигијенске услове стана.

Сматрајући да ово и овакво стање не може остати, ми смо с првом тражили интервенцију државе у решењу станбеног питања. Чини нам се да је то неодложан императив времена, нужна потреба — закон: да се промени постојећи ред ствари у односу кућевласника и киријација, да се ублажи терет од кирије економски слабима и начини сношљивијим према имовној моћи нашег градског становништва.

Ова интервенција може да дође у виду мера за нормирање висине закупа према потребама, приликама и економског стања градског становништва. Путем једне непристрасне анкете од људи који ће објективно да испитају стварни рентабилитет станова и локала у Београду, имовну моћ раднога света и потребу животног стандарда, моћи ће се најлакше утврдити до које висине могу да иду кућевласници у издавању станова и локала у закуп а коју висину могу поднети, сразмерно њиховим приходима, економски слаби елементи градског становништва. Зна се данас тачно колику ренту треба и могу да уживају грађевине, као и за које се време може и сме тражити амортизација уложеног капитала у грађевинама. Исто тако, према постојећим статистикама економског живота, може се одредити потребан друштвени стандард за све класе и слојеве нашег радног света.

У Београду специјално, поред начина максимирања цена, које треба увести за све станове у опште, биће потребно приступити и изградњи нових станова за смештај намештеника и радника и незаштићеног сиромашног света. Ово зато, што се, и поред многих слободних станова у Београду, осећа велика криза за мање станове, на које су изградитељи врло мало полагали пажње. Па и онде где се полагало пажње на изградњу ових малих станова, више се мислило на ренту, коју ће они донети него на потребе хигијенског живота станара. Отуда, како с правом примећује г. Видаковић, писац студије „Наши социјални проблеми”, у тим нашим облакодерима нема не само јефтиних, него уопште ни хигијенских станова. Све су те зграде, са малим изузетком, мрачне, делимично влажне, али не од подизања земљишне влаге него од неосушених зидова, који су одмах прислањани уз друге зграде, често пута исто тако тек довршене. У великом броју тих зграда, по неколико соба су буквално у мраку, те се у сред дана осветљавају електричном светлошћу. О ваздуху и вентилацији нема ни помена.

Економска криза која је погодила највише нашег ситног и сиромашног човека упутила је многе на становање на периферији, па чак шта више и ван ње. Тако су се формирале разне маале, потоци и брда испуњени кућерцима, учерицама и страћарама од дасака и трошног материјала. „У овим насељима, како констатује г. Видаковић, а што смо се и ми

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.уверили, има данас 90% кућица у којима станују 6—8 чланова и где на једног члана често не дође ни 2.1/2 кубна метра ваздуха. Доста нешто нечувено кад се помисли, да модерна ветеринарска наука тражи да у обору свињском на једног вепра дође најмање 2 кубна метра ваздуха.”

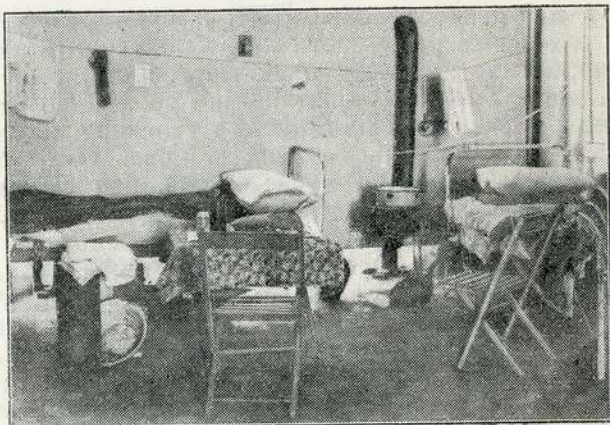
Жалосна, а истинита чињеница је да по овим кућерцима на периферији и ван ње живи гро нашег радног света и то мануелни и интелектуални радници, којима је после свакодневног рада најпотребнији одмор у здравом стану, као животна храна, а коју они, на жалост немају. Нећемо претерати ако кажемо да Београд, и поред велике изградње станова, нема мале станове за смештај радног и сиромашног света. Јер и оно што има у таквим је нехигијенским приликама да се не може рачунати да их у опште има. За један хигијенски стан, који би одговарао здравственим и социјалним потребама радног света, потребни су услови: да има подлогу чврсту, да је од тврдог материјала, да има довољан простор, потребну кубатуру коју хигијенски закони захтевају (око 200 м³), са свима нузпросторијама за одржавање физичке чистоте и здравља, да су просторије видне и изложене сунцу. Желети је, због породичног живота, да има извесан простор око стана за двориште и зеленило.

И ако би један овакав стан најбоље одговарао потребама радног света, по нашем мишљењу, код нас нема довољно могућности за изградњу таквих станова. Незгода долази због простора, места, превозних сретстава и природе рада градског становништва. Према томе, најбоље би било одредити се за изградњу мањих станова сконцентрисаних у више зграда, које би представљале један засебан комплекс, и које би имале једно заједничко пространство дворитше са парком, дечијим игралиштем и забавиштем. На тај начин сви услови економски, здравствени и социјални били би испуњени. Шта више, могло би се онда помишљати и на рушење свих малих, нездравих и нехигијенских и релативно скувих станова који представљају кућерци, удерице и страћаре као ругло једне модерне вароши, а исто тако и носиоца свих врста болести и беде.

Природно да се при изградњи нових станова мора обратити пажња на места где се они имају подићи у вези са земљишним ра-

довима око канализације, водовода, осветљења и комуникације, као и на снабдевање животних потреба становника. Све ово мора да се ради смишљено по већ утврђеном и одобреном плану.

Што се тиче рушења нехигијенских станова, које би непристрасна санитарско-социјална анкета огласила за такве, ово треба вршити упоредо са изградњом нових хигијенских станова тако да наш радни свет не би од тога трпео, нашавши се силом прилика на улици.

Са Земаљске хигијенске изложбе: Једна београдска нехигијенска соба, легло туберкулозе

Средства за изградњу нових станова могу се наћи само ако се жели схватити потреба изградње. По нашем мишљењу овај би посао могла обавити Општина уз сарадњу државе, Радничке коморе и извесних хуманих и социјалних установа. Општина би могла да да место, спреми цигљу, канализацију, водовод, електрику и комуникацију. Држава би дала грађевински материјал, који би Општина, према плану зидања, прерадила. Што се тиче материјалних трошкова око зидања имали би поднети: Општина једним делом, а држава са извесним хуманим и социјалним установама, као и Радничком комором, остатак.

На овај начин решио би се један тежак економски и социјални проблем Београда, који директно засеца у животне интересе нашег многобројног економски слабог радног света.

Воја Симић,

штампар и одборник Општине града Београда

Суштина станбеног питања

Београд је велики град, и пред њим су на дневном реду многи комунално-социјални проблеми. У сплету ових многобројних питања долази као најактивнији проблем спретно решење станбеног питања у оквиру хигијенских, малих и јевтиних станова. Овај је проблем, при том, данас потенциран самом формацијом београдског становништва, које се регрутује из све сиромашнијих редова.

Када ти мали људи, економски слаби, нижи чиновници, занатлије и радници, буду у повољнијем положају да имају за себе и своју породицу, хигијенски и јевтин стан, онда се у бризи за свој свакидашњи живот они могу лакше снаћи, јер су у повољнијем положају кад знају да им је бар пружена могућност да имају јевтин стан, односно сигуран кров над главом, кога ће лакше плаћати. Тада је за све њих решено једно основно животно питање у борби за егзистенцију, а велика културно-социјална општина испунила је једну значајну тачку из свог комуналног програма.

Човек постаје културнији баш од онога тренутка када је сам себи први пут подигао кров над главом својом; од тога часа он се лакше брани од елементарних непогода и од напада звериња свих врсти. Његов положај у властитој кући постаје сигурнији: он је ту под својим кровом, код своје куће, где се срећнијим осећа; у њему се тада буде племенитији осећаји према себи, према околини; има више љубави према својој породици, а доцније и према свима онима који су из те његове првобитне куће изашли, када је она за све њих постала тесна. Помажући своје дојучерашње укућане по дужности, они су им потпомагали у подизању нових кућа и домова, и тако се оснивало једно по једно племе људско. Од тада се код човека развија и уздиже дух његов, иде се цивилизацаји првих људских заједница — општина — из којих се доцније образује држава. Човек се бори на живот и смрт за своју људску заједницу, — а преко ње и за свој кров, за своју кућу, и све даље и даље за своју националну државу. Стара је већ истина, да је држава у својој основи заснована на срећи својих грађана, у првome реду оних који имају своју кућу и окућаште. За то нам је најбољи доказ наша Држава, која је дала један закон, којим се гарантује кров над главом око 85% нашем

становништву на селу, Закон о земљораднику. Овим неоспорно социјално-правичним Законом гарантује се земљораднику његов кров и његова њива, и баш због тога што је наша Држава имала такав Закон, којим је сељак био заштићен, она је водила свој народ из победе у победу, јер је наш народ био свестан да он брани своју изнад свега љубљену отаџбину, у којој има своју кућицу и своју њивицу. Тако се формирао осећај властитог дома, осећај са којим морају данас да рачунају и сви социолози као теоретичари, и сви социјални радници као практичари.

Само питање о хигијенским малим становима, нарочито у Београду, дуже се времена претреса, а о њему се први пут повела дискусија у београдском општинском одбору још 1906 године, па све до наших дана. Много се о томе писало кроз дневну штампу и часописе, као и говорило на многобројним конференцијама културних друштава, у парламенту, и данас у Министарству социјалне политике и Београдској општини.

*

Ни један велики град — престоница — није био у таквом положају, у коме је Београд био као престоница Краљевине Србије, а по своме географском и националном положају онога доба. Он је тада сав живео у знаку припремања за национално ослобођење, и по други пут за коначно уједињење целокупног нашег народа. Због тих великих националних идеала скинуо је несебично и широкогрудом са дневног реда уређење и изграђивање самога себе у знаку науке о урбанизму. Тада се за моменат одрекао и свих својих социјалних задатака, који су произлазили из његове дужности према грађанима, од којих је у та времена тражио само пожртвовања. Поред многобројних жртава у животима својих синова, у рушењу и уништавању својих грађевинских лепота — у колико их је било —, Београд се тада одрекао свих најосновнијих права за живот и унапређење у један европски град.

А после извојеваног ослобођења и уједињења, Београд је као престоница уједињеног Југословенског народа са пуно права очекивао да се његовом уређењу поклати највећа и заслужена пажња. Међутим, шта се дого-

дило? Наш поносни Београд, који је све жртвовао за славу и част наше велике нације, па и своје уређење и изграђивање у један велики модерни град, доживео је да се одмах по свршеном рату, удруже појединци својим рђавим инстинктима, оснују низ нарочитих компанија и извесних специјалних банака за те послове (које су ницале као печурке после кише) све у једном једином циљу, да изврше још један непријатељски јуриш, овога пута на грађевински атар града Београда, на његово уређење и његово изграђивање. Купујући око београдског атара сеоске њиве, и користећи у Београду паничну тражњу станова, ови су многобројни профитери несметано продавали по десетак пута скупље испарцелисане њиве и на њима подигнуте учерице. Тако развукоше Београд на широко и на дугачко, далеко од његовог центра, по сеоским њивама и сеоским ливадама! Тамо се зидало и подизало све за ноћ; кућице типа „Јатаган-Мале“, без плана, без контроле, без одобрења Суда и Грађевинског одбора. И једно и друго законско тело стављано је пред свршен чин. Ови несавесни профитери били су свесни, да су тиме нанели неопростиви грех према старом али славном Београду, али су исто тако били и још више свесни свога личног интереса, држећи се оне крилатице: „после мене и потоп“! То је један од главних историографских елемената, који је цело уређење нашег Београда скренуо са правилног пута, и онемогућио његов нормалан развој још за дуги низ година унапред.

Данас је Општини београдској и њеним грађанима пала на терет огромна и велика по простору периферија, која незадовољава ни минимум услова о хигијени. Да би општинске управе у прошлости и сада задовољиле периферију бар колико-толико, ишло се из зајма у зајам, трошећи их великим делом за уређење огромне перифериске територије, на којој су подигнуте нехигијенске кућице, у којима се још и данас гуще и људи, и деца! Па ипак није било могуће сву периферију уредити. И дан дањи периферија задаје Општини великих брига, које произилазе из њених основних дужности према својим грађанима на периферији, и то баш у првом реду оних широких маса недовољно обезбеђених грађана. Општина поред своје најбоље воље и најлепших жеља не може да им брзо пружи оно што им је као Општина дужна дати и пружити.

Око уређења целокупне периферије Београда потребне су велике суме новца да се утроше, а до њих се данас тешко долази, и велико је питање да ли ће се до њих уопште доћи.

Питање хигијенских, малих и јевтиних станова у Београду, данас је једно од најтежих питања, које Београдска општина треба и мора да реши у духу свога комунално-социјалног програма.

Анкета малих и радничких станова, коју смо сада службено извршили, дала нам је један велики број нехигијенских станова, у којима живе хиљадама београдских грађана. С обзиром на тако тешко стање крајње је време да се приступи хитном решавању станбеног питања у Београду, како у корист народног здравља, тако исто и у корист општинског буџета, у коме је само за текућу годину предвиђено око 14,500.000.— динара за санитарску службу. Четрнаест и по милиона динара дајемо за лечење, за куративну медицину, само зато што ни пола од те суме нисмо дали за превентивну заштиту нашег становништва! Када су, на пример, грађани смештени у добре и хигијенске станове, онда је и њихово здравље несумњиво боље, које у својој крајњој смерници резултира у смањивању разних болести, зараза и морталитета, те се у таквом стању смањује и општинска санитарска бесплатна интервенција. Тиме би се опет осетно смањиле све буџетске позиције, које су предвиђене за ту сврху лечења и кроз низ година показала би се на њима изненађујућа уштеда, са којом би се могло подићи сваке године стотину хигијенских малих и јевтиних комуналних станова! И живот има своју рачуницу, пуну гвоздене логике, само је треба правилно схватити!

Но пре но што би се приступило ма каквом конкретном решавању питања хигијенских малих и јевтиних станова, треба у првом реду онемогућити свако даље зидање у оквиру атара и грађевинског реона Општине града Београда без претходног одобрења Грађевинског одбора при Општинском суду, па онда тек приступити плану о извођењу и подизању малих хигијенских и јевтиних станова у Београду.

Општина не би требала да подиже мале хигијенске станове једино на својим плацевима; она би морала да води рачуна у првом реду, шта ће бити са оним њеним грађанима, који су већ насељени на периферији у својим, већином нехигијенским кућама. Општина из хуманих и социјалних разлога не сме допустити, да они остану и даље у оном положају и постану стални расадник свих могућих заразних болести, које се могу сваког часа епидемиски проширити из оних нехигијенских насеља. Општина би могла направити данас или сутра један већи хипотекаран зајам, којим би се омогућило сваком грађанину, који на периферији има нехигијенску кућу, да под контролом општинских органа за хигијенске станове подигне на месту досадашње куће, хигијенску кућу, за коју би он плаћао годишњи износ, који не би смео прећи његову платежну моћ. Све такве хигијенске куће, које би се подигле на периферији, требале би бити једног типа, како би се разликовале од свих осталих. Ако би се, међутим, подизали хигијенски мали станови само на одређеним местима, а периферију

оставити онакву каква је, то не би било никакво правилно решење у питању хигијенских и малих станова! Друго, за све остале економски слабе грађане, који немају својих бар и нехигијенских кућица, такође би Општина морала паралелно са подизањем периферије, подићи им на ближој периферији своје општинске станове, типа бечких радничких станова, у којима би били задовољени сви хигијенски услови. Ту би Општина одредила минималну закупнину једног стана, који би се састојао из једне собе, кујне, претсобља, одељка за оставу, купатила и клозета, све по прописима које савремена хигијена захтева за једну просечну породицу од пет чланова. Такво би решење било од епохалног значаја за све оне, који би у том правцу приступили његовом решавању. Када је човек целога дана у борби за мучним радом, да би зарадио честито хлеб свој, за себе и за своју породицу, колико је он несумњиво срећан и весео, када зна, да после рада одлази својој породици у хигијенски стан, који је, сем тога, и естетски уређен. Он ће у њему наћи сем своје љубљене породице, за коју се цео дан борио, поред свих осталих угодности, још и купатило, у коме ће освежити и своје тело и

свој дух, па повратити своју уморну снагу. Породично огњиште пружиће му то задовољство, да осети ону драж и љубав коју човек само у кругу своје породице може осетити.

Хигијенски стан идеал је културног човека и основни постулат његове породичне среће.

Месечни закуп једног таквог стана ни у ком случају не сме прећи једну петину месечног збира надница, ако узмемо да је данас просечна надница једног радника 35,— дин.

Тако би се пружила могућност широкој маси наших грађана да са оним што примају за свој живот, као чиновници од Државе и општине; занатлије од свога рада, и радници од својих надница, — једном дође у могућност, да имају јевтин стан, што би несумњиво била пуна манифестација социјалне правичности и једно од најбољих решења за будући Београд, који ће једног дана постати не само политички центар већ и индустриски град. Не треба овде сметнути са ума, да би се јевтиним малим становима пружила прилика за досељавање нових маса привредно активног грађанства, а смањено би се број оних, који се из године у годину све више селе из Београда.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Слободан Ж. Видаковић,

Шеф одеље за штампу Општине
града Београда

Један судбоносан проблем

— Резултати анкете о радничким становима —

Питање радничких станова у Београду, не може се одвојити од општег станбеног питања. Кад би се под станом подразумевао само најнеопходнији кров над главом — онда би решење било лако. Тако само изабрати тип зграде, и оно би било, бар теоријски, решено! Међутим, ретко је који социјално-комунални проблем замршенији у паучинастом сплету многобројних услова, од којих његово правилно решење зависи, као што је то случај код станбеног проблема.

Многи наши комунални политичари погрешно мисле, да је станбено питање у својој основи радничко питање. Дајући му тако недовољно широки обим и искључиво класни карактер, они и нехотице изазивају нетрпељивост једних и равнодушност других елемената, који су ван њихове класне идеологије. У ствари, станбени проблем није искључиво проблем радничке класе.

Једно је, ипак, несумњиво тачно, да њега највише осећају радници, да се они за његово пуно остварење најупорније боре, и да га њихови интелектуалци најстрасније интерпретирају. Проблем станова у Београду мора се много шире схватити. Београд још за дуго неће бити индустријски и раднички град, али је он ипак зато по својој социјалној структури град економски малих људи: радника, сеоских паупера, малих занатлија и трговаца, служитеља и нижих чиновника, инвалида, ратних удовица и сиротиње свих врста и свих нијанса.

Број ових економско слабих редова са члановима њихових породица прелази преко 230.000 душа, или 90% од целокупног становништва Београда.

Овако посматран станбени проблем не појављује се пред нама као искључиви проблем радничке класе, него као проблем целога Београда, управо његове огромне и продуктивне већине.

Схваћен тако он испада из уског круга филантропије и политичког либерализма, и постаје више но икад до сада централно питање општег интереса, најсудбоносији проблем данашњих и будућих генерација.

Постоји још једна заблуда, која се мора ликвидирати. То су честе изјаве наивних или

пристрасних политичара, да је станбено питање у Београду скинуто са дневног реда самим тим, што данас има око 2500 неиздатих станова у њему. Овај је разлог исто толико логичан као кад би неко рекао да питање хроничне глади и рђаве апровизације не постоји више у Београду јер су излози пуни шунки и непродатих деликатеса.

Она банална криза станова у њеној најоштријој форми, каква је наступила одмах по ослобођењу, доиста је решена. Али станбена криза у њеном комуналном смислу не само да није решена, него је данас исто толико далеко од свог решења као и пре дванаест година.

Потребно је, да се проблем правилно постави. По рату је била криза крова над главом; сада је криза јевтиног и здравог стана. Прва је криза била грађевинске природе: у немању довољно зграда и станова. Садашња је економско-хигијенска: у немању јевтиних и здравих станова за огромну већину београдског становништва.

*

Изгледа на први поглед нелогично да се криза станова појави одмах после рата, који је десетковао београдско становништво, помогнут епидемијама и режимом заробљеничких логора. Али дубљи поглед у ствар даје нам брзо разјашњење. Рат је опустошио привреду, уништио село, парализовао занате. Због тога су огромне масе полетеле у градове, нарочито у Београд. И пре ослобођења, хиљадама људи збило се са породицама у Београд, јер је свет веровао да ће ту ипак бити нешто безбеднији, да ће лакше наћи посла и прехране. Кад се томе дода да је у рату за време бомбардовања Београда, разрушено за преко 30% од свих његових домова, онда је јасно, да је тај Београд био и сувише тесан за сто хиљада становника, колико их је он имао одмах по ослобођењу.

По рату, наши већи градови повећани су огромним бројем придошлог становништва, јер пропале земљорадничке масе хитају у градове, настањују се тамо да би продајом своје голе, неквалификоване радне снаге обезбедиле како тако своју мизерну животну egzистенцију.

Из сиромашних села, економски разривених, из умртвљених провинцијских паланки, из привредно зачмалих вароши покуљале су масе тог пауперизираних и пролетеризираних становништва у снажније економске центре. Једни као неквалификовани и квалификовани радници, други као ситни привредници свију брашни и заната, и трећи као разни службеници, од послужитеља пред вратима банака до шефова многобројних трговачких бироа. Талас људства преливао се преко тесних обала наших централних градова, Београда, Загреба, Љубљане, Скопља.

Проблем је био огроман по своме пространству и дубини. Нико није веровао да му се крај може сагледати. Десетинама и десетинама хиљада људи покуљали су у Београд као мутне бујице. Већ почетком 1920 године, Београд постаје најјачи гравитациони центар Југославије. Велики део његових грађана, отеран бедом са свог огњишта, спава по београдским шупама, подрумима, таванима, под шаторима, свуда.

У тим се мучним данима није могло мислити на неку тиху, реформистичку политику. Брзи догађаји наметали су и брзо решење.

И ми смо, као и цео свет, преживели три битне фазе у решавању станбеног проблема:

Прва је фаза — бар на површан поглед, по форми — изгледала болшевистичка: својина се ограничава, станови се у маси реквизирају, и у њих, интервенцијом власти, смешта онај прилив нових градских становника. Закупне цене су минималне, често не износе за годину дана ни толико колико данас износе месечна кирија тога истог стана.

Друга фаза се одликује максимирањем цена, нешто већих но у првој фази. Реквизиција станова отпада; располагање својном расте бар по обиму.

Трећа завршна фаза, обележава се подизањем општинских станова, дакле муниципалном грађевинском интервенцијом, која има своју историјом досуђену улогу, да обарањем станбене ренте ублажава тешку економску ситуацију материјално слабих грађана.

Ово су у главном типичне одлике сваке еволуционе фазе станбеног проблема у целом свету.

Да видимо како је изгледало станбено питање код нас у његовој трећој фази.

Пре свега, општине наших градова — изузимајући Љубљану, Загреб и још два три града — нису плански и са системом, а већина њих никако, приступале изградњи малих и хигијенских станова за своје грађане.

Зато је жеља наших кућевласника за што бржом, лакше стеченом и богатијом рентом потпуно успела да искористи ову тешку станбену ситуацију свих већих градова Југославије, на првом месту Београда.

Чим су успели да оборе дотадашњи Закон о становима, који је, поред свих својих недостатака, ипак био један социјални регулатор,

кућевласници су се ставили у акцију. Отпочела је тако једна вратоломна трка за зидањем. Једни су подизали нове зграде; други су преправљали оно што су имали. Социјална патологија станова појачана је тада у Београду хиљадама нових, нехигијенских чатрља.

Проф. арх. Таназовић тврди, да је Београд још пре рата имао 60% станова од собе и кујне. Овај ужас од грађевинске наказности да се објаснити само заосталом и конзервативном психологијом тадашњих ситно-буржоаских кругова у Београду. Новчане привреде и трезорираног новца у то време није било много. А и колико је било ликвидног новца, наш патријархални малограђанин се тешко одвајао од њега. Зато је и зидао оно чудо од собе и кујне, у дубини дворишта, чудо које је наследио и наставио да подиже и нови, поратни Београд.

У том поратном грађевинском зидању, појмљиво, није било никаквог система, сем једне жеље: *обогатити се што више...* У центру Београда од старих шупа правили су многи дућане, а од напуштених стаја — собе за отмене самце, јер Београд, судећи по објавама издавача станова, нема уопште неотмених самаца, нити за њих има стана!

Док је регулациони генерални план Београда изграђиван тихо, далеко ван врела његових грађевинских стремљења, чак негде у иностранству, дотле се Београд несметано подизао и развијао без смисла, без контроле и без плана. Тако је код Београда наступио један неизбежан парадокс: место да се он управља према регулационом плану; регулациони план мора да се управља по већ изграђеном Београду.

Цена станова, ослобођених после петогодишњег реквизирања, добила је легендарне висине, рента на зграде достигла је наслућене размере. Пробуђени апетити за брзим богаћењем, спутавани донекле прописима дотадашњег закона о становима, брзо су извели једну чудесну мобилизацију капитала. Већ 1924 године отпочело је фуриозно ницање великих палата и грађевина на све стране Београда. Радило се грозничаво. За четири-пет година, управо већ 1928 год., била је решена станбена криза у оном њеном најсвирепијем облику — немању никаквог крова над главом за огроман део грађана. Тако је, најзад, сваком грађанину створена „теоријска могућност“ да има бар крова над главом. Истина, не увек достојног човеку!

Међутим, и ако је станбена криза решена буквално; решена тако, да свет, према броју станова, не мора становати по степеницама, таванима и шаторима, она је још увек врло далеко од тога да буде решена у оном њеном најглавнијем и најтежем облику, у коме се појавила после рата у свима већим градским насељима Европе: у облику подизања малих, јевтиних и хигијенских станова.

Београд је у једном махнитом грађевинском полету за неколико година назидоао толико луксузних зграда да његови имућнији грађани сада могу имати по два и више великих станова, а не по један. Међутим, огромна већина Београђана нема финансијске могућности ни за један мали стан а камо ли за два велика. Београд, зато, данас болује једну чудну болест: сједне стране непрекидна хиперпродукција великих станова, који немају станаре и зјапе месецима и годинама празни; с друге стране, стварна оскудица малих станова, који се све више траже и чија кирија и иначе претерано висока, постаје све тежа и све већа! Ето у томе лежи тежиште станбеног проблема Београда.

Психолошко-етички моменти станбеног питања

Више од половине свога века човек проживи у кући. На тај начин стан се идентификује са самим животом. Какав је стан, такав је живот. Није равнодушно, као што многи погрешно мисле, да ли ће стан бити весео, пун сунца, простран, свеж и сув, или ће бити мрачан, са прљавим и влажним контурама брда на зидовима, са гробним задахом, тесан као робијашка ћелија. Највећи број жена из широких маса нашег грађанства проводи цео век, и дан и ноћ у кући и дворишту. Старијима је сав излазак до гробља; млађима до — тржишта. То драговољно заробљавање важи и за децу до основне школе. Зато на првом месту ради жена, које доносе подмладак, и ради подмлатка, који претставља стубове нације — мора се свом снагом устати противу београдских станова претворених у гробнице и ових гробница претворених у станове!

Културан стан није само пола живота; то је цео живот! Ма колико да се сузбије индивидуализам у свима његовим манифестацијама, ипак остаје стан као најбитнија подлога човечјег живота. Време које проведемо ван куће, посвећујемо у већини тешком раду ма које врсте, а одмор душевни и физички, мир и спокојство, и душевну оазу у овој бездушној пустињи животне борбе пружа само стан, онакав какав он по човечанском праву треба да буде и какав треба да припада сваком члану људске заједнице.

Нећемо улазити у питање крајњих узрока алкохолизма, проституције и криминалитета, јер би то био предмет посебне студије. Али је ван сваке сумње, да се сви злочини рађају у мемљивим избама, да проституција живи у загушљивој атмосфери сиротиње, у кужном задаху тих влажних чатрља, из чије се сваке пукотине и рупе цере туберкулозна зараза, алкохоличарско лудило, злочин и робија.

Успело се, да се кроз статистику уђе у привидну мистерију овог питања, и нашло се, да се у рђавим и бедним становима:

проституција рађа	у 79%;
криминал	у 67%;
алкохолизам	у 84%;
туберкулоза	у 92%.

Ова четири ужаса, који као кошмар даве модерно људско друштво, у 80% рађају се у београдским прљавим избама без сунца, у меланхолији мрачних соба, у отровној атмосфери беде и влаге, тамо где цветају самоубилачке жеље и криминалоидне склоности.

Читави томови могли би се написати о утицају стана на формирање људске душе, нарочито дечје, најприступачније свима разорним утицајима околине. У засебном поглављу ове расправе говорићемо о стану као санитарном фактору, а овде ћемо у главним линијама изнети његов морални и психолошки утицај:

Научним испитивањем светских психотехничких института утврђено је, да материјална и станбена беда изазивају, поред телесне, још и психичку и интелектуалну дегенерацију, нарочито код деце. До истих резултата дошао је и шеф Психотехничког института Београдске општине проф. г. д-р Крстић. Он је, са својим стручним сарадницима из Централног хигијенског завода, испитивао ниво интелигенције београдске деце, и нашао је, да је количник дечје интелигенције и душевне развијености код имућнијих београдских сталеза за 65% просечно већи него код деце београдске сиротиње, у чијим се влажним и мемљивим становима убија и тело и душа. Док деца београдских банкара, индустријалаца, богатих архитеката, адвоката и високе бирократије показују за просечно 20% вишу душевну развијеност од просечног нивоа дечје интелигенције, дотле деца београдских ситних приватних чиновника, малих кафеџија и трговаца, сиромашних занатлија и радника показују да су у полумрачним избама својих станова духовно заостали и закржљали интелектуално за просечно 30—45% испод нивоа просечне духовне развијености.

Психичка беда јавља се увек као неминовна последица социјалне беде.

Мрачан стан ствара меланхолична и туробна бића, неспособна за животну радост. Загушљива и мемљива атмосфера његова изазива душевну млиставост, оскудицу отпора и отсуство сваке иницијативе. Тескоба и прљавштина убијају душевни полет, окивају дух човечји, који полако пада у најопаснију резигнацију измирења са животним јадом, због које човечанство немоћно тапка хиљадама година у омађијаном кругу људске инерције!!

Удобан, светао и чист стан, — то је прави душевни храм. У њему душа налази одмора, исто као и заморено тело. Животворно таласање сунчане светлости буди животни оптимизам. Чисте ваздушне струје окрепљују морални живот. У њима се рађају добре идеје,

хумани осећаји; а жеља за стваралачким радом тада ври у свакој здравој ћелији људског бића. У деци се рађају осећаји високе хуманости, и у њиховим невиним очима прелива се радост, као што се сунце прелива у њиховим светлим собама.

За човечанство је кориснији најбезазленији оптимизам радне младости, него читаве фаланге преране старости, отроване песимизмом утученог живота.

Зато је питање стана — питање опште културе и цивилизације, питање националног поноса, јер се цивилизација од нецивилизације, култура од некултуре, на првом месту разликује становима достојним и недостојним човека.

Питање стана — то је питање здравља грађана, његовог подмлатка, његове националне и расне будућности.

У погледу туберкулозне опасности, која све већма угрожава цело човечанство, питање удобног стана, то је питање најмоћније артиљерије у борби против ње.

Питање стана — то је добрим делом и питање националне привреде — јер рђав стан, разоравајући здравље људско, ствара безмерне штете и дефиците народној привреди; и најзад:

рђави станови утичу несрећно и на саму просвету, на општи духовни стандард, јер се у мрачним јазбинама ништа не чита и не мисли; у њима се хвата жабокречина на мозгу њихових становника, као и на зидовима њихових изби.

Рђави су станови робијашнице у којима се окива и дух и тело; у којима се трује и убија морално и духовно биће човеково, које у апатији и алкохолу траје своје чемерне дане. ...

Кад се овако широко постави станбени проблем онда се тек види колико смо ми очајно далеко од његовог праведног и пуног решења!

Стан није просто склониште од кише, кошаве и мраза. Он је нешто много више, јер грађанин XX века није преисторијски пећински човек!

Социјална медицина и станови

Још на првом конгресу о туберкулози, проф. д-р Кох, проналазач туберкулозног бацила, истакао је тесну органску везу између ширења туберкулозе и рђавих станова. Кад се има на уму, да су немачки и аустријски градски станови, које је д-р Кох проучавао, читаве кнежевске палате према нашим т. зв. малим становима, онда се треба да запитамо, да ли огромна већина београдских станова нису најглавнији, најјачи и најкобнији извори туберкулозне заразе?!

У етиологији свих социјалних болести, на првом месту туберкулозе, рђави и нехиги-

јенски станови* играју првокласну улогу, готово пресудну.

Београдски антитуберкулозни диспансер, једном својом анкетом утврдио је, да је од свих прегледаних станова својих болесника, било апсолутно неупотребљиво и убиствено 54%.

У саваамалском кварту, који је деценијама био типичан претставник ових сиротињских уцерица, званичном смо статистиком утврдили још 1931 год., бројно већи морталитет од туберкулозе са 232% према блиском му Теразијском кварту, кварту здравих и великих станова. У Савамали је умирао сваки други становник од туберкулозе; на Теразијама сваки пети!

Проучавајући проблем туберкулозе са гледишта социјалне политике**, ми смо наишли на језиве потврде о утицају нездравих радионица и рђавих станова на саму висину морталитета од туберкулозе, као и на просечну дужину људског живота. Детаљнија, упоредна студија поделе по професијама умрлих Београђана у 1929 години, показала нам је, да су жртве туберкулозне немани на првом месту оне врсте и струке радника код којих је рад с једне стране под најтежим хигијенским условима и у нездравим радионицама, а с друге стране код којих се њихова ниска надница афирмирала у лошим и бедним станбеним приликама. Од свих радничких занимања, туберкулоза је у Београду највише косила опанчарске раднике (95,9%); ливце (75,3%); типографе (78,9%); кројачке раднике (55%); мале приватне чиновнике (52,1%); столарске раднике, домаћице, служавке (48,8%) и тд. Када смо доцнијом анкетом обухватили и већину њихових станова пред нашим је очима пукла истина: у бедним и влажним собицама, у којима се осећа задах свежих гробница, живе су целе радничке и сиротињске породице, увек са по којим туберкулозним болесником, и пуно бледе анемичне дечице, која у овој зараженој атмосфери живе и трују се из дана у дан. Дотле се код београдских имућних класа, чији чланови живе у удобним и хигијенским становима, овај проценат морталитета од туберкулозе свео на бескрајно нижу меру, као н.пр. код адвоката и лекара (20%), трговаца (19,9%), банкара и индустријалаца (17,3%) итд. Карактеристични су такође и статистички налази о просечној дужини живота Београђана по професијама, где се такође снажно манифестује очајна улога материјалне и станбене беде. Проучавајући даље службену статистику Санитета Општине града Београда о морталитету по про-

* На лондонске сиротињске квартове пада 20% од целокупног броја смртних случајева од туберкулозе, а у имућнијим квартовима, где су станови хигијенски, само 5%.

** Види нашу књигу: „Туберкулоза и сифилис са гледишта социјалне политике“. Издање С. Б. Цвијановића, 1931.

фесијама за 1929 годину, нашли смо, да просечно најдужи век имају они сталежи, који су у могућности да имају здрав и простран стан, и да је најмања дужина живота код оних радника, који су или по висини своје зараде или по самој врсти свога занимања упућени на што дуже провођење у београдским малим, нехигијенским становима и тако исто нехигијенским радионицама. Док је просечна дужина живота код београдских индустријалаца и банкара 58 година, адвоката, лекара и високе државне бирократије 53,5 године, државних и општинских чиновника 47 година, дотле се она сржава код столарских радника на 33,4 године, фарбара, механичара, инсталатера, шофера и др. на 30 година, код кројачких радника и шваља свих врста на 29 година и проф. домаћица и служавки на 21,6 годину! Београдски кројачки радници и раденице свих врста проводећи цео свој живот, и радно време, и одмор, у београдским нездравим становима снизили су дужину свога века на испод просечне половине, а крајња сиротиња и служинчад, која и не излази из београдских станова, скратила га је за преко 70%.

Борба против туберкулозе у својој основи не може бити ни катедрарска, декретована, ни чисто медицинска. Све те мере помажу, али су недовољне. Норвешка нам је показала праве путеве. И ако је она завела обавезно пријављивање туберкулозних болесника и њихову принудну изолацију ради лечења, ипак је своју главну борбу упутила на станове, као на најјачи извор туберкулозног пожара великих градских агломерација.

Прави рат против туберкулозе мора да буде социјалан у најширем смислу те речи, а један од главних видова мора да се огледа у борби против ових београдских гробница, које су проглашене сиротињским становима.

Решити питање станова у Југославији, а нарочито у великим градовима, као што је Београд, значи решити у доброј половини проблем сузбијања туберкулозе. Друга половина успеха зависиће од исхране народа, од социјалних услова рада, уопште од целокупног животног стандарда, али и та прва половина успеха значи за пола смањење оболења, за половину мање гробља, за половину мање мрачних боја у перспективама нашег подмлатка.

Бацили туберкулозе највише се одржавају и множе у влажним и бедним избама, које немају довољно сунчане светлости. Под утицајем сунчаних зракова, туберкулозни бацили гину врло брзо, али се у влажним и мрачним собама, а то значи у 90% наших т.зв. малих станова, њихова разорна вирулентност може да одржи и дуже од годину дана.

И пред овим сталним сејањем смрти кроз нехигијенске и мрачне ђумезе — ћутимо сви ми. Енглези немилосрдно руше све сумњиве

зграде које комунално-санитарна комисија огласи за нездраве, а Марсељ баш сада срањује са земљом читаве своје квартове нездравих старих зграда. Ми не само да не рушимо старе станбене избе, него непрекидно подижемо нове, исте такве, нова легла и нове расаднике туберкулозне смрти.

У ширењу туберкулозног пожара у широким масама народа, туберкулозни хабитус, како лекари називају наслеђену склоност ка тој болести, не игра никакву пресудну улогу; него ту кобну улогу играју животом стечене наклоности, које грађани Београда стичу на првом месту у својим сопственим становима.

Из статистичких цифара види се до очигледности јасно, да Београд, благодарећи својим нездравим становима, носи жалостан светски рекорд у погледу жртава од туберкулозе. Тако на 100.000 становника умире од туберкулозе:

У Берлину	178,6
У Атину	251,2
У Риму	125,8

а у нашем несрећном Београду умире од туберкулозе више него што процентуално укупно умире у Берлину и Риму, умире 340 лица годишње на 100.000 становника.

Санитетски ђенерал г. др. Чеда Ђурђевић и др. Љуба Стојановић, дугогодишњи претседник Лиге против туберкулозе, тврде у својим расправама о туберкулози да Београд има највећи проценат умирања од туберкулозе у целом свету! Хвала Богу, бар смо у овом правцу први у свету, кад нисмо стигли да до сада тучемо какав позитиван светски комунални рекорд!

Ако су тачна испитивања фтизиолога, да је број оболелих од туберкулозе двадесет пута већи од броја умрлих, онда значи да у Београду акутно болује од туберкулозе свију врста преко 20.000 лица!

Стална проучавања и анкетања Београдске општине, и Антитуберкулозног диспансера, и Лиге против туберкулозе, пружају нам тако језива открића, да ми само имамо да захвалимо природи што нисмо од нашег Београда направили једну општу могилу, један тужан маузолеј нашег злочиначког немара.

Износећи у најмрачнијим бојама наше станбене прилике, службена антитуберкулозна анкета доказује, да 81,5% београдских туберкулозних болесника спавају у истој соби са здравима, и да две петине од њих спава у истој постељи са децом, чија је горка судбина самим тим стопроцентно запечаћена. Само у последњој анкети нађено је, да 1830 туберкулозних болесника спавају у једној истој постељи са здравима! Утврђујући даље службеном анкетом, да преко 54% болесника немају у становима пљуваонице (а према научном испитивању само један једини болес-

ник избаци пљувањем петнаест милијарди ба-цила на дан) — значи, да су београдски до-мови, они у којима данас живе четири пе-тине његових грађана, не само извор тубер-кулозног оболења због својих нехигијенских одаја, него и буквални расадник туберкулозе за околину због социјалне беде и сваког осу-ства хигијенске културе. Под овим нашим варварским навикама пљувања, ми се нала-зимо у страшној митраљеској ватри туберку-лозних бацила, ми их не удишемо само, ми их буквално гутамо!...

Деца су код свих напредних народа цен-тар социјалног старања.

А баш ти мали и нежни организми најви-ше страдају због рђавих и нехигијенских ста-нова. Код нас морталитет деце пење се до једне неслућене висине, до 220 од хиљаде но-ворођене деце, док он у енглеским градовима не износи ни половину од тога, а у њиховим Гарден-ситиима ни четвртину.

У нашој студији о проблему дечје за-штите*) изнели смо поражавајући анкетни ма-теријал о стању здравља нашег подмлатка у Београду. Због живота у мемљивим избама, здравствени статус наше деце више је него рђав. Туберкулоза, анемија, општа дегенера-ција, лимфна оболења, шкрофулоза — сви ти недужи косе крваву жетву у нашем подмлатку, а само туберкулоза у својим разним облици-ма продрла је као пожар код 90% београд-ске деце.***) Утврђено је, да нам се 17,3% од све новорођенчади још првих дана инфицира туберкулозом, захваљујући на првом месту очајним станбеним приликама Београда.

Чувени социолог светског гласа др. Зом-барт, утврдио је једном опсежном анкетом да је на 1000 рођене градске деце, умирало до 14 године старости:

у стану од 1 собе 828,5 деце
у стану од 2 собе 321,9 деце
у стану од 4 собе 133,4 деце

Што значи, да је шест пута већи морта-литет деце у становима од једне собе (као што је већина београдских радничких и т.зв. малих станова) него у становима од 4 собе!

И морталитет деце, и морталитет одра-слих, и бесно ширење туберкулозе — све би се то могло да сведе у природне границе кад би се код нас решио станбени проблем онако како треба. Ми би годишње могли да уштедимо хиљаду живота у Београду, а у це-лој држави око 40.000, који падају као непо-ребне жртве — кад би само асанацијом гра-дова, на првом месту рационалним решењем станбеног питања, свели проценат нашег мор-талитета на меру, која постоји код других цивилизованих народа.

*) Види детаљније у нашој књизи о социјалним проблемима Београда. Издање Геце Кона. 1932 год.

**) Према службеном извештају и анкети Лиге против туберкулозе.

Кад се прорачуна промашена продуктивна вредност тих људи и непотребно изгубљених људских живота и економска вредност рада свих болесника, избачених болешћу из при-вредног строја, добиће се не милионске ци-фре у губитку, који годишње трпи наша при-вреда, него цифре које ће са неколико мили-јарди прећи наш државни буџет! Наша Лига против туберкулозе у своме манифесту 1932 год. рачунски је доказала, да је туберкулозна неман однела народној економији за послед-њих дванаест година преко 120 милијарди динара.

И сва та огромна привредна штета, поред свих других штета, долази нам првенствено због нехигијенских станова у нашим градо-вима, а на првом месту у Београду.

Не хуманизам, чије осуство данас тешко и болно осећамо на целој линији друштвеног живота, него чак и наш класни егоизам ћути као окамењен пред потребом брзог решења станбеног проблема у Београду!

Резултати службене анкете станова и питање катастра станова

Један од најосновнијих претходних радо-ва за општу асанацију зграда јесте катастар свих станова, али он није извршен ни у јед-ном нашем граду, па ни у Београду. У ко-лико имамо података о београдским стано-вима, то су само службене анкете Отсека за штампу Београдске општине, социјалног би-роа Савеза градова или лична проучавања комуналних радника, установа и корпорација. Ми ни данас незнамо тачно и прецизно ко-лико Београд има нових и старих зграда спо-собних за становање, колико има и које вр-сте станова у првима, а колико у другима. Колико у свима становима износи кирија њи-хова, и колико према њеној висини кошта 1 кв. метар површине или 1 кубни метар ваз-духа у свима издатим просторијама. Још мање знамо колико има здравих, полуупо-требљивих и сасвим неупотребљивих станова. Не знамо број становника по собама, укупан број кућа са купатилима и хигијенским кон-фором, број породица без стана и број праз-них станова, као ни узроке зашто они месе-цима, па чак и годинама, стоје неиздати. Незнамо ни кретање понуде и тражње. Нез-намо број радионица, ни њихову кубатуру, ни хигијенске прилике истих, као што врло мало знамо и о јазавичарским станбеним јаз-бинама несрећних шегрта.

Уопште, званично се до пре три године није знало апсолутно ништа. А у социјално-комуналној политици је као и у медицини: чим се не знају симптоми, не може се ни бол-лест да утврди, а чим се не може да постави дијагноза не може ни о лечењу бити речи,

За последње три године извршено је не-колико званичних социјално-хигијенских ан-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

кета београдских станова. Мада су те анкете прилично обсежне, ипак нису ни издалека онолико обимне колико би требале да буду када би се створио при Београдској општини један сталан станбени отсек за катастар станова. За оно што се о београдским становима ипак зна има да се заблагодари резултатима ових службених анкета Савеза градова и Београдске општине, као и драгоценним приватним студијама о тој теми г. г. др. Милослава Стојадиновића, др. Врачевића, др. Гер. Ј. Поповића, др. Стојана Павловића, Богдана Крекића, др. Стевана Иванића, др. Богољуба Константиновића и др., који су са савесношћу и пожртвовањем проучавали ово најтеже и најделикатније социјално питање Београда.

Досадашње три службене анкете станова утврдиле су, да укупно око 6500 београдских станова не одговарају ни најосновнијим захтевима јавне хигијене. Више од 40% од свих београдских станова су апсолутно рђави и нехигијенски, а скоро 80% малих станова су толико нездрави и неупотребљиви, да се становање у њима мора неизоставно забранити, привремено или стално, чим једна савесна комунална комисија изврши катастар станова у Београду, коју предлажемо још од 1925 године. Са преко 90% неупотребљиви су периферијски станови по разним Јатаган, Пиштољ и Шпорет малама, јер су они по своје склопу и потпуном осутству грађевинско-хигијенских прописа пре расадници сваковрсне заразе и установе за систематско убијање деце, која су Богом проклета да у њима станују, него што су то станови за становање људи двадесетог века!

Наша најновија службена анкета о стању београдских малих и радничких станова, која је — према одлуци Ред. одбора О. г. Б. — вршена од стране Одељ. за штампу и соц. пропаганду О. г. Б., уз стручну сарадњу Отсека јавне хигијене Београда и Радничке коморе, само је још у драстичнијим бојама потврдила све наше досадашње констатације и открића.

Прву анкету београдских станова вршили смо 1930-1931 г. Вршио ју је такође овај отсек општине као отсек социјалне пропаганде уз сарадњу Лиге против туберкулозе. Резултати су објављени у „Београдским општинским новинама” и извештају Лиге против туберкулозе. Сада, вршећи ову нову анкету, много и несравњено мању по размерама, али не мање занимљиву по резултатима, трудили смо се да избегнемо све оне станове, зграде, улице, крајеве и насеобине, које смо већ једном анкетирали, као н.пр. Јатаган-малу, Прокоп, Дунавски крај итд.

И ова, као и раније анкете откриле су пуно страшних примера, врло мало до

сада познатих у социјалној патологији београдских станова. Тако има „соба” са 12 кубних метара ваздуха у којој станују — девет лица! На једно лице долази таман толико ваздуха колико садржи — богаташки мртвачки саркофаг! Сусрет са „становима” без дневне светлости и прозора, у потпуном мраку и влази, са подом од земље, покривених терисаном хартијом, подигнутих од стеничавих и већ полуиструлелих дасака, понегде у доскорашњој рупи од ђубришта — то је честа појава, на коју су анкетне комисије наилазиле. Тешко је само и за најогрубелијег циника када у тим штенарама наиђе на чопор ситне дечице, бледе, изгладнеле, рахитичне, спремне на жртву туберкулозној немани, која их вреба из сваког кутка влажне избе, што се у Београду малим и радничким станом често зове!

Извештај о првој нашој службеној анкети станова из 1931 год., завршили смо поражавајућим констатацијама и тешким оптужбама.

Ни за резултате садашње анкете малих и радничких станова не може се ништа боље рећи. На против. Тешка економска криза, која се од 1931 до данас све више пооштрава, само је збила сиромашно грађанство у све мање станове и исте претрпала до немогућности. Из доле изнетих проверених статистичких налаза, као и упоредног прегледа овогодишње анкете и оне из 1931 год., јасно се види, да је све већа претрпаност у тим малим становима, у којима данас не долази на једну породицу ни 1,30 одељења, док је 1931 године ипак било нешто боље — око 1,5 одељења на породицу. Упоређујући цене од кубног метра ваздуха у тим анкетираним становима између 1931 год. и 1933 год. види се, истина, једно мало појевтињавање тих т. зв. малих станова на ужој периферији (за око 4%), али је оно не само несразмерно према паду надница и плата масе сиромашних грађана, него је и бедно према паду свих осталих цена и вредности!

Упоређујући проценат пренасељености ових малих и радничких станова, добијамо према службеним анкетама из 1931 и 1933 год. н. пр. ове односе:

кварт	на једну породицу одаја:	
	1931 год.	1933 год.
IV	1,75 делова	1,3 делова одаја
IV	1,51 „	1,1 „
X	1,18 „	1 „
итд.		

Ове цифре речитије него ма шта друго потврђују страшну истину, да се станбени услови београдских радних маса све више погоршавају, да се и ти бедни и давно пренасељени станови, све више претрпавају, просто сардинирају. А то значи, стварање плод-

терена за још веће ширење туберкулозе, и других социјалних болести, као и за још веће рушење основних културних и моралних услова, једном речју рушење целокупног животног нивоа тих широких маса нашег грађанства.

ПРОСЕЧНИ СТАТИСТИЧКИ НАЛАЗИ ПРЕМА СЛУЖБЕНОЈ АНКЕТИ БЕОГРАДСКИХ МАЛИХ И РАДНИЧКИХ СТАНОВА

— ИЗВРШЕНОЈ У ТОКУ МЕСЕЦА ЈУЛА И АВГУСТА 1933 ГОД. —

I

Просечна величина и цена стана

Просечна кубатура једног стана	Просечна висина анкет. стана	Колико одаја (просторија) на једну породицу	На једну просторију настањено особа (укућана)		Колико метара ваздуха на једно лице		Цена једног кубног метра ваздуха	
			у становима од једне собе	у становима од више соба	у становима од једне собе	у становима од више соба	у становима од једне просторије	у становима од две и више соба
33,34 м ³	2,18 см	1,38 просторије	3,75 лица	2,78 лица	5,05 м ³	8,97 м ³	9,95 дин.	7,69 дин.

II

Просечна здравственост и хигијенска исправност стана

Велика влага у случајевима:	Под од земље	Недовољни прозори и мало светлости	Грађено од слабог материјала	Клозети (загађени, нечисти и нехигијенске јаме и чувавац или осуство ма каквог клозета)	Станови нехигијенски и опасни по здравље становника стана
48,3 ⁰ / ₀	23 ⁰ / ₀	50,5 ⁰ / ₀	87 ⁰ / ₀	69 ⁰ / ₀	91,5 ⁰ / ₀

III.

Величине и цене анкетираних стана по квартовима

К в а р т	Кубатура стана	Колико одаја за породицу	м ³ ваздуха од лица	Цена од м ³ ваздуха у стану
II	56,8 м ³	2,1 одаја	16,1 м ³	6,20 дин.
IV	32,5 "	1,3 "	7,5 "	9,30 "
VI	28,3 "	1,1 "	6,3 "	11,65 "
VIII	38 "	1,5 "	9,1 "	6,78 "
IX	32,8 "	1,2 "	7,2 "	13,85 "
X	29 "	1,1 "	5,6 "	8,10 "
XI	35 "	1,4 "	8,2 "	9,20 "
Просечно:	33,34 м ³	1,38 одаја	8,55 м ³	9,29 дин.

Секретар анкете,
Синиша Л. Сретеновић с. р.

Руководилац анкетом,
шеф одел. О. г. Б.,
Слободан Ж. Видаковић с. р.

Чланови анкете:

из Јавне хигијене О. г. Б.: Д-р Срб. Цонић с. р.
из Радничке Коморе: Јулије Невжала с. р.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Ово све веће пренасељавање београдских малих станова, нарочито самониклих насеља, траје већ годинама као једна перманентна социјална појава, коју је сада потенцирала економска криза и незапосленост. Најбољи је пример за то Јатаган-мала. Прво детаљније проучавање Јатаган-мале извршио је 1924 г. у име Института за социјалну медицину г. др. Богољуб Константиновић, и у својим статистичким налазима пружио нам ове цифре о Јатаган-мали.*): На простору од 8000 м² земље, 490 зграда са 875 станбених одељења, у којима живи 1877 становника. Међутим, анкета Јатаган-мале, извршена у име општине Г. Б., седам година доцније, 1931 године, пружио је ове цифре: на простору од 9700 м², 673 зграда са 2355 одељења (врачунате и кћинице и шупе и све друго), у којима живе 5602 становника. Док је г. др. Константиновић 1924 год. утврдио, да на једног становника Јатаган-мале дође 4,26 м² простора, дотле је службена анкета из 1931 године констатовала, да на једног становника Јатаган-мале дође свега 1,72 м² простора. У тој су се сразмери погоршали и сви остали услови живота Јатаганмалског, који је још 1924 год. згрожаво др. Константиновића, и нагнао га да у својој брошури о Јатаган мали тражи да се тај монструм од нехигијенског и некултурног живота што пре поруши! А шта би се тек за данашњу Јатаган-малу могло да каже, где су се услед све веће пренасељености и све веће беде погоршали сви и хигијенски, и социјални услови за преко 180% према онима из 1924 године.

Сабирајући статистичке резултате све три анкете београдских малих станова укупно, па и анкету Јатаган-мале и Прокопа. — која је такође засебно вршена — добијемо поређењајућу цифру: да у овим мемљивим учеријама живи око 26.000 београдских грађана. У самој Јатаган-мали живи близу 6000 душа у 673 бедних кћерака, од којих — свих 673 заслужив да се сруше. Да би иронија судбине била већа, Јатаган-мала је подигнута на домак горостасних централних завода за јавну хигијену, каквих по размерама, и по техничком уређењу има мало која од великих европских држава; те у томе тужном контрасту и парадоксу Јатаган мала личи на старе и бедне чатрље римских плебејаца према мермерним палатама старих патриција!

Али у Београду има и безмерно горих станбених насеља него што је Јатаган мала! Прокоп, Пиштољ и Шпорет мала са београдских ђубришта, те учерице које се непрекидно дижу и руше, затим нове безимене мале иза улице Краља Александра и Марин-

кове баре, најзад и Београдска Кајена, како неки духовито предлажу да се назове нова дивља насеобина у још неисушеним мочварима код Савског моста итд. итд.

Проучавајући даље и упоређујући анкетне резултате из 1933 према анкети из 1931 год., видимо исто тако једно велико погоршање хигијенских прилика у тим од увек нехигијенским становима. Са једне стране све веће пренатрпавање и пренасељење, а с друге стране све већа запуштеност ових већ дотрајалих изби, претворили су те станбене штенаре у праве загађене и заражене јазбине. Влага је загосподарила у 48,3% случаја, очигледна загађеност у око 70%, а преко четири петине (91%) од свих тих станова претстављају данас свестрану опасност по здравље својих становника...

Шта је битно обележје свих тих самониклих београдских насеља: низ бедних чатрља, као да их је пакао сручио из облака, без икаквог темеља, пониклих преко ноћи као печурке на сметлишту. Већина је направљена од старих дасака, бондрука, черпића, а у најсрећнијем случају од четврт и полу цигле. Облепљене блатом, често без патоса, са прозорима просечно од 0,80 до 0,90 см. Око куће мало, заграђено двориште од 30—100 кв. м. По некад ту и тамо посађен сунцокрет, ладолж и мало спарушеног зеленила.

Споља посматрана ова дивља насеља дају утисак циганске мале, али прави се ужас осећа тек кад се уђе у њих. Зидане по неком чудном проклетству већином око нерегулисаних, загађених потока, устајале воде и на мочварном земљишту — сва су ова насеља ендемично заражена маларијом. И ко зна колико ће то у будуће бити, јер ми нисмо Холанђани, који су успели да за неколико последњих деценија униште комарце и њихове ларве у својим устајалим каналима, са мртвом водом, као у Пожаревачке „Мртваје“!

Хајдемо даље. Уђимо у те ниске кућице, од којих је боља свака богаташка — штала!... Тешка, загушљива испарења од влаге и устајалог ваздуха, притискује вас као олово. Мемла се осећа као у влажним кафанским подрумима. На зидовима је влага израдила она злослутна географска брда, чијом је ивицом, као шатирунг, избио беличасти слој шалитре. Собице једва од 6—8 м² са 10—15 куб. м. ваздуха, а у свакој живи просечно по четири људске душе. Толико смо пута констатовали, да у многим овим собицама спавају у једној истој постељи од дасака туберкулозна мајка или отац са малом децом. Сви репије пелцовање туберкулозе није се могло ни измислити!

Пред кућама њиховим, некалдрисане путање од 1—2 метра ширине, тако зване улице. То су авеније и булевари ових насеља разних београдских Јатаганмала.

*): Види опширније одличну брошуру г. др. Богољуб Константиновића: „Јатаган мала, слике станбених прилика и прилог за решавање овог проблема“. Издање Мин. народног здравља. 1925.

У непосредном суседству Јатаган-мале диже се насеље Прокоп. Слава Јатаган-малаца није дала мира једној маси исто толико сиромашних грађана и бескућника, те је ту изградила у једној дубокој и загушљивој ували своје ново насеље! Терен личи на исушено мртво језеро, испод површине земље за 8—10 метара! Ту као да наилазимо на неки други свет! Домови ослобођених робијаша у Кајени нису овакви, ни на оваком терену. Може веровати или не, али многи прокопачки станови у ствари су издубљења у глиновитој падини брега. Те станбене рупе потсећају у истини на прачовекова скривалишта! И кад би у овим насељима живело стотинак циганских чергара, па да се некако и пређе преко свег очаја који избија из њих. Али у ових шест седам насеља, са још једним низом расутих чатрља крајњих периферија, живи, по нашем прорачуну, око 26.000 душа београдских грађана. Када је недавно у парискком општинском одбору потргнуто питање о изградњи и бољем хигијенизирању париских периферија, онда је потпретседник комисије за комуналну управу André de Felse рекао, да париска периферија, ако и даље остане неуређена, сиромашна и незадовољна, претстављаће увек црвени појас око Париза!..

Код нас је још горе: ова су насеља добрим делом у нашем другом центру, ако не и у самом трговачком ситиу, и она за нас не претстављају црвен појас, него црн, кужни појас, који свакога часа прети да Београд опаше каквом црном епидемијом!

Не треба губити овде из вида, да се у већини ових насеља пије вода, и из неколико бунара. Сам тај факат довољан је да нам открије сву опасност. Београдски су бунари скоро сви од реда загађени бацилима коли, а често и Ебертовим, тифусним бацилима. Шта се тек може рећи за бунаре по овим насељима?!

Да је у своје време комунална политика и државна станбена акција драконским законским одредбама, максимирањем цена и подизањем хигијенских станова у комуналној режији, решила праву станбену кризу — не би се ова периферијска и малска ругла ни подизала, јер наш свет има ипак здравог смисла, и не би бацао у ове штенаре по 5 па и 10.000 динара своје крваве замукe, да је добар и хигијенски стан могао да добије за 150 и 200 динара месечне кирије.

И Прокоп, и све ове мале са ратоборним именима својих гробних насеља — јер и „Јатаган“ и „Пиштољ“ мале, значе да су отете на Јатаган и пиштољ од општине и државе — претстављају нашу културну срамоту. Оне су пасадник свих епидемија, оне су извор туберкулозне заразе, оне су наш заједнички стил, наша општа срамота пред културним странцима и пред нашом савешћу.

Рушење и паркирање ових „насеља“ то је и културна хигијенска потреба Београда,

али пошто се претходно тим недужним људима обезбеди на другом, достојнијем месту кров над главом!

*

За закуп станова, локала и пазакупа Београђани плаћају близу једну милијарду динара годишње. Према пореским пријавама самих власника зграда — и ако су оне за 20% ублажене, да не узмемо ни један тежи израз — наши су грађани платили у 1930 години само на име закупа (без свма за пазакупе који односе преко 30%) 759.776.064 динара. Ако се узме да број закупаца са свима члановима породице износи укупно 200.000 душа, онда на једног становника београдског долази око 4000 динара. А кад се то упореди са осталим европским градовима, према анкети Међународног бироа — онда добијамо ово стање:

Величина годишње кирије на једног становника:

у Београду	100 %;
у Бечу	38,5%;
у Лондону	73 %;
у Прагу	47 %;

Београд је и у овом правцу скупљи скоро 3 пута од Беча, два пута од Прага и један пут и по од Лондона!

Г. д-р Стојан Павловић прорачунао је, да су станови у Београду два пута скупљи него у Чехословачкој, три пута него у Француској, а три и по пута скупљи него у Аустрији!*

Док су закупне цене станова од две собе и принадлежности — према резултатима службене анкете у мају 1933 — пали са 8%, од три собе са 16,7%; од пет соба и више са 26%, дотле се кирије малих станова држе или стационарно као у центру, или са малим падом од око 4% на ужој периферији, коју смо сада анкетирали, или стално расту као на широј периферији, услед све веће миграције сиромашних елемената и са њом повећане тражње тих бедних учерица.

Кирије малих станова на широј периферији Београда, и поред ове грађевинске грознице, стално расту у место да опадају. То је факат који се у Београдској општини непрекидно мора имати на уму.

Међутим, кад се задржимо на београдским становима, на односу малих и великих станова, добићемо ове цифре (из анкетног материјала Општине града Београда у мају 1933 године):

Колико просторија	Колико куб. м. ваздуха просечно	Просечна цена стана	м ²
1) стан од 5 соба и нузпросторија (одговарајућег комфора)	410 м ³	2200 дин.	5,03 дин.
2) стан од 3 собе и нузпросторија	230 м ³	1500 дин.	6,52 дин.
3) стан од собе и кујне	33 м ³	307 дин.	9,30 дин.

* Види „Београдске општинске новине“, комплет за 1931 год.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Значи, да је 1 куб. м. ваздуха у малим, нехигијенским и нездравим становима скупљи преко 50% но у великим, хигијенским и конфорним становима!

Још првом службеном анкетом 1931 утврдили смо, да је за 25—28% скупљи кубни метар ваздуха у овим избама, где је ваздух мемљив, заражен и отрован, од кубног метра чистог и здравог ваздуха у удобним апартманима великих станова! Сада се ево ова појава само потенцирала услед диспропорције у паду цена великих и малих станова, јер док су цене овим бедним малим становима од собе и кујне пале просечно за 4%, дотле су се цене великих станова снизиле од 1931 год. до краја маја 1933 год. за преко 25%!

Ова аномалија у односу скупоће 1 м³ ваздуха у великим становима потекла је отуда,

што је тражња малих станова велика и траје упорно од ослобођења до данас, пошто се Београд несразмерно више увећавао овим сиротињским елементом него што се изграђивао у смислу његових социјално-економских потреба.

Београд је 1921 године имао 111.000 становника. После десет година (1931 године) 260.000. За десет година Београд се повећао са 150.000 становника. За то време Београд се увећао са 14.274 станова, од кога броја малих станова у правом смислу нема ни десет од сто, али оних традиционално „малих“, бедних станова подигнуто је 8.153. Па како је од придошлог броја нових грађана преко 90% економски слабо, то значи да су ових 8000 малих станова требали да приме у себе преко 130.000 нових становника, или преко 16 нових становника на један нов подигнути мали стан!

ГРАЂЕЊЕ СТАНОВА И ОДНОС ПРИРАСТА СТАНОВНИШТВА У БЕОГРАДУ ОД 1919 ДО 1932 ГОД.

Године	сазидано зграда	од тога приземних	у новим зградама		вредност дин.	било становника
			малих	великих		
1919-20	100	61	118	125	54.031.000	— —
1921	172	99	250	177	65.477.000	111.740
1922	388	166	799	567	235.689.000	131.510
1923	405	157	879	798	470.201.000	145.462
1924	270	127	606	460	283.929.000	159.420
1925	236	108	409	271	176.612.000	173.375
1926	428	189	909	525	214.286.000	187.330
1927	612	215	1.040	1.029	324.820.000	201.285
1928	521	201	1.052	624	276.579.000	215.240
1929	280	109	542	400	134.483.000	229.195
1930	273	123	639	349	143.580.000	242.000
1931	531	244	910	796	213.683.000	260.000
Укупно	4.216	1.799	8.153	6.121	2.593.570.000	

Какве су биле последице ове несразмере у повећању агломерације и изградње малих станова у Београду, сада се тек јасно види: једни су примили на себе тежак јарам и плаћају стан далеко више изнад своје економске моћи, дајући за њега често и преко 50% својих надница или плата, и излажући тиме себе и своју породицу свима тешким реперкусијама хроничног изгладњавања и све јачег слабљења своје потрошачке моћи. Други део грађанства био је принуђен да се колонизира у Београду како зна и уме. Тако су под притиском прво станбене, а после и привредне кризе поникле — и што је још страховитије — и данас ничу непрекидно разне насеобине Јатаган мале, Прокопи, Пиштољ мале, Маринкове баре, Шпорет мале, и најновија насеља поред Савског моста и у близини будистичког храма, које су насеље неколико његових боема назвали „Голаћ мала“!

(Види табеле под римским цифрама, стр. I, II, III и IV).

Социјална структура Београда

Ко није проучавао статистичке цифре, тај и не слуги праву истину о социјалној структури Београда. Сваки од необавештених мисли, да је престоница Југославије град финансијских магната, новчане аристократије и богате бирократије. Међутим, ништа погрешније од тога.

Комунална политика сваке градске општине инспирише се интересима већине њенога становништва. Бар то важи за ону врсту комуналне политике која се може и мора водити с обзиром на мајоритет. Здравствена политика са свима манифестацијама јавне хигијене општег је карактера и за њу не важи ово начело. Али станбена и апровизациона политика су оне, које се по превасходству воде по интенцијама грађанске већине.

Београд је до рата био град чиновника, а од рата је град сиротиње!

Социјална структура Београда најбоље се може илустровати овим подацима, добивеним

на основу званичне пописне статистике О. г. Београда од 1929 год., коју је детаљно обрадио г. др. Стојан Павловић у 1931 год.

Према службеној статистици О. г. Б. активно учествује у производњи, администрацији и свима осталим делатностима 50.87% од свих становника Београда, а осталих 49.13% чине деца, издржавани чланови породица и непродуктивни становници (ђаци, војници, осуђеници и др.). Тих 50.87% београдских становника, који бројно чине 115.106 становника (према комуналном попису 1929 год.) деле се по привредним и социјалним групама овако:

I

Група економско малих или сиромашних грађана

Има:

1) Чиновника и службеника свих врста (државних и општ. 19.109)	24.697
2) Пензионера свих врста	5.302
3) Занатлија свих врста	4.803
4) Пољопривредника, ситних кафеџија, малих саобраћајних и др. предузетника	2.453
5) Физичких радника квалификованих	45.926
6) Физичких радника неквалификованих	7.185
7) Шегрта	4.093
8) Разне послуге (професион. домаћица, послужит., служавки итд.)	9.779
	<u>104.238</u>

II

Група економско јачих грађана

1) Трговаца, индустријалаца, самосталних привредника и сопственика разних предузећа (хотела, великих радионица, предузимачких и грађевинских радњи итд.)	6.182
2) Лекара, адвоката, виших бирократа, прив. професора, разне слободне професије и становника неодређеног занимања („разно“)	2.185
3) Рентијера	2.501
	<u>10.868</u>

Прорачун просечног прихода Београђана према порези у 1930 години (а до данас су се ти приходи снизили још најмање за 20%, нарочито код радника и чиновника) даје нам праву слику о економској снази широких маса београдског грађанства;

13.200 Београђана било је са просечним приходом до 800 динара месечно;

48.000 Београђана било је са просечним приходом до 1500 динара месечно;

9.000 Београђана било је са просечним приходом до 2.000 динара месечно;

15.000 Београђана било је са просечним приходом до 3.000 динара месечно;

18.300 Београђана било је са просечним приходом преко 3.000 динара месечно.

И наша доцнија прорачунавања из 1932 г., према такође службеним подацима, из 1931 и 1932 год., дала су ове апроксимативне цифре о просечним приходима београд. породица:

Број породица:	просеч. месечни приход од:
9.500 породица	испод 1000 дин.;
20.000 породица	од 1000—1800 дин.;
13.200 породица	од 1800—2500 дин.;
8.400 породица	од 2500—3000 дин.;
8.600 породица	преко 4000 дин.

Београд је данас град економски малог сиромашног човека, те се због тога и социјална политика Београдске општине — то понова подвлачимо — мора водити у смислу животних интенција сиромашних породица његових, који у већини случајева, немају ни основни материјални минимум за пристојну egzистенцију!

Кад је реч о станбеној политици Београдске општине она се мора да инспирише и креће са интересима ових 230.000 њених становника. А интенције су те огромне већине у томе, да се што пре подигну и изграде мали хигијенски станови и да кирија тих станова не износи више од 15—18% од месечне плате или зараде оних 104.000 продуктивних и радних хранитеља својих породица.

Социјалну структуру Београда сачињавају у девет десетина економски слаби и средњи слојеви, и према томе комунална станбена политика, као и све друге комуналне акције у вези са њом, имају бити упућене на то, да се станбени проблем у Београду реши онако како то захтевају интереси његове огромне већине.

Фаланге неупослених радника

Док су садашње кирије и за радни свет неиздржљиво високе, оне су катастрофално тешке за велике масе неупослених радника, чиновника и приватних намештеника, чији број већ сада пребацује 18.000 (око 15.000 радника и 3000 чиновника и намештеника) а који ће се сигурно повећати у зиму, када престану разни сезонски радови, на првом месту грађевински. Данас је, нарочито на београдској периферији, обичан догађај да неупослени радници не плаћају кирију већ 4 и 5 месеци. Шта ће бити тек на зиму. Нити се тај недужни свет сме лишити стана, нити је социјално праведно да власници тих малих станова, такође већином сиромашни, снесу једини, поред својих неупослених закупаца, тешке последице привредне кризе и радничке неупослености. Ово у толико пре што 70% малих кућевласника са београдске периферије претстављају економски ситне људе, којима су ти станови или једини, или допуњајући извор издржавања.

Државна мудрост налази се између Сциле и Харибде, у једној тешкој дилеми. Ако се закон буде немилосрдно примењивао, сви ће

ИЗ СЛУЖБЕНЕ АНКЕТЕ МАЛИХ И РАДНИЧКИХ СТАНОВА У БЕОГРАДУ

ИЗВРШЕНЕ МЕСЕЦА ЈУЛА 1933 ГОД.

— НЕКОЛИКО КОНКРЕТНИХ ПРИМЕРА —

Име закупца стана (домаћина)	Улица и број	Кварт	Број чланова у стану	Број просторија	Висина	Ширина	Дужина	Квадратура	Кубатура	Месечна кирија у дин.	Опште напомене о здравственом и хигијенском стању самога стана
Милоје Ивановић, абација	Стара Шумад. бр. 46	IX	3	1	2,14	2,82	5,00	14,10	30,17	200	Сасвим слаба грађа, нехигијенско. Прозор 103×73.
Мустафа Рушановић, службеник о. г. Б.	" 48а	IX	3	1	2,53	1,21	3,91	4,71	11,91	80	Слаба грађа. Нема ваздуха и сунца. Ужас. Прозорчић један 23×33.
Малик Пелеаил, чистач	Француска 52	IV	6	1	3,04	2,12	3,41	7,22	21,94	200	Грађа средња, нужник нечист, без дневног осветљења. Прозор 54×130.
Бафер Камбер, занат. радник	"	"	8	1	2,57	3,59	6	21,54	55,35	350	Грађа слаба, влажно, клозет нехигијенски. Без осветљења. Прозор 74×116.
Миодраг Стојичевић, музикант	Гундул. венац 66	"	5	1	1,89	2,36	3,74	8,82	16,68	"	Мрачно, влажно, (чатрља), земљан под. Прозор 55×43.
Радован Михајловић	"	"	7	2	1,85	3,43	3,20	10,97	20,29	260	Прозор 46×83. Шупа, влажно, мрачно, земљан под. Прозор 118×77.
					2,14	1,93	4,15	8	17,12		
Стеван Алексић, месар. помоћник	Светоз. Мил. 19	"	2	1	2,12	2,34	3	7,02	14,88	170	Слаба грађа, влажно и мрачно. Прозор 68×99.
Шаган Курталић,	Француска 52	"	5	1	2,57	3,35	3,55	12	30,84	250	Средња грађа. Влажно, без клозета. Прозор 84×117.
Љубомир Марјановић, бравар	Рудничка бр. 6	"	10	2	1,97	3,72	3,20	11,90	23,45	200	Прозори 75×102. Мрачно, влажно, слабе грађе. Прозор 61×92.
					2,12	2,65	3,96	10,55	22,37		
Јосиф Хорват, радник	Рудничка 6	IX	5	2	2,32	3,82	1,70	6,49	15,05	220	Мрачно, јако влажно, слаба грађа. Прозор 50×62.
Матера Баљановић	Светоз. Милећића 19	IV	2	1	2,16	1,60	7,50	12	25,92	150	Прозор 58×39. Мрачно, без ваздуха. влажно, земљан под (шупа).
Јанковић Лепосава	Табановачка 12	XI	2	1	1,92	3,00	3,04	9,12	17,51	160	Грађа слаба, клозет нехигијенски, беда.
Кристина Попова	"	"	2	1	2,10	2,68	4,23	11,33	24,94	150	Слаба грађа. Клозет заједнички нехигијенски. Прозор 100×78.
Загорка Милутиновић	"	"	4	1	2,30	3,10	4,06	12,98	29,85	200	Прозор 90×85. Грађа слаба.
Јелена Бркић	"	"	2	2	2,04	2,80	3,30	9,24	18,84	(Ради за закуп)	Прозор 87×56. Слаба грађа (чатрља), мрачно, очај у свему. Прозор 45×46.
					2,06	2,04	3,00	6,12	12,60		
Пера Каменовић	Анте Богићевића	VI	5	2	2,35	3,25	3,80	12,35	28,02	250	Прозор 110×99.
					2,35	2,50	4	10,00	23,50		Прозор 108×65.
Митар Бодирога	"	"	3	2	2,10	2,82	3,40	9,58	20,13		Прозор 135×70. У једном одељењу земља.

WWW.UNIBS.RS

Име закупца стана (домаћина)	Улица и број	Кварт	Број чланова у стану	Број просторија	Висина	Ширина	Дужина	Квадратура	Кубатура	Месечна кирија у дин.	Опште напомене о здравственом и хигијенском стану самога стана
Димитрије Мило-сављевић	Анте Богићевића	IV	5	1	2,05	2,70	4,14	11,17	22,91	150	Прозор 93×72. Мало, нужник један, кућа слаба.
Веља Антић	"	"	6	1	2,14	3,78	4	15,12	32,35	180	Земљан под, постеља заједничка, јако мало. Прозор 108×70.
Војислав Трајковић	"	"	4	1	1,98	2,68	4	10,72	21,22	100	Под земљан, соба мала, прљава. Беда. Прозор 106×70.
Димитрије Миленковић	Д. Туцовића 130	"	3	1	1,96	3,00	3,83	11,49	22,52	160	Прозор 91×65. Грађа слаба, двориште мало. Клозет рђав.
Илија Лекић	Д. Туцовића 130	VI	2	1	1,86	3,00	3,75	11,25	20,92	170	Слаба грађа, клозет јама, двориште мало. Прозор 117×80.
Воја Мирчећић	Варовничка 16	"	2	1	2,55	3,50	3,50	10,50	26,77	140	Прозор 106×58. Слабо, клозет рђав.
Добривоје Столповић	" 10	"	5	1	2,02	3,00	3,00	9	18,18	160	Прозор 98×61. Слаба грађа, мрачно, клозет рђав, двориште мало.
Ђура Косановић	"	"	3	1	2,03	2,70	3,56	9,61	19,51	160	Прозор 78×56. Мало, мрачно, слаба грађа, клозет примитиван.
Љубомир Бајић	Св. Николе 146	"	7	1	2,04	3,60	3,93	14,22	29,00	200	Слабо, бунар, клозет рђав, двориште рђаво, влажно. Прозор 98×75.
Милан Савић	"	"	7	1	2,21	2,90	3,70	10,73	23,71	150	Прозор 115×78. Слабо, мрачно, бунар, клозет рђав.
Милић Стојановић	"	"	6	1	2,18	2,71	3,60	9,75	21,25	150	Слабо, мрачно, бунар, клозет рђав. Прозор 115×73.
Јефта Димитријевић	"	"	6	1	2,51	4,08	4,28	17,46	43,70	300	Слабо, клозет рђав, двориште мато. Прозор 123×84.
Зорка Пауновић	" 28	"	4	1	2,14	2,95	3,68	10,85	23,18	200	Грађа слаба, двориште мало, клозет рђав. Прозор 112×76.
Евица Матасић	"	"	3	1	2,08	3,00	3,83	11,49	23,89	200	Слаба грађа, двориште мало. Прозор 117×80.
Ката Лакатеша	"	"	3	1	1,92	3,00	4,05	12,15	23,32	150	Земља, слабо, мрачно, ниско, под испод нивоа дворишта. Прозор 87×64.
Амалија Корунер	Хајдук Вељков венац 10	X	7	1	2,34	3,00	2,88	8,64	20,21	200	Слабо, мрачно, двориште рђаво, под земљан. Прозор 114×90.
Салих Медић	"	"	8	1	2,08	2,20	4,34	9,54	19,84	100	Слаба грађа, под земљан, без постеље (шупа).
Елза Хрнич	Хајдук Вељков венац 10	X	4	1	2,07	4,20	4,16	17,47	36,09	750	Прозор 127×113, 35×45. Земља, влажно, мрачно, (шупа), издаје две постеље у истој соби где и она спава.
Бајрале Абазовић	"	X	5	1	2,30	3,50	3,20	11,20	25,76	200	Мрачно, влажно, под земљан, без постеља. Прозор 41×70.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UPTISB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Име закупца стана (домаћина)	Улица и број	Кварт	Број чланова у стану	Број просторија	Висина	Ширина	Дужина	Квадратура	Кубатура	Месечна кирија у дин.	Опште напомене о здравственом и хигијенском стању самога стана
Светозар Видановић	Сарајевска 64	VI	4	2	1,90 1,88	1,73 3,70	3,76 3,66	65,048 13,542	12,35 27,45	300	Слаба грађа, мрачно, двориште мало.
Милан Драгутиновић	„	X	5	2	2,09 2,09	3,30 1,60	4,73 4,73	15,609 7,08	31,62 14,81	300	Прозор 77×116 (2). Мрачно, сунца никад, слабо, двориште мало.
	Франше д'Епереа 93	IX	3	1	2,00	2,26	4,45	10,05	20,10	300	Прозор 83×97. Слаба грађа, влажно, клозет рђав, двориште мало.
Витомир Пјевић	„ 91	„	3	1	1,86	3,56	3,50	12,46	10,72	150	Прозор 78×97. Слабо, мрачно влажно.
Светозар Златковић	„ 95	„	8	1	1,98	2,32	4,20	9,744	18,15	150	Слаба грађа, мрачно, двориште мало, (шесторо слабе деце). Прозор 90×91.
Жарко Петковић	Скадарска 3	IV	4	2	2,14 1,93	1,45 3,50	3,77 3,60	5,46 12,60	11,68 24,31	300	Прозор 60×87. Мрачно, двориште мало. Прозор 68×92 (2).
Славко Томић	Дечанска 8	I	2	1	2,43	2,34	3,77	8,82	11,43	300	Прозор 69×87. Мрачно, слаба грађа, цигла, двориште мало, клозет рђав.
Љубица Павићевић	„	„	3	1	2,01	2,34	4,22	9,87	19,83	300	Слабо, мрачно, цигла, двориште мало, клозет рђав. Прозор 69×87.
Емилија Максимовић	„	„	2	2	2,84 2,84	1,86 3,00	3,00 2,90	7,58 8,70	21,72 24,70	300	Прозор 75×127. Земља, слаба грађа, влажно. Прозор 82×127.
Живота Маринковић	Скадарска 7	IV	4	2	1,86 1,90	4,20 2,90	4,35 4,35	18,27 12,66	34,98 24,05	360	Прозор 76×103. Ниско, мрачно, слабо. Прозор 76×105.
Михајло Димитријевић	Зелени Венац 19	I	6	1	2,07	3,38	3,26	11,01	22,79	250	Прозор 71×77. Слабо, мрачно, без дворишта, влажно, клозет јама (шупа).
Миша Радановић	Зелени венац 19	I	4	1	2,00	2,27	3,14	6,12	12,25	200	Прозор 33×41. Шупа, мрачно, влажно, под земљан.
Толенида Савић	Браће Нед. 37	XI	6	2	2,69 2,69	4,06 3,00	4,08 4,26	16,56 12,78	43,41 34,27	300	Двориште добро, клозет јама, бунар.
	В. Скопљанца 11	„	4	2	2,46 2,46	3,60 3,60	3,84 4,05	13,86 14,58	34,10 38,86	„	Прозор 113×71 (2). Двориште добро, клозет чист.
Милорад Ђурђевић	В. Скопљанца 18	„	2	1	2,10	2,75	3,46	9,51	19,98	120	Прозор 99×61. Влажно, земљан под, клозет јама, двориште велико.
Даринка Росић	В. Скопљанца 5	„	4	1	1,97	1,90	3,80	7,22	14,22	100	Прозор 90×80. Слабо, клозет јама, двориште велико.
Милорад Марковић	Зелени венац 19	I	4	1	2,08	3,20	3,20	10,24	21,9	300	Прозор 77×74. Слабо, служи за све, клозет нечист. Двоје мале деце болују Т.б.ц.
Милорад Јовановић	Б. Недића 33	VIII	3	2	2,37 2,37	3,00 3,04	4,00 2,93	12,00 8,90	28,44 21,09	260	Прозор 143×82 (2). Двориште добро, водовод, клозет чист.
Бранислав Павловић	Б. Недића 35	VIII	4	2	2,23	4,00	4,00	16,00	35,68	100	Прозори 122×82. Двориште мало чисто, клозет јама, водовод.
						4,20	4,00	16,80	37,46		

Име закупца стана (домаћина)	Улица и број	Кварт	Број чланова у стану	Број просторија	Висина	Ширина	Дужина	Квадратура	Кубатура	Месечна кирија у дин.	Опште напомене о здравственом и хигијенском стану самога стана
Драгољуб Перић	Стевана Првовенчаног 50	XI	7	2	2,56	2,98	3,40	4,09	28,38	200	Прозор 134×80. Слаба грађа, клозет добар (сандук), двориште добро.
Бождар Мило-сављевић	Ст. Првовен. 51	"	4	2	2,18	2,50	3,00	7,5	16,14	160	Слаба грађа, влажно.
	Стевана Првовенчаног 43	"	2	2	2,19	3,36	3,77	12,66	27,72	200	Прозори 145×80. Земљани под, слаба грађа, клозет јама.
	В. Скопљанца 5	"	5	2	2,92	3,58	3,95	14,24	29,58	"	Слаба грађа, водовод, клозет на јаму, сандук, двориште средње.
Коста Богдановић	Стевана Првовенчаног 50	"	4	1	2,17	2,58	3,60	6,86	14,88	100	Прозор 35×109. Бунар, клозет примитиван, двориште средње.
Љуба Ђорђевић	В. Скопљанца 3	"	3	1	2,33	3,20	3,30	10,56	24,60	130	Слаба грађа, клозет јама, бунар, двориште веће. Прозор 140×68.
Ибрахим Иљазовић	Хајдук Вељков венац 10	X	3	1	2,46	2,90	3,65	10,58	26,03	250	Прозор 96×144. Мрачно, слабо вентилирано, прозор из ходника у собу.
Јулка Белић	Дечанска 8	I	4	1	2,57	3,88	3,68	14,27	36,67	300	Мрачно, слабо, мало двориште, прљаво, клозет рђав. Прозор 116×80.
Миливоје Ивановић	Шумади-ска 46а	IX	3	1	2,14	2,82	5,00	14,10	30,17	—	Слабо. — Прозор 103×73.
Жарко Петковић	Скадарска 3	IV	4	2	2,14	1,45	3,87	5,40	11,68	300	Прозор 60×87. Мрачно, мало двориште. Прозор 68×89.
					1,93	3,50	3,60	12,60	24,31		

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ови људи бити избачени на улицу без иједне једине постељне крпе. Данас се, само на основу уговора о закупу може ставити забрана на покретност, и после извесних формалности изложити продаји.

Сме ли се у тој егзекуцији последњих постељних крпа тражити социјална правда? И сме ли се чекати ово најнесретније решење ствари?

У проглашењу привременог мораторијума у корист незапослених радника, мануелних и интелектуалних, не може се такође наћи праведно решење њихових закупних односа. Тај би мораторијум, спасавајући делимично једне економски слабе редове, погодио тешко друге, такође економски слабе. А то већ не би било никаква социјална политика, то би био само социјалан хаос!

Ми смо већ пет година пропагирали потребу једне снажне и корените реформистичке акције на пољу социјално-комуналном. Та је акција требала да кида са свима штетним наслеђима, и да пође са свим новим путем.

Једни, који држе власт, сматрали су наше предлагане социјалне мере као претерано либералне; други, који чекају власт, огласили су те исте мере као реакционарне. Реформе, које би саме себи биле циљ, и које би ишле на то да ометају логичан и неизбежан развој догађаја у друштву, биле би у истини конзервативне. Али реформе, које прелазе преко сваке политичке идеологије и визирају само садашњицу, борећи се да живот човечанског друштва буде данас бољи но јуче, а сутра бољи но данас — нису конзервативне мере. Још мање реакционарне. Оне су, на против, прави гранитни темељ свеколике напредне будућности нашег народа.

У низу тих реформистичких предлога истицали смо небројено пута, да се градске општине треба да еманципују оне наслеђене сентименталности према декласираним просјачким типовима. Социјална политика општине има да напусти уске границе старе „сиротињске политике“, и да плански приђе помагању продуктивних широких маса свога грађанства.

Просјаци, сав лумппролетаријат, богаљи, циганска сиротиња, све су то декласиране личности, чија се психологија креће између пасивне мржње према онима који нешто имају и јатаковања онима који хоће да злочином изравњају те социјалне разлике. Криминалистичка психологија је утврдила давно, да је просјачки морал социјално гори чак и од злочиначког! Међутим, непродуктивно издржавање њихово било је деценијама центар целокупне социјалне политике београдске општине, као, најзад, и свих других градских општина. Њих неизоставно треба касарнирати и све (сем ратних инвалида) натерати на кућни индустријски рад, разуме се у режисији општине, а у корист њихових азила!

Међутим, праву и дубоку социјалну политику треба упутити деци и радним масама. Деца су стуб будућности; радне су масе стуб садашњости.

Да се на ово гледиште одавно стало, за нас проблем станова неупослених грађана не би био ни мало тежак. Ми би већ до сада имали при београдској општини снажан грађевински фонд — чију установу такође предлажемо већ више од пет година — из кога би се подизали ти мали и хигијенски станови.

Сада остаје једино, да се и држава и општина активно умешају у ове односе, па да нарочитим боновима исплате дуговане кире од стране неупослених радника, који би се бонови могли употребити једино за исплату државних фискалних тражбина или општинског приреза. Правично би било, да 30% овога терета падне на Уред за осигурање радника.

И на наша врата закуцале су социјалне противречности. У Бразилији се кафа спаљује, у Аргентини млеко рекама просипа, у Канади брда пшенице гору, док гладне америчке масе и њихова деца вапију за млеком и хлебом. Код нас две и по хиљаде станова зјапе празни, док су двадесет и шест хиљада сиромашних становника лишени хигијенског крова над главом, склањајући своју децу у глиновитим падинама Прокопа или у штена-рама Јатаган-мале!

Шта су урадили културни народи на решењу станбеног питања

Искуство других културних народа — њихови напори и успеси у социјално-комуналној политици претстављају за мале народе живу и истинску школу живота. Ко уме да се користи искуством, кога су други народи скупо платили, уштедиће свом народу многобројна лутања и разочарења.

Наше су градске општине све до скоро биле потпуно бирократизирани: њихови буџети предвиђали су највећим делом персоналне и административне издатке, а на праву социјално-комуналну политику давало се тако мало да се из тих бедних мрва није могло ништа да сазиде, а најмање да се изгради права палата социјалног старања.

Расходи општина за социјалну и санитарну политику у 1929 год. изгледали су у процентима овако:

	за социјалну политику	за санитарне потребе
1) градске општине у Југославији	2,7%	2,3%
2) сеоске општине у Југославији	1,5%	3,3%
3) Енглески градови	28,6%	
4) Бечка општина	32,7%	

Код других народа, на чије се примере радо позивамо, комунална се политика води сасвим друкчије, нарочито у погледу решавања станбеног питања, које нас овде поглавито интересује.

Беч, за чију је комуналну политику један наш виспреди критичарски Неофит написао, ту скоро, да је она у основи својој хошталтерска, постигао је за десет године неуморнога рада читава чуда. Можда га је превазишао једино наш словенски Праг, где је вођа социјалног старања др. Зенкл, као какав комунални чаробњак, својим зналачким и неуморним радом показао културном човечанству шта се све данас може да уради са планом и трудом на пољу праве социјалне политике.

У најкраћем времену Бечка је општина подигла 36.700 станова за своје економски слабе грађане. Да би се за бечку децу отворила обданишта и лечилишта, конфисковала је неколико дворова хабсбуршких принчева и херцега, и тамо, где су се некада стварали планови о великим светским пожарима и људским кланицама, сад се ори сребрни глас бечке дечице, и стварају нараштаји који ће боље разумети међународну солидарност од њихових племићских предака.

Треба посетити бечке радничке станбене колоније, па видети шта је Беч све учинио за своје раднике и економски слабе грађане! То се не да описати; то треба видети и осетити. Огромне палате, које задовољавају не само све захтеве унутрашње архитектуре и комфора, него и најстрожија начела станбене хигијене пружају се као дугачак низ Кеопсових пирамида. Све су собе у тим палатама велике и снабдеване директном светлошћу и проветравањем. Терасе за децу претстављају последње савршенство грађевинско-урбанистичке технике. Када се добро проуче ове радничке палате, онда се долази до закључка, да се и у њима може постићи сав онај неопходан културни комфор и психолошко задовољство које пружају индивидуални станови у врту и зеленилу. То је отуда што ови бечки раднички станови нису станбене касарне него ипак индивидуални станови под једним општим и заједничким кровом, удешени да свакој радничкој породици пруже сав комфор, могућ према садашњим социјалним приликама.

Праг је, као што рекосмо напред, показао бриљантне успехе. Његов рад из области социјалног старања може послужити као образац многим светским општинама, нарочито у првој фази њихове социјално-комуналне оријентације. Што је најзначајније у овој акцији Прага, то је успешно извођење концентрације целокупног рада на пољу социјалног старања.

Пре седам година, та је акција била раструрена, распрскана у хиљаде блиставих ка-

плица хуманизма, али без јаког и усредсређеног струјања. Сад је од свега тога створен један јак млаз. Све је то концентрисано на Крчу, — социјалном насељу прашке општине — у најлепшим творевинама савременог урбанизма — „Масариковим домовима"! У станбеној политици, Прашка општина показала се на висини свога доба. Подигла је читаве колоније јевтиних и здравих малих станова за своје сиромашне грађане и раднике. Само је у последње време подигла преко 5000 станова у врту, и одмах их везала брзим аутобуским саобраћајем са центром града.

Прашка је муниципија, да би се правилно решило питање станбено као и контраверза: виле у вртovima или велике палате — створила 1931-32 године сталну изложбу својих у истини успешних зграда, урбанистичко сјајно изведених предграђа и вила на серпентинастим падинама сунчаног и зеленог прашког брега Баба. Та стална изложба конфорних вила носи назив *савремени стан*.

Французи су познатим Лушеровим законом постигли колосалне резултате, о којима смо ми опширније писали у нашим ранијим студијама о станбеном проблему.*)

Тај је закон са његовим последњим допунама у 1928 год. синтеза хигијенских и етичких напора француске расе, да реши станбени проблем, који, са свим правилно, по духу тога закона, није само баналан кров над главом, него центар етичког и хигијенског живота француске породице.

Лушеров закон није омогућио само да се подигне стотине хиљада домова у Француској него је — што је главно — омогућио сваком ожењеном французу, да са врло мало новаца и много моралног фонда у себи дође до своје цветне квћице, потпуно уголне и конфорне, плаћајући ако има деце (а Французи увек фаворизују децу) само 2½% интереса на свој хипотекарни зајам! Тако је н.пр. Париска општина створила једно специјално станбено друштво, и преко њега подигла својим сиромашним грађанима 200.000 малих и хигијенских станова.

Тако је урадила Француска са већином свих градова и у 80% случајева решила свој станбени проблем, а наша Хипотекарна банка, пошто је прво избацила стотине и стотине милиона из својих трезора на велике палате приватних лица — обуставила је већ више од годину дана давање и тих скупих хипотекарних зајмова за подизање малих, јевтиних и хигијенских станова, који су Београду данас најпречи.

Ми смо у неколико махова предлагали, а и сада инсистирамо на томе, да Државна хипотекарна банка повуче ову своју одлуку и отпочне давање зајмова, чим се приватна

**) Види дело: „Наши социјални проблеми“ Слободан Ж. Видаковић — издање Геце Кона — 1932 год.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

лица обавезу да ће подићи велике палате са малим хигијенским и јевтиним становима.

Па не само да је Француска обезбедила својим грађанима тако низак интерес на хипотекарне зајмове, не само да им је пружио и низ других олакшица у зидању, (врло јевтин конструктивни материјал и др.), него им је тај зајам дала за 25 година са минималном месечном амортизацијом, која не износи нигде више од две стотине франака. Тако француски радник са мањим месечним издатком долази до сопствене куће него што југословенски радник плаћа кирију за тући стан и то нездрав и бедан.

Код Енглеза је станбено питање исто тако дивно решено. Решено је на још већој линији, можда мање великодушно, али трезвено, са оном познатом упорношћу енглеске расе.

У свој социјални програм Енглези су унели подизање нових 500.000 кућа са становима за своје сиромашне грађане, и од тога су две петине већ остварили.

Као пример гвоздене упорности Енглеске расе, наводимо овде да су само једнога дана лондонске комуналне власти срушиле 7800 нездравих станова и одмах отпочеле зидање и подигле 22.000 кућа за своје раднике и сиротињу.

А успех енглеских градова у подизању својих цветних Гарден-ситија, претставља једно божанско дело нашега века. Градови у врту — о којима ћемо доцније рећи коју реч више — замишљени у хуманитарној фантазији Ебenezера Ховарда — већ су остварени у толиким угледним примерима, нарочито око Ливерпула, Лондона, Бирмингана, Манчестра, итд.

Док се ми решавамо да ли да изводимо и најмању социјалну реформу, дотле се у Енглеској сања један велики сан. Отацбина Томаса Мора и Роберта Овена има још економско-социјалних романтичара, утописта и сањалица, а то је утешно за цело човечанство! У Енглеској постоји сада читав покрет — не екстремиста, којих Енглеска бар за сада јавно и нема, не тредиуниста, који су врло лојални, него баш широких буржоаских кругова, који из класног егоизма траже да сузбију класне заострености, и да се залуштени раднички квартали свих великих енглеских градова из темеља поруше, јер су они расадници и физичке и моралне заразе, и сав тај радни и сиромашни свет расели у нове и цветне рајске колоније, у Гарден-сити-е!

Дефиниција малог стана

Изнели смо да је Београд данас препун празних великих станова, да је јасно уочена његова грађевинска хиперпродукција скупих и луксузних станова, али да су у пркос тога три петине његових грађана без здравог и

јевтиног стана. Сав тај свет, економски слаб и придављен кризом, тражи мале, јевтине и хигијенске станове, а таквих станова Београд нема!

Нигде у културном свету не постоји систем малих станова од собе и кујне, у смислу овог нашег београдског специјалитета. Стан од собе и кујне уопште није стан, којим се задовољавају најобичније човекове потребе и његово достојанство. Он је у ствари пре робијашка соба или искушеничка изба, него стан једног културног и слободног грађанина! Тај монструм, влажан обично до таванице, направљен најчешће од дасака, черпића и бондрука, измислио је грабљиви балкански ђивтизам, незајажљив у својој трци за профитом.

Раднички стан, уопште стан економски слабих редова — а видели смо да је социјална структура Београда заснована са девет десетина на њима — мора одговарати свима захтевима социјалне медицине и унутрашње рационалне архитектуре. Он мора да буде на изграђеном простору од минимум 58—62 м², и да има 140—160 куб. м. ваздуха.

У погледу унутрашњег распореда, тај мали стан за породицу од 5 чланова, колико износи просечно београдска породица, мора да садржи: две спаваће собе, (једну родитељску 3×4 м. и дечју спаваћу собу такође 3×4 м²), дневну собу, која би служила за трпезарију од 4×5 м, кујну од 3×2 м, затим оставу, туш и клозет у укупној величини 3×3 м. Купатило би могло бити у почетку и без каде, само са снажним душом. Ако кућа нема довољно дворишта, онда је безусловно потребно да стан има терасу од 3×3 м. Стан мора да буде сунчан, светао и сув. Да је изграђен од доброг грађевинског материјала (цигле, бетона итд.), и да му прозори имају бар десети део квадратне површине пода, што се у савременој хигијени сматра као најнижа дозвољена светлосна површина. Закупнина таквог стана не сме да кошта више од 15—18% од целокупне просечне зараде економски малог београдског грађанина. Како се ова зарада креће у границама од 800—1500 динара то би овај стан имао да стаје око 150—240 дин. месечно. Међутим, стан какав смо описали, и који је социјална медицина огласила као стан минималних захтева једне породице са троје деце, стаје данас од 900—1200 дин., дакле целокупну месечну зараду једног београдског мануелног или интелектуалног радника, баш и кад би се нашао у Београду који мали стан, који би у свему одговарао горњим условима.

Чак и ако би смели да се задржимо на овом монструозном типу наших овдашњих малих станова од собе и кујне, и ако они нису ни у колико хигијенски исправни, ни јевтини већ прескупи — јер је њихова просечна цена од 300—350 дин. — не би нам ништа вредело јер су и такви станови у Београду бројно — недовољни.

И овај сиромашни елемент, који је сада у апсолутној већини у Београду, и онај који придлази припада деведесет-проценто радном свету економско малих људи, за кога је велика југословенска престоница постала најјача гравитациона тачка у борби за хлебом! Њихова се велика фаланга све више појачава пропадањем средњих класа и емиграцијом финансијски слабијег чиновништва на периферију, у све јевтиније и све лошије станове.

На тај начин и иначе високе кирије периферијских малих станова постају за широке масе нашег грађанства просто неиздржљиве. Ако се ова миграција ка периферији буде и даље наставила и финансијска криза расла у овом свом катастрофалном темпу, дочекаћемо један очевидан апсурд: да кирија великих станова у Београду спадне на 1000 динара, а малих станова (собе и кујне) да се попну на 600 динара!

Свега овога доиста не би било да ми нисмо пре десет година из реквизиционог система ускочили неприпремљени у систем станбеног либерализма и слободног располагања становима, већ да смо, попут других европских муниципија, назидали претходно довољан број малих и јевтиних станова.

Према том, *решење станбеног проблема у његовом пуном социјалном смислу мора се тражити у подизању малих, јевтиних и хигијенских станова.*

Таквих станова, према закључку наше прве службене анкете станова — Београд потребује најмање 12 до 15.000. За тај број, ако би се изабрао тип индивидуалних станова, у врту (Гарден сити), требало би око 8000 малих кућа од по два стана, а ако би се узео тип великих комуналних палата — онда се тај број станова може да добије у 700 нових палата, сличним бечким радничким становима.

Гарден сити или систем палата?

Кад је реч о радничким становима, уопште о колонијама или крајњој градској периферији, где живи свет слабог економског стања, потребно је расправити бар у главним потезима питање о типу станбених кућа. Наука о урбанизму сматра за једно од најактуелнијих питања: да ли нове станбене колоније треба задати по типу гарден-сити или по типу германских радничких станова.

За нас је то питање од другостепене важности. Вероватно да нема никога међу нама ко не би претпостављао тип куће у вртovima — гарден сити. — Он је лепши и привлачнији и више је срастао са нама и нашом вековном традицијом, пошто су сеоски и паланачки домови у Југославији, у суштини једна примитивна врста гарден сити (без његове економске позадине, по којој су они више и познати у Енглеској него по своме зеленилу).

Противу кућа у вртovima износи се, да оне појачавају осећај индивидуализма, исто

као што велике комуналне палате буде осећај солидарности!

Али независно од тог тачног приговора, мале куће у врту и зеленом декору привлачније су нашој словенској раси. И у колико год реонски и саобраћајни моменти буду дозвољавали зграде у врту, треба их од стране Београдске општине што више фаворизирати.

Што се тиче здравствених разлога, они ништа више не говоре у корист кућа у врту него у корист великих и заједничких палата са сунчаним терасама и другим савременим конфором.

Међутим, разлози сужавања грађевинског реона, који је код нас отишао у недоглед, и ублажавања тешких комунално - финансијских оптерећења нагоне нас да, бар за сада, пледирамо за те велике станбене палате у којима би било 12—20 малих хигијенских станова са заједничким сунчаним терасама и заједничким игралиштем за децу.

Овде се мора нарочито узети у обзир питање саобраћаја. Београд је растурен и од почетка подизан без плана и система. Од његове најјужније до најсеверније тачке има два сата хода. А од Дрездена до успелог експеримента за предграђа у врту, Хелерау, нема ни пуних седам километара. И док нашем раднику треба пуна два сата пешице од куће до дунавских радионица и фабрика, јер директних и јевтиних подвозних сретстава Београд нема, дотле дрезденски радник стиже из гарден сити Хелерау у своју фабрику за осам минута аутобусом или градском електричном жељезницом, плаћајући месечно вожњу једном минималном претплатном сумом.

Треба имати у виду, и то, да су градови у зеленилу или радничке колоније у цветним вртovima подигли прво индустријалци Енглеске, Француске, Белгије и Немачке. Код нас су индустријски станови као мухаџирске колоније у Македонији, које је подизала младотурска влада под Енвер-Бејом!

Наши индустријалци, најзад, имају врло мало смисла за велика прегнућа од општег интереса. Чак и загребачка виша буржоазија, и ако знатно мање национална од наше, има више тог социјалног смисла. Тамо се велики капиталисти утркују ко ће више дати на народну прехрану. Велике се фирме просто намећу да бесплатно хране сиротињу по неколико недеља преко народних прехранбених установа или да одевају сиромашну децицу преко градског социјалног отсека итд. Код нас се ради супротно, и баш апропо станбеног проблема стварају најодвратнији картели цемента, бетонског гвожђа, па чак и песка и шодера — те тиме још више комплицирају и отежавају станбени проблем.

Противу великих заједничких палата наводи се, поред њиховог неестетског изгледа, и тај, да се у тим већим агломерацијама лако појављују епидемије, а у случајевима пожара, земљотреса или хемијског рата излаже се ве-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

лики број грађана несумњивим опасностима. Појмљиво је, да је тај разлог безначајан јер противу епидемија и хемијског рата постоје превентивне и заштитне мере, а противу земљиних катастрофа не постоје никакве превенције ни за мале, ни за велике зграде!

Рекли смо да тешког срца предлажемо подизање колективних станбених палата, сличних бечким радничким становима, јер би у дубини душе желели да око наших градова са већом агломерацијом видимо у што скоријем времену предграђа зеленила попут чувених гарден-ситија Лечворта, Борневила, Берантена, Хелерауа и Дуржа!

Комунално-политичке мере

Сви су комунални задаци важни, сви воде једном крајњем циљу: *подизању општег животног стандарда*. Али данас, када привредна криза као срушено небо притискује цео свет, три се главна задатка истичу својом судбоносном улогом и постају централно место у радном програму сваке напредне градске општине. То су: станбени проблем, проблем неупослених радника, и питање апровизиције. А како је Београд, као што смо видели из ранијег излагања, по превасходству град економски слабих редова, брутално речено *град сиротиње*, то се приоритет ова три проблема у толико јаче истиче над свима другим.

Није ово произвољно тумачење комуналних дужности. Из самог законског текста Закона о општинама види се јасно шта законодавац жели од општинске акције:

„Дужности су општина да раде на унапређењу чланова своје општине у погледу просветном, здравственом, привредном итд.”

То преведено са концизног законског језика на језик народних маса значи, да су општине пре и изнад свега другог дужне, да предузму све оне мере, које ће живот њихових грађана учинити бољим у погледу културе, здравља, привреде и свих других момејата који утичу на висину општег стандарда.

А када се општине бирократизирају и целе утону у послове пренесеног делокруга, онда не могу ни да одговарају својим битним комуналним дужностима. Тада врло често, наступа парадокс: да општине, које и постоје ради грађана, да њихов живот учине бољим, лакшим и сигурнијим, стављају се „с оне стране барикада”, противу својих сопствених грађана, и великим финансиским притиском, без икаквих правих комуналних добробити, чине њихов живот још тежим и још горчијим.

У овом делу наше расправе ми ћемо се задржати на оним социјално-политичким мерама, којима се решава само станбени проблем, а друге ћемо додирнути у толико, у колико су оне у директној органској вези са њима.

Почећемо логичним редом:

1) Пре свега, потребан је брз катастар станова. Морамо имати тачне статистичке податке о броју станова, њиховом капацитету и њиховој хигијенско-грађевинској употребљивости;

2) Све неисправне станове категорисати у апсолутно нездраве и релативно употребљиве. За прве донети одмах одлуку о рушењу; друге, по примедбама санитарно-грађевинске комисије, довести у одређеном року у исправно стање, колико је то могуће, а одредити и петогодишњи рок после кога се они морају срушити;

3) На све празне плацеве и неугледне зграде за ренту у центру ударити високе општинске порезе и натерати тиме њихове власнике да их руше и место њих да подижу палате;

4) Порушити без даљих одлагања Јатаган-малу и сва спорадична дивља насеља, која претстављају грађевинско ругло и сталну епидемску опасност за цео Београд. У вези тога одмах забранити даље изграђивање нове Јатаган-Мале, која је почела нагло да се подиже преко Саве, поред Савског моста;

5) Приступити максимирању цене станова, водећи строго рачуна о следећим компонентама:

а) да социјална структура Београда захтева такво максимирање, у коме кирије неће прећи 15—18% закупчеве зараде, која, кад је реч о економски слабим редовима, не прелази данас више од 800—1.500 дин. месечно;

б) да максимирана цена станова буде заснована на бази 1 : 12 према предратном паритету. За поратне, још неамортизоване, грађевине 1 : 16.

6) Станбени отсек О. г. Б. — кога одмах установити — требао би да реквизира и изда по цени саобразној максимираној скали све празне станове и локале, који стоје ма из којих разлога неиздати више од шест месеци;

7) Да би се појачала бар у извесној мери потрошачка моћ београдских грађана и ублажила скупоба, морају се предузети хитне мере, да се трговачким локалима снизе цене на бази 1 : 18 у односу на предратни паритет;

8) Зна се да ни једна од принудних административних мера не може да покаже довољно ефекта ако није комбинована са *чисто позитивним радом у непосредној режији Општине*.

Зато се за потпуно решење станбене кризе мора основати један велики Грађевински фонд. У њему би имала да учествује Држава сталним буџетским дотацијама, градске општине такође својим знатним улозима, грађани станбеном порезом на прогресивној основи (са ослобођењем свих оних који не плаћају већу кирију од 600 дин. месечно и немају преко прописаног минимума за живот). У тај станбени фонд имале би да улазе и све казне

по будућем Закону о становима, као и по прописима данашњег Грађевинског закона;

9) Законском принудом натерати све градске општине, акционарска друштва, већа индустријска предузећа и фабрике, и уопште сва предузећа са уписаним капиталом од 10,000.000 динара па на више, да у остављеном року морају подићи станове за своје чиновнике, службенике и раднике.

То исто да учине сва министарства за своје службенике.

Ми смо сличну одредбу имали бар делимично и у ранијем Закону о становима, али је она остала без икаквих санкција. Постала је већ баналном она стара истина, да нема, можда, ни једне културне државе која је способнија од нас да донесе паметне и слободомне законе, али извесно да нема ни једне културне државе која је неспособнија од нас да своје паметне законе изврши и у живот спроведе.

Читав низ наших добрих закона постали су фосили: њих је окаменила наша општа равнодушност! Пример су: Закон о скупоћи, Закон о заштити радника, Закон о заштити деце, Закон о радњама и пуно других;

10) Нарочитим низом законских бенефиција фаворизирати све врсте задруга за подизање станова.

11) Законом легализовати тако звано хоризонтално власништво у вишеспратним палатама;

12) Омогућити да градске општине, а специјално београдска, закључе веће дугорочне инвестиционе зајмове за подизање малих, јевтиних и хигијенских станова за своје особље и сиромашно грађанство.

Београдска општина од својих досадашњих општинских станова и локала прима око 2,000.000 динара годишње закупа. То је довољно да послужи као почетна амортизациона база за један дугорочни зајам од 100,000.000 динара. Овим зајмом Општина би могла у својој режији да подигне на својим плацевима читаво једно предграђе малих станова, типа Гарден-ситија, са по два до четири стана у једној згради, или низ великих станбених зграда, типа бечких комуналних палата, и да од њих добије још који милион кирије, што би се уносило сваке године у новообразовани Грађевински фонд, у колико не би ишло за амортизацију инвестиционог зајма;

13) Законом предвидети, да се један део резерви Уреда за осигурање радника уплаћује редовно у Грађевински станбени фонд за подизање радничких станова;

14) Нарочитом високом станбеном порезом треба оптеретити осигуравајућа друштва, која не учествују ни у издржавању ватрогасних отсека и чета, нити у сузбијању епидемија, а која асанацијом Београда имају

огромне финансијске добити, јер она знатно смањује mortalitet;

15) Као што законом треба обезбедити сваком радном грађанину минимум станбене кубатуре и ваздуха, тако је социјално правично опорезовати у корист Грађевинско-станбеног фонда и сву ону кубатуру која прелази законом предвиђени максимум од једног становника. (Минимум би био 25 м³, а максимум би био 90 м³);

16) Пре свега другог треба издејствовати да се донесе напредан и социјално правичан Закон о становима, у коме ће се нормирати све ове и друге мере и предвидети најстрожије санкције. Поред осталог, овим законом не дозволити подизање великих грађевина, чији сопственици не изјаве да се унапред, без резерве, потчињавају будућој комуналној интервенцији своје општине.*)

Нарочито је важно да ова законска одредба буде што строжија и прецизнија, јер ће се иначе несавесним капиталом и даље подизати у Београду палате бунарског типа, које су по својим мрачним и нехигијенским становима ужасније од римских инсула, кирајцијских касарни најжалосније врсте, којих је стари Рим, на стотину година пре Христа, имао око 46.000 и ту збио преко милион својих грађана ниже и средњег staleжа. Језиве станбене прилике у тим првим кирајцијским касарнама — инсулама — довеле су до колективне и крваве побуне њихових несрећних становника!...

Поред Закона о становима, потребно је добити што пре и Закон о градовима са најширом компетенцијом градске власти I управног степена.

Са разлогом се може очекивати да такав један напредан закон заведе нов ред и у комуналним финансијама, и градским општинама у њиховој грађевинско-станбеној политици да новог полета.

Градовима треба дати пуну слободу комуналног и социјалног рада. Нека наступи њихова жива утакмица у извођењу комуналних програма. Она је основица напретка и расног поноса. Нека се они утркују и у изналажењу нових и рационалних реформи на пољу социјалне политике. То ће бити знак њихове дораслости својим високим дужностима.

Станбени се проблем не може решити ни самим законодавним путем, ни обичним декретирањем, ни административним мерама. Неоспорно и ове су мере потребне ради комплетирања акције, али се изнад свега тражи директан ангажман општине у изградњи малих и хигијенских станова у комуналној режији.

*) У последњем моменту морали смо због недовољног простора, да избацимо из ове студије шест посебних поглавља, која ћемо накнадно унети у књигу о станбеном питању.

Une enquête concernant les habitations à bon marché et les logis des ouvriers à Beograd

Le phénomène, qui se fit sentir après la guerre dans toutes les capitales et les grands centres citadins, c'est à dire la crise de logis à cause d'un grand afflux d'habitants dans les villes, fut surtout accusé à Belgrade. A côté de ce phénomène générale de l'afflux des habitant dans les villes, Belgrade se transformait après la guerre d'une capitale d'un petit pays en une capitale de la grande Yougoslavie. A cause de ces circonstances l'afflux des habitants fut énorme et Belgrade dans la première dizaine d'années d'après guerre n'ôta un chiffre unique de l'accroissement de sa population, qui de cent mille s'éleva à 250.000, c'est à dire augmenta de 150%.

La crise de logis se ressentit immédiatement en grande mesure. Ce qui fournit l'occasion à une grande activité constructive. Belgrade s'éleva de nouveau et les nouvelles constructions changèrent son type architectonique.

Actuellement Belgrade a assez de logis. Par conséquent il n'y a plus de problème de ce côté. Mais deux autres problèmes sont restés en suspens: un grand nombre de logis qui ne remplissent pas les conditions hygiéniques nécessaires, et la hauteur des loyers. Ces deux faits atteignent surtout les habitants nécessiteux, c'est à dire la classe des ouvriers, des petits fonctionnaires, des petits commerçants et des artisans.

Concevant l'importance de cette question et la nécessité de sa résolution, le Comité de Rédaction du „Journal Municipal de Beograd”, la revue de la vie municipale, sociale, économique et culturelle de Belgrade, a résolu de consacrer ce numéro de sa revue à une enquête concernant les petits logis et les logis pour les ouvriers à Belgrade. Le Comité de rédaction c'est adressé aux gens les plus compétants dans le domaine social, culturel, technique et hygiénique, en les priant de donner leur opinion et leur avis.

Tous ces auteurs- après une constatation, que tous les petits logis, et les logis des ouvriers à Belgrade sont véritablement d'un prix très élevé, selon la capacité économique des citoyens, et que dans beaucoup de cas ne remplissent pas les conditions hygiéniques nécessaires, donnèrent des propositions de quelle façon on pourrait réaliser la solution de ce problème.

Pour écarter ces conditions le seul moyen est de construire le plus grand nombre possible de logis salubres et hygiéniques, dans lesquels on pourrait loger toute la population nécessiteuse de Belgrade. Mais pour que ces logis soient accessibles à cette population il est nécessaire qu'ils soient d'un bas prix, c'est à dire, qu'ils soient d'un prix moins élevé que les logis actuels.

Comment est ce qu'on peut obtenir un nombre nécessaire de ces petits logis hygiéniques et bon marché? Tous les auteurs prévoient dans ce cas la nécessité absolue de l'intervention de la Municipalité et de l'Etat par la déposition de grand capitaux pour la création de pareilles colonies modernes de logis à bas prix. Avec des paiements à long terme, avec des petits intérêts et sans aucun profit commercial on pourrait en effet donner à la population nécessiteuse un logis bon et meilleur marché. Ce n'est que quand on obtiendra ce résultat qu'on peut commencer l'interdiction de s'établir dans les logis actuels, vieux et malsains, quoque même cette interdiction ne serait plus nécessaire, car les habitants eux mêmes vont se domicilier dans des logis meilleurs marchés.

La plupart des auteurs mettent en évidence les qualités exceptionnelles de Garden-city. Mais, prenant en considération les conditions d'un prix assez élevé de la construction de pareilles colonies, ils proposent la construction de grands établissements pour un plus grand nombre de familles, ayant seulement en vue que leur construction architectonique de l'intérieur réponde aux conditions hygiéniques. Le plus grand groupement de construction est surtout nécessaire à Belgrade, qui avec le type de petites maisons, s'est trop agrandi en largeur, de sorte que la Municipalité et trop surchargée par de grandes dépenses pour l'organisation urbaine de ces superflues nouvellement construites.

La crise des logis est dans son essence d'une nature économique et elle doit être écarté par des mesures économiques. L'initiative privée ne pouvait aucunement donner des résultats satisfaisants dans le sens de la construction de petits logis à bas prix. De sorte que l'Etat devrait aborder la résolution de la question des logis dans le cadre de résolution de la crise économique générale et un des premiers et des principaux initiateurs dans ce domaine devrait être la Municipalité. Bien entendu, que pour tout cela il est nécessaire un plan bien détaillé, qui serait fait selon un programme fixé d'avance.

Sans aucun doute que les avis et les suggestions, qui sont publiés dans ce numéro du „Journal Municipal de Beograd” serviront le plus avantageusement et le plus conformément au but, à la solution de la question des logis à Belgrade, qui est aussi urgente, surtout pour la grande partie des citoyens nécessiteux de Belgrade, ainsi que dans les autres capitales et grands centres citadins de l'Europe et de l'Amérique.

Политички живот:

Конгрес Југословенске националне странке у Београду

На конгресу је учествовало 1911 делегата из свих крајева Југославије

После величанственог збора у Нишу, који није био само партијска, него опште национална манифестација, после зборову у Сарајеву, Новом Саду и другим већим местима у унутрашњости, који су у пуној мери показали народно расположење и потврдили да је велика идеја југословенске недељивости и јединства инаугурисана од Њ. В. Краља Александра Карађорђевића, дефинитивно ушла у дух наше унутрашње политике, одржан је прошлог месеца у Београду конгрес Југословенске радикално-сељачке демократије, која је прва иступила на политичком пољу у знаку опште југословенске идеје, ван свих граница раније племенске и верске скучености.

Конгрес у Београду, одржан 20 јуна, био је исто тако једна национална манифестација као и ранији зборови. Цео наш народ, из свих крајева државе, свих племена и свих вероисповести, био је заступљен преко својих делегата и претставника на конгресу.

Конгрес, који је одржан у великој дворани Београдске радничке коморе, примио је, као делегате: 279 народних посланика, 63 сенатора, 503 бановинска већника, 59 претставника бановинских одбора и 1002 делегата средских организација. Београд су претстављали Претседник Општине г. Милутин Петровић, потпретседници г.г. Витор Крстић и Добра Богдановић, кмет-правник г. Добривоје Вујић и готово сви чланови Општинског одбора.

ПОЧЕТАК КОНГРЕСА

Око девет часова пре подне, кад су већ сви делегати били на окупу и дупке испунили салу, ушли су, бурно поздрављени плескањем и узвицима, чланови Привременог главног одбора. На челу је био Претседник г. Никола Узуновић, а са њим г.г. др. Милан Сршкић, Божа Максимовић, др. Коста Кумануди, Бошко Јевтић, др. Крамер, др. Павелић, др. Ханжек, др. Шуменковић, Пуцел, др. Којић, Деметровић Карло Ковачевић, др. Сркул, Матица, др. Томашић, Карамехмедовић, Живојин Лазић, Радивојевић, Тимотијевић и већи број осталих чланова.

У 9 и по часова Претседник г. Узуновић отвара Конгрес, упућујући делегатима поздрав Привременог главног одбора.

На крају говора г. Узуновић предлаже да се Њ. В. Краљу упути следећи поздравни телеграм:

„Његовом Величанству Александру Првом, Краљу Југославије — Пљатвице.

Делегати и претставници Ј. Р. С. Д. из целе Краљевине сакупљени на првом земаљском конгресу своје странке у Београду на по-

четку рада конгреса најодушевљеније поздрављају свога Узвишенога, љубљенога Великога Краља Ујединитеља и подастиру Му своје и свих присталица Ј. Р. С. Д. изразе свагдашње безграничне верности и оданости и кличу:

Да живи Његово Величанство Александар Први, Краљ Југославије!

Да живи Пресветли Краљевски Дом!

Да живи васцели народ југословенски!

Да живи, цвета и напредује велика Југославија!”

Текст поздравног телеграма примљен је са бурним и дуготрајним одобравањем, овацијама и усклицима Њ. В. Краљу.

Секретар Привременог главног одбора г. др Алберт Крамер, извештава конгрес о броју присутних делегата, којих има укупно 1911.

Изабран је Верификациони одбор од 20 чланова са претседником г. др Нинком Перићем. Ни један мандат није оспорен.

ИЗВЕШТАЈ ГЛАВНОГ ОДБОРА

Добија реч секретар Посланичког клуба Ј. Р. С. Д. г. Михајло Живанчевић, који подноси опширан извештај Главног одбора. О организацији странке у извештају вели се између осталог:

„Привремени главни одбор сматра да може бити потпуно задовољан постигнутим резултатима на организовању ЈРСД. У моменту када је била легализована ЈРСД је била готово потпуно организована. У овом тренутку, наша странка броји преко 1,500.000 свесних чланова распоређених у 4.596 месних организација, што значи да је она фактички организована по скоро свима политичким општинама. Она има у свих 337 срезова сталне средске одборе. ЈРСД већ сада претставља једну велику — моћну и снажну организацију и способну да успешно прима и води сваку политичку борбу за своје идеје и програм и да са успехом носи највеће одговорности и решава најтеже задатке.

Своју велику снагу и популарност у народу, ЈРСД је имала неколико пута прилике да покаже целом свету. У овом погледу су најмаркатнији: 1) огромни манифестациони збор у Нишу од 23 априла т. г., на коме је узело учешћа преко 200.000 грађана наше земље, збор какав се раније није могао замислити код нас, какав се не одржава ни у густо насељеним великим индустријским земљама и њиховим милионским центрима, збор који је направио снажан утисак у свим крајевима и свима слојевима народним и привукао пажњу целе светске штампе и 2) велики бановински зборови и то: у Новом Саду 28 маја т. г. са 50.000 присутних и у Сарајеву од 4 јуна т. г., са преко 100.000 учесника, дакле једном раније непознатом и невероватном многобројношћу.

С обзиром на то да су се за припремани збор у Београду пријавили 340.000 грађана, чланова ЈРСД, наша га странка може с правом нотирати као један

свој огромни успех и моћан доказ њене снаге, и ако је тај збор, из познатих разлога морао бити одложен.

О досадашњим успесима странке у извештају се каже:

У билансу свога рада кроз Народно претставништво и владу странка ЈРСД може забележити као своју активу.

1. У ОБЛАСТИ УНУТРАШЊЕ ПОЛИТИКЕ:

а) смањење буџетских издатака за скоро 3 милијарде динара, што претставља беспримеран напор штедње;

б) смањење земљарине у 20 од сто за буџетску 1932 и 1933 годину, с обзиром на изузетно тежак привредни положај земљорадничког стајежа;

в) укидање односно реформисање трошарине на вино и ракију у смислу жеља и потреба народних,

г) одлагање плаћања земљорадничких дугова с обзиром на велику задуженост и врло тешко стање, у коме се, због ниских цена аграрних производа, пољопривредник налази;

д) законске олакшице у погледу регулисања обавеза новчаним установама и другим друштвеним редовима;

ђ) доношење Закона о општинама, изједначење општинске организације у целој земљи и стварањем могућности да народ сам бира своје општинске управе;

е) измена Закона о удружењима, зборовима и договорима и Закона о избору народних посланика у тежњи да се олакша организација народа у политичке странке и да се ублаже услови за истицање земаљских кандидатских листа;

ж) доношење закона: о Женским занатским школама; о Средњим техничким школама; о Трговачким школама и о Поморским академијама;

з) измене и допуне Закона о ликвидацији аграрне реформе у јужним, северним и западним крајевима, у циљу дефинитивног скидања са дневног реда овог крупног, сложеног и значајног социјалног, привредног и национално-политичког питања итд. итд.

2. У ОБЛАСТИ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

а) Претварање Мале антанте у Међународну јединицу вишега реда, појачање њеног међународног утицаја и оснажење и проширење привредних веза међу њеним чланицама;

б) успешно иступање противу Пакта у четворо, како је био првобитно предложен, и ревизије уговора, како је била претстављена пројектом Пакта о директоријуму;

в) закључење пакта о дефиницији нападача или т.зв. источног пакта, који претставља знатно појачање нашег међународног положаја и наше опште спољне безбедности.

Овим нису исцрпени сви позитивни резултати акције посланика и сенатора ЈРСД и владе, која се на њих ослања. И у области унутрашње и у области спољне акције, ти су резултати велики и озбиљни. Они претстављају већ знатан политички капитал наше странке, са којом она може поносно изићи и пред народ и пред своје противнике и рачунати: код народа на ново и јаче поверење; код противника на искрено и заслужено признање.

У најближој будућности странка ће морати да изврши своју дужност доношењем Закона о деконцентрацији и децентрализацији и да се најозбиљније позабави проблемом хитних и ефикасних мера за ублажење привредне кризе.

Извештај је примљен једнодушним одобравањем и конгрес је дао једногласно разрешницу Привременом главном одбору.

ГОВОР Г. Н. УЗУНОВИЋА

Узима реч Претседник г. Никола Узуновић, који држи опширан говор, и вели:

— Драги пријатељи, по сили статута, који је за нас закон, ми на решавању данашњег конгреса имамо и једну по свеопштој оцени важну тачку дневног реда. Наша је дужност, да данас, како је у статуту речено, дадемо дефинитиван назив и име нашој великој организацији. (Пљескање и повици: Тако је). Водећи рачуна о томе да је крштавање, давање имена често једна и деликатна ствар, а то ће најбоље знати пријатељи из народа, па и кумови и свештеници, како се често питају и у породици док се новорођенчету да име, међу члановима, међу браћом, сестрама, оцем и мајком, породи распра, да ли да се новорођенчету да ово или оно име и да ли кум није погрешно што му се дало ово или оно име, ја сам био слободан да на почетку разговора о овом важном питању учиним ову малу напомену, да бисмо хладнокрвно ушли у расправу самога питања.

Ми смо у једном срећном положају, много срећнији него чланови породице кад крштавају новорођенче и кад му траже име, ми имамо да дамо овој нашој организацији, која у својим темељима, која у својим основним начелима, и своје програму, на својој застави већ до сада носи то име које јој данас ми треба да дамо.

Наш државни политички живот од уједињења наомаво има први и најважнији задатак, а тај је да преко политичко-партијских акција ради на духовном уједињењу нашег великог југословенског народа. (Опште одобравање и повици: Тако је!)

Наш племенити и велики народ, каквог нема на свету, који је о томе дао примера и у миру и за време тешких ратних дама, наш народ који је дао и прелаз преко Албаније, народ, који је, кад је кучуно час, дао и браћу која су се кренула из прекоморских земаља да дођу и приђу у помоћ нападнутој браћи, наш народ који је за време рата на свима фронтovima и странама поздрављао своје синове, који су будући историјом постављени у противне таборе, бацали оружје и пушке и вребали први згодан моменат да се предаду било на руској или на којој другој граници, (Бурно одобравање), само да би својој браћи преко мора похрлио на Солунски фронт да помогне дело народног ослобођења и уједињења, такав народ, моје је, а сигурно и ваше уверење, извршиће за краће време своје уједињење и духовно, много брже и успешније, него што су то учинили други велики народи, који су столећа требали да би се духовно јединили. (Опште одобравање и поклици: Тако је! Хоће! Хоће!)

Многе смо задатке свршили, али стојимо још пред многим важним задатцима. Тешка привредна депресија, која хара широм целог света и која као светска неман мора да нађе свој лек у свету, а наша је дужност да се старамо да за време те катаклизме народ очувамо да преживи ту кризу, да је преживи, да буде готов, спреман и способан за даље задатке наше, а та тешка привредна депресија није и неће бити вечита. (Гласови: Истрпеће се. Претрпели смо и горе). Ти други задатци који стоје пред нама, тешки су, а не би требало да су тешки. Наш мирољубиви народ и државна мирољубива политика наша данас у светској политици не тражи ништа друго него да бранимо стање створено мировним уговорима створено милионима жртава наше најдрагоценије крви наше браће и наше деце, да бране стање које не може нико променити а да не наиђе на онакав отпор на какав су наилазили они који су без права настрадали на нас. (Опште живо одобравање, пљескање и повици: Тако је! Живео!)

Шта ми желимо и шта хоћемо? Ми хоћемо да се у миру развијамо и да нашем народу пружимо оно што је заслужио после великих ратних тешкоћа, у којима, не знам, које више страдао, да ли они на фронту или они под окупацијом. Наш народ има право да од целог света тражи да га нико не дира и не омета у његовом развоју и да га остави на његовој рођеној грудни земљи да слободно живи, развија се и да учествује у стварању и подизању светске цивилизације. Али исто тако нико несме да

ваборави, да наш народ ма колико био мирољубив, онога момента кад буде неправедно нападнут, да ће тога часа сви као један, без икакве разлике на веру и племе, бранити се на начин како је научно, прелазећи, ако то буде потребно, и земље и мора, чувајући своје државне атрибуте, да продужи своје државно биће и на савезничким и туђим територијама. С тиме има да рачуна и онај који мисли да је већи и јачи па да има права да о нашој судбини решава без нашег знања без наше сагласности. (Бурно одобравање, плескање и повици: Тако је! Живео!)

Ја сам случајно 1914 године био поред покојног Пашића (Поклици: Слава му!), у време када су му прве вести о ултиматуму стигле. Требало је бити тада поред њега, па видети какав је удар, рефлекс, изазвала вест о ултиматуму, која је од тог старог државника направила једну жуто-зелену од воска фигуру. Када је пок. Пашић рекао: „Ето, ништа нам није помогло” — ја молим да новинари ове речи подштрикле напишу јер се много говори о узроцима рата вели да је Пашић за рат знао и да га је Србија изазвала. Ништа нам није помогло што смо у попуштањима ишли до крајњих граница. Све смо чинили да се после балканских ратова народ у миру развија. Попуштали смо у железничком питању, многи од вас знају какво је то било питање, попуштали смо у албанском питању и ето ништа нам није помогло.

„Видиш, рекао је седи државник Пашић, куда хоће ови да нас одведу. Они ће да нас нападну”.

Опростите, пријатељи, за ову дигресију, али ми изгледа да се она данас не може да избегне (Гласови: Врло је добро да се каже!), када се говори о узроцима тога рата. О томе питању се стварају погрешни закључци и улази се, ако хоћете, и у правне заблуде. Рат није изазван директно сарајевским атентатом. Молим вас да на овај термин обратите пажњу. Сарајевски атентат није изазвао рат, већ је тај трагичан случај изазвао само аустријски ултиматум. Да је сарајевски атентат био узрок за рат, ми бисмо имали првог момента рат, али је рат био последица комбинација много ранијих од сарајевског атентата, и зато није дошао рат, него предаја једног ултиматума какав светска историја не памти. Једној, истина, малој али независној држави постављени су услови, које она и пред страховитом опасношћу да буде атакирана по цену своје независности није могла да прими.

Ако је ово моменат и место да се чини апел на непристрасну светску јавност, да она све то узме у разматрање, и наше попуштање и садржај тога ултиматума, па ако се нађе у свету људи који би нашли за оправдан један овакав ултиматум, или који не би сматрали да је наш одговор довољан онда могло би се још и разговарати о некој нашој кризици, али без тога кривица је била на оној страни коју је и бог рата огласио за криву. (Један глас: Како су право радили онако им је и Бог дао!) И тада је победила правда и она је била на нашој страни. Оба су документа пред нама — и ултиматум и наш одговор па се и данас увек пред сваки суд може поставити питање: да ли је уопште био оправдан и примљив онакав аустријски ултиматум и да ли наш до крајности попустљив одговор није могао да задовољи свакога ко унапред није желео и спремао рат. На ова се питања ни с једне стране није још јасно и прецизно одговорило а све до тога јаснога одговора никако нема ни правног ни моралног основа да нас криви за рат од 1914 године.

ДЕСИО СЕ И БРЕГАЛНИЧКИ НАПАД...

Потребно је може бити сетити се на те ствари, јер може из заблуда, фаталних за оне који у те заблуде падају, да се изазову догађаји које ми не желимо. Пре балканских ратова једна наша суседна држава и њена штампа били су пуни написа о томе: како је Србија партијски завађена, како је она слаба, како од ње нема ништа, како ће њу туђи турска царевина па за то првих дана није ни интервенисала, а кад је правда победила у томе првом удару на Бал-

кану, онда се шпекулисало даље и рекло, али онај други савезник показаће Србији. И десно се и брегалнички напад, па је и ту правда победила, и очекивања наших суседа и њезине штампе нису се остварила. А кад и све то није било доста, заснивајући и даље своје наде на нашој слабости, онда се рекло: кад им нису били доста Турци и Бугари, видеће шта ће царске трупе да ураде, шта ће да учини штраф-експедиција.

НАС У БУДУЋНОСТИ НЕЋЕ ИМАТИ ВИШЕ ШТА ДА ДЕЛИ...

Могу људи, могу новинари, ма како били ревносни, да прикупљају све што се данас на улици чује и говори, да бележе сваку расправу коју процес живота носи, и да то протумаче као слабост; може неко да верује да Југославију може неко да нападне, јер нација није компактна и да Срби, Хрвати и Словенци неће јуначки бранити своју државу, (бурни поклици: Хоће! Хоће! — Опште плескање), али ми свима овима можемо да кажемо, поред свих досадашњих унутрашњих размисла да нас у будуће неће имати више шта да дели, јер смо основна питања за навек скинули с дневног рела (опште бурно одобравање, плескање и повици: Тако је!), смело им и са најдубљим уверењем и поузданошћу поручујемо, да ће Срби, Хрвати и Словенци, сви као један, од Триглава до Београдске, бранити ову груд земље. (Бурно одобравање плескање и повици: Тако је! Хоће! Хоће! Живео председник Узуновић!). Од данас ће се партијско-политичка утакмица кретати само у знаку борбе за благостање народа. (Бурно одобравање).

ДА СЕ СТРАНКА НАЗОВЕ ЈУГОСЛОВЕНСКА НАЦИОНАЛНА

Ја вас, господо, молим да извините за ову дигресију. Као што рекох, наша странка која има за идеологију Југословенство, која има за задатак да нашу нацију духовно потпуно уједини лако ће си наћи име. Наша странка не може дотојније и достојанственије име да понесе, сем ако не добије оно име које одговара њеном програму, њеном саставу и акцији коју развија шером целе земље, ако се не назове „Југословенска национална странка”.

Буром одушевљења пропраћене су последње речи г. Узуновића и дуго су се двораном проламачи узвици: „Живела Југословенска национална странка!”.

Кад се одушевљење мало стишало, г. Узуновић завршава речима:

„Ја вас молим да ми допустите да узвикнем заједно са свима вама: Живела Југословенска национална странка! (Општи једнодушни поклици: Живела Југословенска национална странка!) Живели чланови конгреса, који су јој то име дали што ће у историји политичког развитка наше земље остати записано.

А сада вас молим да ми допустите да са вашим пристанком после овога одушевљења завршимо данашњи преподневни рад. Рад ћемо наставити данас после подне у 5 часова”.

Конгрес је прекинуо рад око 11 и по часова, а продужио у 5 часова по подне.

Г. Деметровић прочитао је предлог програма странке.

После читања г. Деметровић је укратко подвукао главније тачке, а затим г. Узуновић отвара по предлогу програма дискусију. Из целе дворане чују се једнодушни узвици:

— Без дискусије! Аklamацијом!

Претседник захваљујући делегатима и објављује да је програм аklamацијом примљен.

После тога добија реч генерални секретар Привременог главног одбора г. д-р Крамер, који чита статуте странке.

Конгрес је и ове статуте примио аklamацијом.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ИЗБОР ВОЂСТВА СТРАНКЕ

После одмора дошао је на дневни ред избор претседништва странке. Чим је г. Узуновић заузео своје место, цела сала приредила је бурне и дуге овације, те је он акламацијом изабран за Претседника главног одбора. Затим, исто тако акламацијом изабрано је:

ВРХОВНО ВОЂСТВО СТРАНКЕ

Претседник странке г. Никола Узуновић, потпретседници: г.г. др. Војислав Маринковић, др. Милан Сршкић, др. Коста Кумануди, др. Алберт Крамер, Иван Пуцељ, др. Светислав Поповић, Божидар Максимовић, Јурај Деметровић, Павао Матица и Карло Ковачевић. Генерални секретар др. Алберт Крамер и благајник г. Илија Михајловић.

УЖИ ГЛАВНИ ОДБОР

Никола Узуновић, др. Милан Сршкић, Божа Максимовић, др. Нинко Перић, др. Драгутин Којић, др. Богољуб Кујунџић, Бошко Јевтић, Илија Михајловић, др. Федор Никић, Јован Алтипармаковић, Дака Поповић, Миљан Радоњић, Добривоје Јовичић, Василије Трбић, Милан Симоновић, Марко Петровић, Михајло Живанчевић, Божа Јеличић, др. Добросав Гер. Поповић, др. Хамдија Карамехмедовић, др. Авдо Хасанбеговић, др. Воја Маринковић, др. Коста Кумануди, др. Илија Шуменковић, др. Будисав Грга Анђелиновић, Лаза Радивојевић, Коста Тимотијевић, др. Славко Шећеров, Михајло Јевтић, др. Алберт Крамер, Јурај Деметровић, др. Светислав Поповић, др. Љуба Томашић, Павао Матица, др. Лавослав Ханжек, Карло Ковачевић, др. Ђуро Остојић, Иван Пуцељ, др. Милан Секулић, Мујо Социца, Бошко Зельковић, др. Урош Десница, др. Стјепан Сркул, др. Мирослав Плој, Салих Бајић, Андра Станић, Асимбег Мутељевић, Васил Грђић, Адолф Рибникар, др. Јанко Рајар, Јован Бањанин, др. Људевит Ауер, др. Матеј Перић, др. Анте Павелић.

ШИРИ ГЛАВНИ ОДБОР

Др. Милан Сршкић, др. Нинко Перић, Андра Станић, Дража Петровић, др. Ђуро Остојић, Михајло Јевтић, др. Милорад Костић, Милан Петковић, др. Авдо Хасанбеговић, др. Хамдија Карамехмедовић, Шериф Арнаутовић, Атанасије Шола, Осман Виловић, Асанбег Шахинпашаић, др. Сулејман Хафисагић, Миленко Глишић, Милутин Поповић, Перо Стокановић, Милорад Марковић, Јово Милишић, Фрањо Маркић, Аврам Мајер Алтарац, Рашо Гавровић, Чеда Захарић, Милорад Ђукановић, Бенко Јосип, др. Алберт Крамер, Милан Мравље, Иван Пуцељ, Ловро Петовар, др. Стане Рапе, др. Мирослав Плој, др. Владимир Равнихар, др. Јанко Рајвар, Иван Прекоршек, Албин Коман, Адолф Рибникар, Иван Трчек, Иван Пипан, Иван Тавчар, Фрањо Липолд, Иван Матко, Франц Сирц, Август Долишек, Рудолф Јуван, др. Ернест Калан, др. Винко Рапотец, Иван Урек, Никола Узуновић, Димитрије Илиџановић, Влада Милетић, Милан Степановић, Драгић Шелмић, Милан Симоновић, Љуба Милић, Ђока Ђирић, др. Милан Стојковић, Божа Јеличић, др. Добривоје Гер. Поповић, Добросав Петровић, Исидор Живковић, Никола Митић, Атанасије Митић, Петар Боговац, Христифор Васовић, Душан Јотић, Никола Николић, Трифун Ђурић, Ђока Поповић, др. Будислав Грга Анђелиновић, Салих Бајић, др. Влада Матошић, Никола Пленковић, Роко Стојанов, др. Урош Десница, др. Иван Мајсторовић, Мате Караболе, Мијо Кајић, Ђорђе Пешко, Ибрахим Фејић, Јоаким Кувашић, Стјепан Субашић, Петар Стрпић, Марко Шеравања, Грго Вујновић, Добросав Јовичић, Марко Петровић, Игњат Стефановић, Крста Стрзовић, Василије Трбић, Михајло Каламатјевић, др. Илија Шуменковић, Јован Алтипар-

маковић, Милутин Драговић, Војислав Протић, Јован Алексић, Влада Богдановић, др. Џафер Сулејмановић, Димитрије Стојковић, Ђура Крцалић, др. Тома Фидапчевић, Тодор Тонић, Александар Буквић, Љуба Патрновић, др. Коста Кумануди, Божа Максимовић, Милутин Станојевић, Бењамин Флајшер, Васа Кнежевић, Стеван Ресавац, Милутин Петровић, Јован Гавриловић, Гачула, Шалом Русо, др. Војислав Маринковић, др. Милорад Ђорђевић, Коста Тодоровић, Карло Херцог, Станко Блажетић, Иван Тудовић, др. Милован Грба, Јово Бањанин, Ђирил Крижанец, др. Перо Зец, Петар Теслић, Иван Радић, Милан Бауер, Мијо Валентић, Иван Конес, Виктор Физир, др. Јосип Немец, др. Љубо Томашић, др. Људевит Ауер, др. Живко Петричић, Мато Бабогредец, Павао Матица, Мирко Најдорфер, Карло Ковачевић, Стјепан Шифтар, Стјепан Бркић, др. Шиме Прша, Мато Детељић, Инж. Фердо Шега, Јосип Колаковић, Тома Ковачевић, Павао Домбај, Станко Лончар, др. Стјепан Сркул, др. Лавослав Ханжек, др. Миле Мишкулин, др. Вјекослав Кенгла, Јурај Деметровић, др. Анте Павелић, Никола Соколовић, др. Матеја Перић, Јаков Павлина, Никола Хаслингер, др. Момчило Ивковић, др. Велизар Јанковић, др. Драгутин Којић, Илија Михајловић, др. Бранко Николић, Јакша Божић, др. Светислав Поповић, Мирко Ивандекић, др. Милан Секулић, Јоца Селић, Стеван Ђирић, др. Славко Шећеров, Бошко Јевтић, Негосим Живковић, Дака Поповић, Милован Лазаревић, Димитрије Вујић, Јован Обрадовић, Лаза Радивојевић, др. Федор Никић, Владимир Милић, Коста Тимотијевић, Ђорђе Грасл, др. Гавро Санто, Милутин Филиповић, Лаза Шуваковић, др. Влада Манојловић, Димитрије Клиџин, др. Ненад Бугарски, Алекса Обрадовић, Емилијан Грбић, Милош Катић, др. Тоша Рајић, Ђура Котур, Сава Богуновић, Захарије Ваљачек, Антун Видаковић, Михајло Живанчевић, др. Богдан Видовић, Бошко Зельковић, др. Богољуб Кујунџић, Стјепан Максимовић, Милан Ђуковић, Коста Димитријевић, Суљо Крушка, Јаков Ластрић, Стеван Нинковић, Асимбег Алибеговић, Асанбег Џинић, Хасан Мсеић, Алекса Јовановић, Асан Торомановић, Милан Грубановић, Васил Грђић, Миљан Радоњић, др. Урош Круљ, Мујо Социца, Сефедин Махмутбеговић, Андрија Радовић, Рудолф Ђунић, Тома Милошевић, др. Филип Лазаревић, Нешо Шнеповић, Шукрија Куртовић, Филип Цемовић, Лука Мијушковић, Мило Ђукановић, Милутин Јелић, Гавро Милошевић, Никола Зубер, Петар Иванишевић, Бранко Чорбић.

Овим је, у вече истог дана, рад Конгреса завршен бурним овацијама Њ. В. Краљу, Југославији, Југословенској националној странци и њеном вођству.

Увече је приређена вечера у Топчидеру, којој су присуствовали Претседник странке г. Никола Узуновић и Претседник Краљевске владе г. др. Милан Сршкић.

Сутрадан, 21 јула, оржана је прва седница Ширег главног одбора у просторијама Народне скупштине.

Претседавао је г. Никола Узуновић.

Први је говорио Претседник г. Узуновић и генерални секретар г. др. Крамер. После тога учествовали су у дискусији г. г. Милутин Станојевић, Миленко Глишић, Ђирил Кржанец, Иван Радић, Иван Комес, Мата Бобогредац, Стеван Нинковић, Васа Кнежевић и други, који су изнели актуелне потребе и проблеме. Вођство странке и Влада обећали су, да ће свим оправданим предлозима изићи у сусрет, у границама могућности.

Овим је Југословенска национална странка дефинитивно ступила у јаван политички живот.

Комунална хроника:

Конгрес градских и општинских службеника Краљевине Југославије

Законско регулисање положаја градских службеника

Комунална делатност наших самоуправа може се реформисати и регенерисати само помоћу способног и радног комуналног чиновништва. То су осетиле не само градске управе, него и само самоуправно чиновништво, и оно је по праву борбе за своју егзистенцију прегло да формира сталешке организације, а преко њих да извојује своја заслужена основна обезбеђења, на којима ће се изградити тип независног, сталног и потпуно оспособљеног комуналног функционера.

Снажно буђење ове сталешке свести треба свесрдно поздравити, јер оно може донети само добра нашим општинама и помоћи да се оне уздигну до висине савремених радних муниципација. А кад општине буду здраве и моћне — онда ће и цео државни живот бити много здравији и много моћнији! Стара је истина, да су општине темељ државе.

Као најлепша манифестација сталешке свести био је земаљски конгрес Савеза уједињених организација службеника градских и сеоских општина Краљевине Југославије, који је одржан од 13—15 августа т. г., у Загребу. Овом конгресу посвећена је заслужена пажња и од стране државне управе, и од стране јавности, која је једнодушно истакла факат, да Савез комуналних службеника постаје један моћан фактор у нашем јавном и самоуправном животу, јер он за собом има сталез од око 60.000 службеника градова и села, о чијем се сталешком и стручном унапређењу стара као врховни земаљски форум. Још и више. Овај Савез у ствари за собом има све комуналне апарате и градских, и сеоских општина наше Краљевине, те његов напредак значи у исто време и подизање нивоа наше комуналне администрације и самоуправне службе.

Овогодишњем земаљском Конгресу присуствовали су делегати бановинских савеза Удружења самоуправних службеника из свих крајева наше државе. Нема краја наше простане Краљевине који није био заступљен на овој земаљској манифестационој скупштини самоуправних службеника. Најснажније су организовани комунални службеници Савске (на челу са својом матицом Загребом), Драв-

ске и Вардарске бановине, а најслабије Дунавске бановине.

Радне седнице конгреса

Главни састанак конгреса био је заказан за 15 август у свечаној одборској сали загребачке општине. Али су већ од 13 августа неуморно отпочеле радне седнице делегата свих бановинских и других удружења, на којима су се расправљала сва сталешка питања.

Највише радних часова и озбиљних расправа однело је питање Закона о градовима, односно његове главе о регулисању положаја градских службеника. То је најживотнији и најактуелнији проблем свих југословенских градских службеника, и они су га схватили са пуном озбиљношћу, јер кад се ради о животима њиховим и њихових породица умесно је да и они имају право учешћа у том по њих судбоносном решавању.

Законски пројекат Удружења особља Општине града Београда

Желећи да се благовремено израде сва принципијелна становишта Савеза по овом питању, главна управа Савеза самоуправних службеника Краљевине Југославије обратила се писмено још децембра 1931 године г. Слободану Видаковићу, као члану Управе удружења особља Општине града Београда, и замолила га да овај посао узме у рад. Г. Видаковић је израдио формулисани законски предлог — пројекат главе о градским службеницима у Закону о самоуправи градова. Тај предлог изнет је на пленарну седницу Главног одбора Удружења особља Општине града Београда од 18 децембра 1931 г., где је једногласно и без икаквих измена усвојен, и прихваћен као предлог самог Удружења. Као такав он је одмах пропагиран кроз стручну штампу.

Међутим, пошто је већ дефинитивно сазрело питање доношења Закона о градовима, то је Главни одбор Удружења особља Општине града Београда, на захтев Управе земаљског савеза, послао овај предлог пројекта да се исти узме као основна база за расправу на загребачком Конгресу. Пре тога, Београдско удружење послало је свој предлог на

примедбе и сагласност свима удружењима у држави, па и оним градским службеницима, где се још нису формирала сталешка удружења. Сва та месна удружења, која су добила овај пројекат на примедбе, као и службеници градова где сталешких удружења још нема, писмено су се сагласили са основним принципима предложеног пројекта.

Седнице конгресног радног скупа одржаване су у загребачкој Самостанској школи, и у њиховом раду учествовали су сви делегати из државе.

Реферат претставника Београдског удружења

Уз формулисани предлог законског пројекта, г. Сл. Видаковић, као један од претставника Удружења особља Општине града Београда, поднео је и опширан реферат, у коме је, између осталог, рекао:

— Можда нас кратко време раздваја од дана када ће се пред Народну скупштину решавати Закон о градовима, за који је пројекат Савез градова већ послао своје једнодушно донето принципијелно становиште, и своје савремене предлоге.

Нас, као сталешко Удружење општинских чиновника и службеника, интересује цео тај закон јер он тангира и посредно и непосредно животне интересе нашег сталеша, али изнад свега другог нас интересују оне његове одредбе које регулисавају наше морално и материјално право као општинских намештеника у градовима.

Зато, док се још има времена и док је свака корекција и допуна могућа (а у првобитни израђени званични пројекат Закона о градовима пропуштено је много), потребно је, да наш Земаљски савез пружи своја мотивисана мишљења, које би све начелне али конкретне одредбе за заштиту, моралну и материјалну, градских службеника требале да уђу у горњи законски пројекат, да би се осигурао бољи положај градских чиновника и он загарантовао онако како је то урађено у другом културном свету.

За успешно уношење ових предлога у законски пројекат Краљевске владе, требало би да се свим колективним ауторитетом заложу Савез свих организација комуналних службеника у нашој држави. Ми имамо близу осамдесет градова, на које ће се простирати компетенција будућег Закона о градској самоуправи, а то значи око 30.000 градских службеника.

Већ се по овим цифрама види јасно, да се у нашем јавном животу формира и израђује једна нова снага, један несумњиво социјални фактор, о коме се мора водити рачуна, једна снажна армија од 30.000 градских службеника, чија је мисија у животу једног народа од првенственог значаја.

*

До сада су и градске општине биле по готову обичне државне експозитуре. Пренесени делокруг са читавим низом послова, које им је држава делегирала својим специјалним законима, учинио је, да је готово сва енергија градских општина била анорбована њима, а за прави, комунални, и муниципалитички рад није им остајало ни довољно времена, ни довољно кредита, а често ни довољно разумевања.

Сада, кад стојимо пред пуном реформом градске самоуправе у нашој држави, дужност је наша да свечано нагласимо, да ће та реформа бити илузорна без дубоке и корените реформе самог градског чиновништва; а ако они не ваљају — онда, пошто су они темељ општине, неће ваљати ни дела зграда.

Општинска се администрација не да ни замислити без добрих комуналних чиновника, а добри

се чиновници не могу замислити без пуног моралног и материјалног осигурања и обезбеђења. Зато свака држава има императиван интерес да и комунално особље, поред државног, буде потпуно исправно, односно обезбеђено. Али тај исти интерес имамо у још непосреднијој и приснијој мери сами ми, градски службеници. Држава тај интерес осећа етатистички; ми га осећамо непосредно, на својој и своје породице кожи и души. И онда није ни мало чудо што су нарочито у Шведској, Норвешкој и Енглеској прве и најпрогресивније идеје о уређењу комуналне администрације пале не од владе, не од парламента — јер су они само формулисале идеје примили и санкционисали — него од појединих удружења општинских службеника у Шведској, Норвешкој и Енглеској.

Дакле, када је реч о сталешкој организацији градских службеника уопште у Југославији, најглавнији и најбитнији услов је, да те организације добију свој дубоки морални значај и утицај, и да по својој бројној, материјалној и моралној снази и једнодушности постану један од пресудних фактора у изградњи судбине општинског службеника.

Да би се одговорило горњем циљу потребно је развити најживљу пропаганду, да у Савез организација комуналних службеника ступи бар 90% од целокупног броја њиховог, који данас долази до броја од 30.000 градских службеника и скоро исто толико општинских службеника мањих вароши и села.

Тај Савез треба да говори у име 60.000 организованих комуналних службеника и кад не би имао чак никаква друга морална преимућства — а имаће их огромно — само бројна снага давала би му несумњив престиж у решавању свих питања која интересују самоуправне службенике градова и села Краљевине Југославије.

Даље у своме реферату г. Видаковић подвлачи:

Ми имамо пет правних подручја на којима у односу на градске општине владају разни општински закони, реглмани и стагути.

Нигде и у ниједном од тих подручја градски службеници нису осигурани у оној мери и онако како то интереси комуналне градске службе и достојанствено градских органа захтевају. Али зато негде су бар нешто обезбеђени (на првом месту у Загребу и Љубљани, па донекле и у Београду) али негде ни у колико. Док у многим прекосавским градовима, нарочито у Словеначкој, постоји чиновничка прагматика, дотле у предкумановској Србији и Јужној Србији са Црном Гором, општински су службеници у већини случајева остављени на милост и немилост полицијским властима, политичким бурама и судском, односно претседничком расположењу, а у највише случајева ђудима моћних појединаца.

Сви ти градски статuti и прагматике — у колико постоје у појединим градовима — могу и даље остати, разуме се са неминовним реформама, као нека врста устава градова, који, поред других питања, регулисавају и положаје и материјална права својих чиновника, али једно стоји изнад сваке дискусије као „кондицио сине ква нон“ будућег комуналног просперитета наших градова, а то је, да се опште и основне линије обезбеђења градских чиновника морају конкретно нормирати једном унифицираном одредбом будућег закона о градовима, што се н.пр. пропустило учинити у довољној мери у новом закону о општинама за општинске службенике села и малих вароши. Сви ти основни принципи морају да се јасно формулишу законом и не смеју да зависе ни од величине туђег расположења, ни од степена туђе филантропије.

Као главни, основни принципи наших оправданих сталешких захтева дошли би:

1) *Питање сталности и непокретности, као и непремености градских службеника.*

Градским службеницима, који су већ стекли сталност по ступању на снагу новог закона о градовима, имаће се одмах признати потпуна сталност, која се никаквим министарским решењима не може одлагати у недоглед.

Да би се избегла могућа изигравања те сталности, треба будућим законом о градовима онемогућити да се у границама општинског статутног права уноси већ стереотипна реакционерна одређба, да службеник, поред признате му сталности, може да буде уклоњен из службе ако се укине његово звање.

Непреместивост свих градских службеника (из општине у општину) је логичан постулат основне локалне самоуправе и њене мање више такође локално-типичне комуналне организације.

Пре завођења будуће сталности, за коју узети трогодишњи стаж општинске градске службе, треба извршити пурификацију градског чиновништва на бази њихових моралних и стручних квалитета. Природно је, да ће она изазвати и редукцију али конструктивну, а не личну и пристрасну. Свака је друкчија редукција нехумана, несоцијална и финансијски на крају крајева неефективна. Тренутно она снижава у неколико општу суму издатака на персоналне трошкове, али у крајњој линији као нерационална, она појачава криминалитет, проституцију, болештине, алкохолизам, беспослицу и тд. и убијајући свим тим негативно испрелетаним утицајима потрошачку моћ широких маса, она снижава општи стандард живота. А снижавајући њега она ео ipso умножава нове издатке општинске и два пута више појачава материјалне расходе, изазване поменутим социјалним реперкусијама него што са друге стране смањује персоналне издатке.

Зато смо ми од увек за тако звану рационалну, социјално-привредну и продуктивну редукцију, која би се имала нештедно провести кроз општинске буџете.

Та редукција, пре свега, не сме да наступи из небуха, кад јој се нико не нада, и без потребне припреме и организације на другој страни, како би се редуциране снаге, — оне које су морално исправне и способне за рад — успиле у новим продуктивним пословима.

Оваква редукција претпоставља унапред читав низ рефорама из области свих манифестација јавног живота. Те се реформе имају спровести у живот координирајућим радом државе и градских општина. Па кад се у великом социјалном телу створе и организују нове ћелије, нова продуктивна места, нови корисни радови, онда се административно тело, државно и самоуправно, ослобађа сувишних персоналних оптерећења;

И У погледу школских квалификација градских административних службеника такође се мора извршити једна дубока реформа. Данас у том правцу влада најстрашнија конфузија и то не само у схватањима надзорне власти него и самих редова општинских службеника.

Примера ради наводим овде предлог једног провинцијског удружења општинских службеника, које предаже као квалификацију за I категорију правни факултет или петнаест година подофицирске службе.

На целом културном западу, почевши од фашистичке Италије па преко републиканске Француске до северних демократија Шведске и Норвешке, где је школски кадар далеко већи од нашег, никакве се високе квалификације не траже од чисто административно-комуналног особља. Разуме се, да се овде узима специјално стручно особље као н.пр. градски општински инжињер, лекар, хемичар, бактериолог, новинар, адвокат и тд. Последњих година се осећа веома јака струја код свих тих држава, да се у општинску административно-комуналну службу увуче што већи број стручно образованих лица из нарочитих комуналних академија и самоуправних школа.

Наше факултетско, па чак и средњошколско образовање, нема у суштини много органске везе са административно-комуналном службом. Комунална наука и администрација израдиле су се данас као засебна доктрина, строго социјална, да се без стручних комуналних академија и школа не да ни замислити успешно вођење комуналних послова једног савременог града. Међутим, по свима нашим досадашњим статутима и прагматикама градским, истиче се факул-

тетска спрема на прво место. Према томе, доктор теологије, класичне књижевности, зоологије, римске историје и тд. имаће безмеран приоритет према каквом старом искусном комуналном практичару. Зар то није и жалосно, и смешно у исто време?!

Место тих квалификација и гломазне бирократске поделе на категорије, треба инсистирати на завођењу једног праведнијег критеријума и целисходнијег за комуналну службу. Треба завести као услов при пријем у административну службу, поред неопходне минималне школске спреме — пријемне испите, а доцније у току службе и положајне испите.

Али и сами испити нису довољни. Они у најбољем случају говоре о утврђеној способности кандидата. А зар је мало код нас способних градских чиновника који неће да раде, који саботирају сваки рад, и свој положај сматрају као партијску или рођачку синекуру! Шта вреди општини и граду њихова висока спрема или способност кад је они неће да уложе ни у једном свом послу?

Зато се, поред испита, мора узети још два помоћна критеријума. Први је у сталном свршавању службених послова, у експедитивности градских чиновника. Али шта вреди и спрема, па и експедитивност, ако су они упућени на зло, на корупцију, на несавесност. Има велики број градских чиновника који своју вредноћу скупо нападају! Зато, поред другог критеријума, мора да дође и морални, али о коме претходно доноси и изричу свој суд увек само специјалне стручне комисије састављене од шефова и стручних колега. Према томе, општински чиновник треба испитима да утврди своју спрему; својим ажурним свршавањем послова, вредноћом, дакле квантитативним радом да потврди своју експедитивност; а својим квалитативним радом да потврди високу подобност за рад и свој здрави некорумпирани чиновнички морал.

У вези са овом неопходном реформом, треба пледирати за установу Комуналних виших и нижих академија и то:

Да се у свима бановинама установе ниже комуналне школе, а по једна виша комунална академија у Београду, Загребу и Љубљани. Док се те комуналне школе и академије не установе, законом установљене квалификације би за административног чиновника требале да буду:

- 1) Најмање 6 разреда гимназије;
- 2) Пријемни испит приликом ступања у службу са претходном шестомесечном праксом;
- 3) Доцније испит за вишег чиновника;
- 4) Висок службени морал и продуктивност.

Све док се не отворе комуналне школе, требало би о трошку општина и државе слати по 10—15 млађих истакнутијих градских чиновника у Чешку, Немачку и Шведску на комуналне студије. Ти би питомци по повратку били најбољи организатори будућих комунално-административних школа.

У законском поглављу о квалификацијама треба унети да се доцније, по установи комуналних школа, мала матура са нижом комуналном школом има сматрати као најмања неопходна квалификација за нове будуће комуналне градске административне чиновнике.

III У погледу начина постављања градских службеника треба захтевати да општинске статутарне службенике (сем најнижих) поставља пленум градског одбора на предлог комисије, састављене од представника градске управе, одбора и представника Удружења градских чиновника, а на основу расписаног конкурса.

IV У погледу плата градским чиновницима — ови не могу бити награђени мање од држав. чиновника респективних и сличних струка на одговарајућем положају. Дешава се да су извесни градски службеници у појединим градовима (н.пр. Загребу, Љубљани, Београду и тд.) боље награђени од државних, али комунална служба по својој природи рада, и по својој многострукости разноврсних проблема сама то диктује што је констатовао и Савез градова, као претставник наших послодаваца, у својој

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

високо правичној резолуцији са пословног пленума у Љубљани.

Али и мимо тога не сме се пледирати за смањивање самоуправних плата према чиновничким код државе, где су мање; него само за пењање плата државних чиновника према платама самоуправних органа. То је прогрес, а први би рад био реакционаран и несоцијалан.

Плате се имају установити (одбацити систем категорија и увести систем група, сходно Закону о државним чиновницима) и систематизирати према положају, врсти и годинама рада, а одвојено од плата имају се увести породични и други социјално правични додатци, саобразно уредби о Закону о чиновницима грађанског реда.

У Законом се мора признати *достојанственост комуналних градских чиновника*. И у погледу свих моралних права, градске чиновнике не треба разликовати од државних чиновника. Мора се једном одбацити старо и штетно схватање, да су градски службеници другокласни службеници. Данас све више ишчезава онај тип паланачког деловође, благајника, рачуновође и др. у гуњу, опанцима, одраслог у сеоској механи, полуписменог кога је први политички ветар убадио у општину, да би га други, супротан, избацио из ње. Потребне новог живота траже и у јачим паланачким општинама, а камо ли у градским, стручно школованог деловођу и администратора. Тип је патријархалног општинског службеника у ишчезавању, и у колико га више нестаје у толико се више осећа потреба за изградњом једног савременог стручног типа административно-комуналног чиновника.

Ради даље заштите моралних и сталешких права градских комуналних службеника треба инсистирати да се новим Законом о градовима призна сталешко удружење градских чиновника као саветодавно тело у свима оним случајевима где су у питању морални, материјални и сталешки интереси градских комуналних чиновника."

Пошто је детаљно образложио и све остале принципе, које је увео у свој предлог пројекта главе Закона о градовима, и на којима се има правично регулисати положај градских службеника, предлагач г. Видаковић је завршио свој реферат:

— „Никада се ни једној друштвеној и сталешкој групацији нису поклањала права. Свака их је извојевала по цену горких жртава и тешких напора. И по тој мученичкој борби и по мери постигнутог успеха, цени се способност једне сталешке корпорације за културан живот достојан правог и истинског човека”.

Одлуке стручних секција

Како су делегати још на пленарним седницама својих локалних удружења проучили законски предлог Београдског удружења, то се у загребачкој седници одмах прешло на дискусију. Делегати Савеза Савске бановине (г. Ив. Рукавина и др.) Вардарске бановине (инж. М. Младеновић и А. Ђорђевић), Приморске и других, предлагали су да се предложени пројекат прихвати без основних измена. Делегат Љубљане г. др. Фр. Јанчигај, подвукао је, да они у Љубљани данас већ имају више стечених права него што би им могао пружити овај законски пројекат, те је тражио да се само најосновнији принципи из истог усвоје, а све остало да се препусти решавању и нормирању од стране локалних самоуправа. Исто гледиште делио је и један од сарајевских делегата, г. Сарајлић, подвлачећи да је предлог пројекта више детаљисан него што треба, и да многе његове одредбе не

би одговарале сталешким потребама сарајевских службеника, који су свој положај одлично регулисали, и сада само траже да им се у права не дира. Сви остали говорници, на против, захтевали су да се овај пројекат прими овакав какав је, јер је он рађен да буде база прагматике не за једну или две градске општине, него за све у држави, а досадашња стечена права и онако ће се обезбедити. Нарочито је била снажна реплика претседника Савеза самоуправних службеника Вардарске бановине инж. г. Младеновића, који је живо илустровао тешке животне прилике општинских службеника Србије, Јужне Србије и Црне Горе, и доказао, да се ни једна одредба овог предлога не би смела брисати.

У појединачној дискусији највише је расправе било око састава дисциплинских судова. Док су претставници Београда, Вардарске и др. бановина тражили да састав Дисциплинских судова буде ван општине, и да се има право жалбе у последњем степену на Државни савет, дотле су претставници Савеза Државске бановине и Сарајева пледирали да и састав Дисциплинских судова, и задња инстанца пресуђивања остане у општини, у крилу саме самоуправе. Затим је споразумно измењен члан о Пензионом фонду. Одбачен је предлог о Централном пензионом фонду, и редиговано, да се пензиони фондови формирају при самим градским општинама, као и да се смањи у пројекту предложено право боловања од 16 на 12 мес. најдуже. Сви остали чланови законског пројекта Београд. удружења примљени су у овим стручним секцијама конгреса једногласно и без измена, с тим да се основни принципи о регулисању положаја свих у држави градских службеника формулишу у једну кратку резолуцију, уз коју ће ићи прихваћени законски пројекат.

Нарочито су детаљно продискутовани сви принципи, који имају ући у ову резолуцију, па је затим овлашћен предлагач г. Видаковић да исту изради. Израђена резолуција прихваћена је.

После Закона о градовима, као најважнија тачка расправе у радним секцијама било је питање социјалног осигурања градских и сеоских службеника. Створено је, после обимне дискусије, гледиште о облигатном најширем осигурању самоуправних службеника и о формирању њихових аутономних социјалних Помоћних фондова са Централним уредом у Београду. У томе духу припремљена је и умножена резолуција за конгресни пленум. Не мање посла имала је и радна секција за израду нових правила Савеза. Како је то један врло обиман посао, а није се имао као база никакав унапред припремљени предлог, то су и ова новопримљена правила прилично штура и несавршена, те ће и она у најскоријем времену морати да претрпе једну озбиљну ревизију. Исто тако расправљено је

и питање савезног стручног органа. Одлучено је, да се предложи конгресу, да и даље остане као орган Савеза „Савремена општина“, часопис г. д-р Милослава Стојадиновића.

Прослава десетогодишњице Удружења загребачких чиновника и гл. годишња скупштина Савеза комуналних чиновника градова и села Савске бановине

Док су конгреске стручне секције расправљале питање Закона о градовима и о социјалном осигурању градских и општинских службеника Краљевине Југославије, дотле су се у одборској сали Општине града Загребa одржавале две велике, такође сталешке скупштине комуналних чиновника града Загребa и Савеза свих комуналних службеника градова и села Савске бановине.

У недељу, 13 овога месеца, одржана је уз скупштину свечана Прослава десетогодишњице Удружења чиновника Општине града Загребa, тог данас неоспорно најпродуктивнијег локалног чиновничког удружења у држави. Како су успели резултати његовог рада примерни и за пуно подражавање, то ћемо у идућем броју нашег часописа донети један већи извештај о томе плодном раду ове наше организације, са идеално формираном сталешком свешћу. Поред осталих великих сталешких успеха на социјалном, здравственом и културном осигурању својих чланова, ово је удружење, захваљујући своје вођи д-р Ј. Марошевићу и целој управи, подигло и свој друштвени Дом на врху горе Сљемена, где чиновници Загребачке општине проводе своје годишње одморе. Готовина и имовина Друштва загребачких чиновника износи сада 1,683.931.— дин., а дом на Сљемену коштао их је 1,432.000.— динара, за коју су сврху само од своје општине добили око пола милиона динара. Прослава десетогодишњице била је достојна ових у истини сјајних резултата досадашњег рада. За претседника је једногласно изабран досадашњи претседник г. д-р Марошевић, а за почасне чланове у знак признања, г.г. д-р Стј. Сркул, инж. д-р Хендл, д-р Ив. Крбек, д-р Домац Јулије, Дане Шарић, д-р Емин Богдановић, Милан Ламза, д-р Ј. Марошевић и други.

У понедељак, 14 овог месеца, одржана је и Главна годишња скупштина Савеза комуналних чиновника градова и села Савске бановине. И њихови су радни извештаји показали завидне резултате у акцији на социјалној и сталешкој заштити својих чланова. Између осталог, одлучено је, да овај Савез за своје чланове подигне једно летовалиште и санаторијум на Јадранском мору. Већ је и место изабрано, а даља акција поверена је од стране скупштине агилном функционеру Савеза

г. Иви Рукавини (Карловац) и инж. Рацу (Сушак). Као што је подизању Дома градских намештеника општ. града Загребa на Сљемену, претходила једна озбиљна медицинска студија о здравственим погодностима изабраног терена и саме шуме Сљемена, о којој су консултовани и највећи ауторитети са Семринга, тако је исто била дуга расправа и око избора места за дом и санаторијум градских чиновника на Јадранском мору. Пошто су проучени сви, и економски и здравствени моменти, одлучено је, да се овај дом са санаторијумом подигне на отоку Крку, у романтичној гори града Омишља. Тиме ће се подмирити и здравствене потребе за Јадранским морем и његовим регенеративним сунцем, и потребе горског и шумског ваздуха.

Потребно је, баш у вези ове корисне акције комуналних чиновника и службеника Савеза градова и села Савске бановине, да истакнемо, примера и угледа ради, да се са пуно озбиљности и формиране сталешке свести тамо расправљају и решавају сва витална питања свога сталежа и своје струке.

Изабрана је једногласно управа Савеза Савске бановине опет са г. д-р Марошевићем на челу.

Рад Конгреса

После тродневног рада у стручним секцијама и после свечаности о десетогодишњици Загребачких чиновника и годишње скупштине Савеза комуналних службеника Савске бановине, отпочео је земаљски Конгрес свој рад тек 15 августа.

Седница конгреса отворена је 15 ов. м. у 9 часова, у свечаној сали Загребачке општине. У отсуству Претседника Савеза г. д-р Говекара (Љубљана), седницу је отворио потпретседник г. Срећковић (Битољ) једним пригодним говором. Затим је уз бурне овације, послат поздравни телеграм Њ. В. Краљу:

Њ. В. Краљу Југославије
Александру Првом

Блед.

Службеници градских и сеоских општина Краљевине Југославије, сакупљени на Савезној главној скупштини у Загребу, подносе Вашем Величанству осећање своје поданичке верности и оданости.

Исто тако послати су поздравни телеграми г.г. Претседнику Краљевске владе д-р М. Сршкићу, Министру унутрашњих послова г. Жики Лазићу, претседнику Савеза градова, градоначелнику Загребa г. д-р Ив. Крбеку, бану Савске бановине г. д-р Перовићу и бољном претседнику Савеза г. д-р Говекару.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Пошто је прочитан обиман извештај секретара г. Крамбергера (Марибор), и претседника Надзорног одбора г. Саралијћа (Сарајево), дата је разрешница старој управи.

Делегат г. Симо Умичевић (Сарајево), у једном узбудљиво лепом говору истиче да досадашња управа Савеза за прошле три године није могла богзна шта учинити. Али сада, када смо већ добили Закон о сеоским општинама и када очекујемо Закон о градским општинама, треба конгрес да одреди будућем раду Савеза шири оквир — јединствен за све нас. Делегати г.г. инж. Младеновић, у име Савеза Вардарске бановине, Р. Стефановић, у име Београдског удружења и С. Умичевић, у име Дринске бановине, поздравили су и честитали прославу десетогодишњице Загребачког удружења, са жељом да оно, исто онако полетно понесе цео Савез, како је лепо и предано досада водило своју, данас у држави најснажнију организацију.

Затим се прешло на избор нове Главне управе Савеза за целу државу, и једногласно је изабрана ова управа:

Претседник Савеза: д-р Јосип Марошевић, директор санитета града Загеба и претседник Савеза самоуправних чиновника Загеба и Савске бановине.

Потпретседници: Слободан Ж. Видаковић, шеф одеље. за штампу Општине града Београда и I потпретседник Удружења особља Општине града Београда.

Д-р Фрањо Јанчигај, директор Љубљанске општине и претседник Савеза комуналних службеника Дравске бановине.

Секретари: инж. Фрањо Лончар, шеф Грађевинског уреда града Загеба и

арх. Светозар Генић, шеф Архитектонског одељења града Београда.

Благајник: Марко Хорватић, виши финансијски функционер Општине града Загеба.

У Надзорни одбор изабрани су: Д-р Зубчић Лука (Загеб), д-р Иво Шuviћ (Цеље), Умичевић Симо (Сарајево), Андра Ђорђевић (Скопље), д-р Војислав Моле (Љубљана), инж. Лујо Рац (Сушак).

Суд части сачињавају г.г. Благоје Марјановић (Београд), д-р Стјепан Мајсец (Загеб), Иво Рукавина (Карловац).

У име новоизабране управе, која је поздрављена бурним аплаузима целог конгреса, заузео је претседничко место г. Слободан Ж. Видаковић, захвалио се на избору и поверењу, и у своме кратком говору истакао, да ће новој управи бити главни и једини циљ, заштита сталешких интереса градских и сеоских службеника Краљевине Југославије, а нарочито енергично заузимање да се донесе нов Закон о градовима, као и правична израда бановинских уредаба о регулисању положаја општинских службеника.

Пријем резолуције и предлога пројекта законске главе о градским службеницима

Затим се прешло на рад и извештаје појединих стручних секција. После свестране дискусије, једногласно је прихваћена резолуција о регулисању положаја градских намештеника, а акламацијом је конгрес усвојио предложени пројекат Закона о градовима, главе о градским службеницима.

Како градски чиновници наших великих градова чине гро претплатника и читалаца часописа „Београдских општинских новина“, то овде доносимо главне чланове овог од конгреса усвојеног пројекта, односно његове нове чланове т. ј. коректив чланова VI главе првог званичног, државног пројекта Закона о градовима:

Градски службеници

§

Статут, кога мора донети градски одбор у року од три месеца по ступању овог закона на снагу, мора нормирати сва службеничка права и дужности градских службеника, а у оквиру овог закона.

§

Градске службенике поставља, именује и отпушта градски одбор, а према избору и извештају одређене комисије, састављене од једног члана градског претседништва, три градска одборника, двојице претставника месног удружења градских службеника и као референта шефа надлежног одељења градске општине.

Избор градских службеника врши се од стране горње комисије према расписаном конкурсу.

Ниже особље, послужитеље, раднике и све дневничаре, поставља и отпушта градско претседништво, а према писменом предлогу шефа надлежног градског одељења.

§

Квалификације за пријем у градску службу морају бити једнаке квалификацијама, које се траже за државне службенике по Закону о чиновницима грађанског реда.

§

Стручне комуналне академије и школе имају се установити специјалном уредбом Министра унутрашњих послова и отворити у Београду, Загебу и Љубљани.

Кад се установе овим Законом прописане комуналне академије и школе, онда ће оне бити услов за пријем у службу градског административног службеника, и то после рока од три године дана по отварању истих.

§

Шест месеци по пријему административног градског службеника у градску службу,

дужан је он да полаже пријемни стручни испит, независно од висине његових школских квалификација.

§

Стручне испитне комисије именује бан, односно Министар унутрашњих послова, а на мотивисани предлог градског одбора.

§

Градски службеници не могу имати мању плату и остале принадлежности од државних чиновника одговарајућег положаја и групе.

§

Сваки је градски службеник дужан, да статутом прописаним испитима докаже своју стручну спремност; да ажурним свршавањем послова посведочи своју службену вредноћу и својим законски правилним радом покаже не само подобност за рад, него и своју високу свест о савесном вршењу поверене му комуналне дужности.

Последње две околности утврђује оцењивачка комисија у смислу § овог пројекта, а прву околност утврђује одређена испитна стручна комисија.

§

Градски службеници систематизирају се према годинама службе и оцени надлежне оцењивачке комисије, на истим принципима као државни службеници и чиновници грађанског реда.

Градски службеник, оцењен одлично или врло добро у свима правцима, аутоматски добива један степен више по истеку сваке две и по године ефективне службе; а оцењен добро добива тај степен напредовања по истеку сваке треће године ефективне службе. Службеник оцењен са слабо задржава се од овог периодског напредовања.

§

Комисију за оцењивање градских службеника бира сваке године унапред градски одбор на својој пленарној седници. У ову комисију улазе по један члан градске управе, један одборник, два виша градска службеника — које предлаже месно удружење градских службеника — и као референт шеф отсека у коме респективни службеник ради.

§

Градски службеници деле се: на градске службенике и чиновнике, и више градске чиновнике.

Под „вишим градским чиновником” имају се разумети сва она звања која се као виша буду предвидела градским стутутима као звања: директора дирекција, саветника, шефова и подшефова одељења, отсека и одељака, референата, секретара итд.

§

Градски административни службеници могу постати *вишим* градским чиновником пошто стекну пет периодских повишица — степена, а положи испит за вишег градског чиновника.

Градски инжењери и архитекти, лекари и хемичари, адвокати и судије, као и све друго стручно особље, за које су потребне више универзитетске или уопште изузетне стручне квалификације, ослобођени су од полагања испита за вишег градског службеника.

Ти градски службеници са универзитетском или изузетно стручном спремом постају виши градски чиновници после треће периодске повишице—степен заједно.

§

Градски службеници стичу аутоматски право на сталност после три ефективне године општинске службе. Ниједан се градски службеник не може отпустити ако је стекао право на сталност сем у случајевима предвиђеним овим законом (пресудом дисциплинског или кривичног суда или трогодишњим узастопним рђавим оцењивањем).

На случај прелаза из једне општине у другу, стечено право на сталност градског службеника признаје се.

§

Исто тако градски службеници — који су стекли сталност — не могу бити удаљени са свога звања и положаја и упућени на рад у друго звање, сем у следећим случајевима:

а) ако се његово звање, односно положај статутом укине;

б) по личној молби или унапређењу;

в) по налазу комисије за оцењивање службеничке способности, радности и вредноће, и

г) по кривичном поступку или оснаженој дисциплинској пресуди.

§

Дисциплински суд за градске службенике је редовни управни суд у градовима, где он постоји; а у градовима где не постоји бира се дисциплински суд, и њега сачињавају: један судија варошког, односно окружног суда, један виши градски чиновник тога града, један претставник Удружења градских службеника и два општинска одборника.

Противу пресуде дисциплинског суда за градске службенике има се у завршном степену право жалбе Државном савету.

§

Градским службеницима признаје се годишњи одмор, који се с обзиром на године проведене у служби, креће од 15—45 дана годишње.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.RS

§

Све чиновничке повластице на бање, санаторијуме, лечења, жељезнички и паробродски подвоз, и уопште повластице материјалне и моралне природе, које су законима и уредбама признате државним чиновницима и службеницима грађанског реда, имају се аутоматски проширити на све градске службенике.

То важи и за полицијску уредбу у погледу замене казне лишења слободе новчаном казном.

§

Градски службеници имају право на боловање и то:

до три године службе на 6 месеци боловања; са преко три године службе на 8 месеци боловања; са преко 10 година службе на 12 месеци боловања.

За боловање до месец дана довољно је уверење једног градског лекара, а за дуже боловање писмено мишљење градске лекарске комисије.

§

При прелазу градских службеника у државну службу имају им се признати све године градске службе, односно указне — декретске државне службе и аутоматски урачунати у пензију.

Уплаћени пензиони улози у тим се случајевима узајамно уступају.

§

Градски општински службеници стичу право на личну пензију по навршетку десет година градске службе, ефективне или прописно признате, а породична пензија стиче се после 5 година службовања.

§

За прорачун пензије важе одредбе Закона о државним чиновницима грађанског реда, с тим да се за првих десет година службе добива пензија од 50% од укупних последњих припадности, а за тридесет година службе пуна пензија.

§

Градски службеник, који има најмање 10 година службе, може бити пензионисан само у следећим случајевима:

- по својој молби а под условима градским статутом предвиђеним;
- по доказаној неспособности за рад, што се има утврдити лекарском комисијом.
- по оснаженој пресуди дисциплинског или кривичног суда.

§

Пошто градски службеници као јавни органи врше и дужности државних органа из пренесеног делокруга, то им се и пензија има обезбедити на истим начелима као и државним чиновницима грађанског реда.

Пензијом ће њиховом руководити пензиони фонд градских службеника, који се има образовати при свакој градској општини.

Док год овај фонд не буде довољно јак да из властитих сретстава може исплаћивати пензије, градске ће општине пензијске припадности обавезно уносити у своје редовне годишње буџете.

Пензиони фондови градских службеника проглашавају се за неприкосновене и аутономне у смислу чл. 133 Закона о чиновницима грађанског реда.

§

У § 11 Закона о чиновницима грађанског реда има да се унесе као III алинеја нов став: „Одредбе главе IX овог закона у колико се оне односе на пензиона начела државних чиновника важе у свему и за све сталне градске службенике”.

§

Улоге за службеничке пензије уплаћују обавезно саме градске општине, а за породичне пензије уплаћују паритетно једнаке делове градска општина и градски службеници.

Пензиони улози градских службеника имају им се задржавати приликом издавања њихових плата. За њихову необуставу одговара материјално градска општина.

§

Од пензионих улога улагаће се 90% у градским локалним пензионим фондовима градских службеника, а 10% упућиваће се Поштанској штедионици у Београду за оснивање централног Помоћног фонда градских службеника Краљевине Југославије.

Из сума добивених на основици ових 10%, образоваће се Помоћни фонд, а чим он достигне суму од 10 милиона динара има се основати централни Помоћни уред градских службеника Краљевине Југославије са његовим провинцијским експозитурама. Овај здравствено-социјални и економски уред градских службеника имаће задатак да материјално помаже градске службенике и њихове породице у случају болести, временског инвалидитета и смрти. Затим да женској деци осигураног члана обезбеђује најнеопходнији мизанс, а мушкој пословни капитал.

Поред тога да даје помоћи у виду краткорочних зајмова и помаже подизање колонија и станова градских службеника.

У ове се здравствено-социјалне и привредне уреде градских службеника имају учланити и сви остали градски радници, ослобађајући их даљег осигурања код Радничког окружног уреда и благајни.

Аутономна управа Централног уреда бира се на Главној годишњој скупштини Савеза организација службеника градских и сеоских општина Краљевине Југославије.

§

Градски службеници дужни су ради заштите својих моралних права на првом месту, као и материјалних:

а) да се обавезно удружују у своје сталешком удружењу;

б) да обавезно гласају у изборима у својој Комори, која се има образовати са свима правима и дужностима као и друге професионалне коморе.

§

Сви градски службеници имају се потпуно деполитизирати у односу као комунални органи.

§

Војни ранг градских службеника за време рата и мобилног стања регулисаће се законом.

§

Сва службеничка права која уживају овим законом и градским статутима градски административни и стручни службеници имају се у пуној мери осигурати и службеницима муниципализираних градских предузећа.

Прелазна наређења ове законске главе:

§

Сталност се одмах признаје свима оним градским службеницима, који су на дан ступања у живот овог закона напунили три године ефективне градске службе, а у току последње две године оцењени су као одлични и врло добри.

Онима, који немају пуне три године ефективне градске службе, сталност ће се признати после годину дана од дана ступања у живот овог закона.

Овај се рок не може одлагати.

§

После извршеног упрошћавања градске администрације према прописима овог закона има се спровести кроз сву градску службу рационална редукација, која ће се извршити на мотивисани предлог специјалне комисије, састављене од једног претставника градске управе, два градска одборника и два претставника Месног удружења градских службеника.

Ова комисија је дужна да у року од шест месеци по ступању овог закона на снагу, испита спремну, вредноћу и службеничку савесност свег градског особља својег града.

За чиновнике и службенике, за које комисија једногласно утврди да својом спремом, експедитивношћу и службеним моралом не одговарају интересима градске комуналне службе, тражиће градска управа мотивисаним својим предлогом да их дисциплински суд уклони из градске службе.

Ако у радњи таквих службеника не буде било никакве кривично-правне радње, биће пензионисани у случајевима, где за то постоје законски услови, а који нису стекли право на пензију, биће отпуштени из службе са отказном отпремнином од најмање три месеца.

Стални градски службеници, који су за последње узастопне три године оцењивани одлично и врло добро, неће се анкетирати него ће их ова комисија аутоматски прогласити за сталне градске службенике.

Редуцирани градски службеници, у колико нису осуђени дисциплинским судом, имају се употребити на јавним пословима општинским или државним, у којима им се признаје првенство.

§

Сва стечена материјална и положајна права градских службеника, добивена и по прописима досадашњих закона, и по прописима локалних, градских статута, имају остати у пуној снази, као и то, да се све до сада проведене године у активној градској служби имају новим градским статутом признати и оним службеницима, који су служили у градовима без статута и прагматике.

Време проведено у градској општинској служби пре ступања на снагу овог закона признаје се за стицање права на пензију, стим да улог за породичну пензију буде уплаћен за све раније време признате службе".

Како је конгресна резолуција извод овог пројекта, а пошто су је дневни листови текстуелно објавили, то ми немамо потребе да је објављујемо.

Остале резолуције конгреса и измена савезних правила

После пријема предложене резолуције и пројекта главе о градовима, Конгрес је прихватио и резолуцију о социјалном осигурању градских и општинских службеника Краљевине Југославије:

„Главна скупштина констатује, да проведено осигуране општинских службеника по Закону о осигурању радника, онако како је уређено, није корисно ни ефикасно за општинске службенике с обзиром на систем проведеног осигурања и на прилике, у којима се општински службеници налазе, па предлаже:

1. Да управа Савеза исходи да се службеници сеоских општина изузму од обавезе осигурања по Закону за осигурање радника, и да се за њих оснује засебни Помоћни фонд за њихово осигурање у седишту бановине.

2. Да се наредба Министра социјалне политике и народног здравља шт.бр. 19.477/31.V. 1933, изврши код градских општина у најкраћем року. Градовима,

који то зажеле нека се дозволи организирање осигурања са сеоским општинама по бановинама.

3. Да се управи Савеза стави у дужност, да прикупи што пре све потребне податке и стручна мишљења за израду конкретног предлога, који се има у предпису доставити свима савезним организацијама, при чему би се евентуално могли узети у обзир и резултати анкете, која је у том предмету закључена по Савезу градова."

Примљене су и измене и допуне Савезних правила. По њима, Савез организација службеника градских и сеоских општина Краљевине Југославије, има задатак, поред осталог, да заступа сталешке интересе свих комуналних службеника, да помаже стручну спрему и подизање културног и стручног нивоа код чланова својих организација; да израђује и подноси властима предлоге за унапређење општинске управе у нашој Краљевини; и да дејствује за међусобно упознавање у нашем народу.

Избор уже, радне управе Савеза

На предлог Савеза градских и сеоских службеника Савске бановине и града Загреб, Конгрес је донео једногласно следећу резолуцију о избору уже, радне управе Савеза:

„РЕЗОЛУЦИЈА

„У време решавања најживотнијих и највиталнијих проблема нашега целокупног сталеза, проблема чије решење има да се донесе у Београду, као главном центру наше јединствене државе, неопходно је потребно, да ужи радни одбор има најшира овлашћења за акцију и несметан рад у корист нашег сталеза.

Предлажемо стога у име Савеза службеника градских и сеоских општина Савске бановине, са сједиштем у Загребу, ову резолуцију:

„Овај Конгрес, односно скупштина Савеза формира у смислу прописа чл. 13 Савезних правила из крила управе ужи, радни одбор од једног члана претседништва, једног тајника и једног члана управе.

За претседника тога ужег, радног одбора, Скупштина једногласно изабара

1 потпретседника г. Слободана Ж. Видаковића, из Београда, и даје му Највиша овлашћења и најширу слободу иницијативе за његову даљну делатност у Београду у свима акцијама које су од користи по наше свеукупно чланство, наш Савез и цео наш сталез”.

О неотпуштању општинских службеника до доношења уредаба по Закону о општинама

Г. Андра Ђорђевић, делегат Савеза Вардарске бановине, предложио је, и Конгрес је једногласно примио, да се упутити телеграм Министру унутрашњих послова г. Живојину Лазићу, и истим замоли и затражи хитно доношење уредаба по Закону о општинама. А док се све те уредбе не донесу, да се забрани даље отпуштање општинских службеника.

Предлог г. Ђорђевића поздрављен је аплаузом.

У погледу Савезног органа, према реферату г. Благоја Марјановића, Конгрес је једногласно одлучио, да комунални часопис „Савремена општина” г. Д-р Милослава Стојадиновића, и даље остане орган Савеза.

Пошто су исцрпљене и све остале тачке дневног реда, претседавајући г. Слободан Видаковић, закључио је конгрес са апелом на све делегате, да одмах по повратку у своја места приступе упису и оних комуналних чиновника, који су још ван својих сталешких организација. Подвлачећи значај тога, претседавајући г. Видаковић закључио је Конгрес овим речима:

— Само уједињеном сталешком снагом и систематском акцијом на свима пољима, југословенски самоуправни службеници кроз Савез својих сталешких удружења могу извојевати живот достојан њихових тешких напора; само на тај начин могу да осигурају онај максимум обезбеђења које имају чиновници других културних муниципија!”

После завршеног Конгреса, учесници и делегати обишли су одељења и поједине одличне установе Загребачке општине (апровизационо одељење, пијаце, клиницу, социјалне институције итд.), и на терену проучавали системе њиховог устројства и рада.

Ст.

Комунално-социална хроника:

Извештај о раду Централног одбора за помагање незапослених радника и намештеника у Београду

УВОД

Свеопшта привредна депресија, од које пати човечанство већ неколико година, није поштедела ни нашу претежно аграрну земљу. Њоме су погођени сви друштвени редови од највишег до најнижег, али нико није изложен страшнијим последицама кризе од радника и њихових невиних породица. Прошлогодишња грађевинска сезона дала је зараде само једном делу радника, и само су они могли са извесним резервама, ма како скромне биле, дочекати зиму. Све остале професије, међу којима се нарочито истичу типографи, приватни намештеници, радништво текстилне индустрије и други, са крајњим исцрпљењем дочекали су прошлогодишњу зиму. Један велики број људи, који су издржавали своје породице запослени у сопственим предузећима, ситне занатлије, нижи чиновници по приватним и јавним установама, избацила је криза на улицу. Проблем исхране тога света, остављеног самом себи, постао је прошле зиме актуелнији него икад раније. На њега су морале обратити своју пуну пажњу и јавне и приватне установе хуманог карактера. Проблем се компликовао и фактом да је Београд престоница која, природно, привлачи раднике из унутрашњости у циљу запослења; он је у исто време и велики саобраћајни центар, кроз који пролазе радници из разних крајева земље тражећи посла. И тим људима, док се налазе у Београду, требало је обезбедити бар парче хлеба.

Та изузетно тешка ситуација осетила се једновремено и спонтано и код јавних и приватних установа и удружења. Било је и најповршнијем посматрачу до очигледности јасно, да више није довољна похвална акција друштва „Насушни хлеб“, нити неорганизована интервенција приватних и јавних установа, која се, годину дана раније, манифестовала у стварању две кујне за исхрану незапослених, једну организовану од стране Месног одбора друштва Црвеног крста за квартал Варошки, а другу организовану од стране Друштва за помагање сиротиње и сузбијање просјачења. Сјединити све снаге у једну, организовати и координovati посао и јавних и приватних установа у циљу исхране

оних, који хоће да раде али рада не могу да нађу, створити једно тело *ad hoc*, које ће се старати о исхрани радника и њихових породица на целом подручју вароши Београда, то је била једина могућност ако се хтела дати пуна мера у овим изузетно тешким данима по радништво и сиротињу у опште.

Свака другојачија комбинација била је осуђена на локалан успех. И што је нарочито важно, децентрализован рад створио би могућност злоупотреба од стране оних који се помажу. Потреба централизације у прикупљању сретстава наметала је и потребу контроле при издавању хране и дељењу помоћи. А за извођење тога плана требало је организовати нарочити апарат којим није располагала ни једна установа у Београду.

Непосредна иницијатива потекла је од Фонда за стварање и одржавање радничких установа, који је сазвао конференцију за 10 октобар прошле године, на којој су узели учешћа, поред сазивача, Централни одбор за посредовање рада, Јавна берза рада, Месни одбор Црвеног крста за квартал Варошки и Радничка комора.

Под претседништвом г. Добре Богдановића, потпретседника Општине и претседника поменутог Фонда, ова је конференција, поред констатације опште ситуације у којој се налази на прагу зиме незапослено радништво са својим породицама, дошла до следећих закључака:

1. — Потребно је постарати се за исхрану оних становника Београда, као и оних који су у пролазу тражећи посла, који ће услед мртве сезоне рада и несташнице зараде бити изложени опасности глади.

2. — Помоћ давати само у доброј и укусној храни.

3. — За почетак организовати кујну у просторијама Мушког радничког склоништа, а доцније, према приликама и сретствима још једну или две у другим крајевима Београда.

Од ова три принципа постављена на првој конференцији, који су доцније допуњени у толико, што је одлучено да се поред исхране радници помогну оделом, обућом и огревом, ако буде прилога у тој форми, није се одсту-

пало у току проширене и дефинитивно формиране акције за помагање незапослених.

На истој конференцији одлучено је, и то стављено у дужност једном ужем одбору, да се обезбеди сарадња и других установа и организација, које би могле корисно послужити постигнућу већ одређеног циља. У тај одбор су ушли: г-ђа Љубица Кујунџић, г-ђица Милена Атанацковић, г. д-р Глигоријевић и г. Лука Павићевић.

Овај одбор је успешно свршио своју мисију. Већ 12 новембра прошле године одржана је у Радничкој комори шира конференција на којој су узели учешћа, поред иницијатора горе поменутих, још и: Општина града Београда, Друштво „Насушни хлеб”, Друштво за помагање сиротиње и сузбијање просјачења, Југословенско друштво за чување народног здравља, Југословенски женски савез и Месни одбор Црвеног крста за квартал Палилулски.

На овој конференцији обезбеђена је сарадња свих присутних друштава и установа на бази утврђених принципа на првој конференцији. А на конференцији од 26 новембра, којој су присуствовали, поред ранијих организација и установа, и претставници одбора Црвеног крста за квартал Врачарски, обезбеђена је сарадња и овог одбора. Одбор Црвеног крста за квартал Булбулдерски ступио је у организацију Централног одбора и ставио му на расположење своје услуге на седници ужег одбора, одржаној 4 јануара 1933 год.

На овој конференцији од 26 новембра, којој је опет председавао г. Добра Богдановић, извршена је организација ове акције створене ad hoc. Организација ће се звати Централни одбор за помагање незапослених радника и намештеника. За председника Централног одбора изабран је председник Општине г. Милутин Петровић, за потпредседника г. д-р Лука Ристић, председник Месног одбора Црвеног крста за квартал Варошки, за секретаре г.г. д-р Ђура Ђуровић, шеф отсека Општине београдске, и Лука Павићевић, секретар Радничке коморе, кога ће у случају спречености заступати г. Милорад Белић, главни секретар Радничког савеза, и за благајника г-ђа Наталија д-р Смиљанића. И ако у претседништу није г. Добра Богдановић, потпредседник Општине, који је до ове конференције председавао свим претходним радовима, његова сарадња одбору била је увек драгоцена и манифестовала се у свима приликама, а нарочито приликом врло честих обилажења кујни што је г. Богдановић вршио и као пријатељ рада Централног одбора и као ресорни члан Општинског суда.

Централни одбор образују:

1. — Општина града Београда коју представља председник г. Милутин Петровић (Одељење за социјално и здравствено старање Општине — претставља г. д-р Ђура Ђуровић, шеф отсека).

2. — Фонд за стварање и одржавање радничких установа (претставници: г-ђица Милена Атанацковић и г. Драгутин Аничич).

3. — Јавне берза рада (претставници г. Аврам Леви и г. Мил. Ђокић).

4. — Радничка комора (претставници г. Лука Павићевић и г. Милорад Белић).

5. — Месни одбор друштва Црвеног крста за квартал Варошки (претставници: г. д-р Лука Ристић и г-ђа Љ. Кујунџић).

6. — Месни одбор Друштва црвеног крста за квартал Палилулски (претставници г. Војислав Доганџић и г-ђт Јела Спасић).

7. — Месни одбор Друштва црвеног крста за квартал Врачарски (претставници: г. д-р Коста Костантинковић и г-ђа С. Игоша-нац).

8. — Месни одбор Друштва црвеног крста за квартал Булбулдерски (претставници: г. Бранислав Ђирковић и г-ђа Софија Вићентијевић).

9. — Друштво за помагање сиротиње и сузбијање просјачења (претставници: г. Димитрије Стојановић и г. М. Пејиновић).

10. — Друштво „Насушни хлеб” (претставници г. Ј. С. Јовановић и г. Драг. Марковић).

11. — Југословенски женски савез (претставници: г-ђа Лепосава Петковић и г-ђа Зорка Ковачевић).

12. — Југословенско друштво за чување народног здравља (претставници: г-ђа Наталија Смиљанић и г. д-р Стеван Иванић).

Свака од ових установа, природно, могла је мењати своје претставнике у Централном одбору.

По два претставника сваке од ових установа и организација образују врховни орган Централног одбора, који је добио име пленум. Ради лакшег управљања посла, поред пленума, установљен је ужи одбор у који улази по један претставник сваке установе и организације. Претседништво, које је имало да извршује начелне одлуке и пленума и ужег одбора, и да води целокупну организацију посла, подноси данас овај извештај о раду наше ad hoc створене организације, која је завршила своју мисију, молећи за одобрење извештаја и разрешницу.

Рад сва три поменута органа Централног одбора види се из записника, који су вођени на свакој одржаној седници, који се прилаже уз овај извештај, а рад благајне из новчаних докумената о издатцима и дневника примања и издавања, који се такође прилажу овоме извештају.

И ужи одбор, који је одржао од оснивања осам седница и претседништво, које је одржало од оснивања петнаест седница, старали су се да закључке пленума, а претседништво још и ужег одбора, дословно извршују. Постигнути резултати су зато најбољи доказ.

Рад Централног одбора дели се по природи посла на два поглавља: 1. — прикупља-

ње сретстава и 2. — исхрану незапослених радника и намштеника. Ово друго поглавље дели се опет на два дела, на издавање легитимација и бонова за оброке незапосленим и на рад кујни. На крају се, после закључка, даје коначно стање благајне.

1 — ПРИКУПЉАЊЕ СРЕТСТАВА

Из рачуна расхода и прихода види се да укупно примање Централног одбора износи суму од динара 725.562.65. Порекло овога новца је двојако. Од државе, општине и других јавних и приватних установа добивено је укупно 614.000.— динара, а остатак од динара 121.562.65 сакупљено је од појединаца и природе.

I

Помоћ од државе дошла је у време када је Централни одбор био у велико развио своју акцију за прикупљање сретстава и исхрану незапослених. Централни одбор добио је своју дефинитивну организацију на седници од 26 новембра 1932 године, а Правилник за спровођење у живот Закона о накнадним и ванредним кредитима од 50 милиона динара ступио је на снагу тек 31 децембра. На основу тога Правилника обратио се Централни одбор на Министра социјалне политике и народног здравља г. Пуцеља, и преко свога потпретседника г. д-р Л. Ристића и секретара г. д-р Ђ. Ђуровића, изложио му усмено и писмено рад и резултате рада Централног одбора. По тој претставци донесено је решење по коме се сума од 414.000.— динара намењена за исхрану незапослених у Београду даје Централном одбору преко Општине града Београда. И ако је Министров налог за исплату издат средином јануара ове године, Општина је новац примила тек почетком априла и предала га овом одбору 6 истог месеца. Још пре тога времена Централни одбор је био исцрпео сва расположива сретства и да није добио позајмицу од 100.000.— динара од Фонда за стварање и одржавање радничких установа, био би приморан да обустави рад.

Кад је узета иницијатива за стварање Централног одбора рачунало се на помоћ државе, али се претпостављало, с правом, да Централни одбор и сам мора располагати сретствима довољним за почетак рада и показати резултате који улевају пуно поверење у предузету акцију. То је поверење требало створити делима и код претставника државне власти и код других установа, организација, па и саме публике на чију се помоћ морало рачунати.

Иницијатори ове племените и данас можемо рећи успешне акције, одмах, још на првом састанку, створили су основни капитал од динара 90.000.— за отварање једне кујне у згради Фонда за стварање и одржавање радничких установа.

Новац су дали:

Фонд за стварање и одржавање радничких установа, дин.	30.000.—
Месни одбор Црвеног крста за кварт Варошки дин.	30.000.—
Радничка комора дин.	30.000.—

У току наредних седница ове суме су знатно повећане и нове добивене тако, да је од приватних и јавних установа коначно примљено:

Од Општине града Београда, д.	50.000.—
Од Фонда за стварање и одржавање радничких установа, дин.	40.000.—
Од Радничке коморе, дин.	50.000.—
Од Јавне берзе рада, дин.	30.000.—
Од Месног одбора Црв. крста, за кварт Варошки, динара	30.000.—

Укупно динара: 200.000.—

што са помоћи примљеном од државе чини свега 614.000.— динара.

Општина је поред горе означене помоћи у новцу ставила на расположење Централном одбору просторије своје зграде у Вишеградској бр. 2 за потребе канцеларије за издавање легитимација и бонова за исхрану, два своја чиновника, која су радила у тој канцеларији од 22 фебруара до 18 априла 1933 године, када су кујне обуставиле свој рад, и једног трећег чиновника, г. Саву Павловића, који је отправљао дужности деловође и књиговође Централног одбора од 24 децембра 1932 па све до данас. Поред тога Општина је дала за потребе појединих кујни 18 м³ дрва.

Радничка комора поред суме од 50.000.— динара у готову, дала је, по одлуци ужег одбора од 16 децембра 1932 године, два чиновника за организовање канцеларије за издавање легитимација и бонова у Вишеградској ул. бр. 2 и једног служитеља.

Фонд за стварање и одржавање радничких установа, поред свога прилога у суми од 40.000.— динара, ставио је на расположење Централном одбору кујну и трпезарију у Мушком радничком склоништу са потребним намештајем, посуђем, огревом и осветљењем. У Фонду је била и канцеларија за деловодство и књиговодство одбора.

Друштво за помагање сиротиње и сузбијање просјачења издало је о своме трошку од 5 јануара до 18 марта тек. год. за које је време радила кујна за исхрану незапослених, коју је друштво организовало, 6.240 оброка топле хране, о чему ће бити подробније речи у даљем излагању.

Друштво „Насушни хлеб” изјавило је од првога дана готовост, да даје незапосленим радницима, које му упути Централни одбор, хлеб из својих сретстава, дакле не тражећи никакву накнаду, и оно је то своје обећање и одржало.

II

Сретства прикупљена од појединаца и приредаба, као што је горе наглашено, износе 121.562.65 динара.

У децембру месецу Централни одбор упутио је преко дневне штампе и плаката излепљених по вароши апел на дарежљивост појединаца и сарадњу хуманих и добротворних друштава, позивајући их на помоћ у новцу, одећу, обући и огреву. Пре него је овај апел био упућен, многи грађани, на прву вест о оснивању Централног одбора, почели су сакупљати прилоге и слати их Одбору. Није без интереса забележити да је прва помоћ дошла Одбору од чиновника и радника платнаре Косте Илића и Синова у суми од динара 555.—

Помоћ у одећу и обући била је толико знатна да само вреди споменути, да ју је Одбор поделио радницима који су се хранили у кујни Црвеног крста за кварт Варошки у Мушком радничком склоништу.

У огреву, у опште, помоћи није било.

Очекујући прилоге од појединаца и установа на основу учињенога апела, Централни одбор није хтео да организује перманентно директно прикупљање прилоге, него је ужи одбор по овоме питању на седници својој од 19 јануара 1933 донео следеће закључке:

1. — Да се организује једна фудбалска утакмица у корист незапослених.

2. — Да се спреми једна велика приредба под покровитељством Њ. В. Краљице.

3. — Да се умоли г. Министар просвете да нареди да се одрже предавања о незапослености по свима школама у Београду и организује прикупљање прилога, том приликом, од школске омладине.

4. — Да се организује једна приредба у Радничкој комори такође у корист незапослених.

На седници пленума са хуманим друштвима одржаној у сали општинског одбора на дан 9 фебруара 1933 године усвојене су горње сугестије и утврђено је да се све горње приредбе организују у току недеље незапослених, која је фиксирана за време од 26 фебруара до 5 марта 1933 године.

Горњим одлукама треба додати и решење претседништва од 13 јануара 1933 године да се умоли и Његова Светст Патријарх и остали црквени поглавари у Београду, да се у току недеље незапослених држе проповеди по црквама у Београду о дужностима ближњих према незапосленим и да се скупљају прилози за незапослене.

Како је горњи план изведен види се из следећег.

Фудбалска утакмица

Фудбалска утакмица није могла бити одржана у пркос напора зато одређених делегата који су све чинили и код Г. Министра

за физичко васпитање и код Лоптачког подсавеза у Београду. И ако је г. д-р Ханжек, министар за физичко васпитање, показао добру вољу и пуну предусретљивост, ствар је пропала у подсавезу, који није имао ни један слободан дан за утакмицу за незапослене, јер је програм, по изјави надлежних, био већ утврђен и није се могао мењати. Но ипак Одбор је добио од Београдског подсавеза 9.146.— динара од утакмица за пехар Пољског посланика г. Шварцбург Гинтера. Овај проценат је додељен по жељи самог г. посланика. — По својој иницијативи, међутим, Одбору је дао Чукарнички спорт клуб 1.865.— динара од утакмице приређене у корист незапослених.

Према томе од спорта укупан прилог за незапослене износи 11.011.— динара.

Свечано вече у Народном позоришту под покровитељством Њ. В. Краљице

Ова приредба држана је у Народном позоришту 8 марта текуће године, пошто се, у току недеље незапослених није могла добити сала. У организовању ове вечери учествовао је, поред претседништва, специјалан одбор госпођа, које су одржале у сали општинског одбора седницу на дан 16 фебруара 1933 год.

Њ. Величанство Краљица Марија благоизволела је да се прими покровитељства ове наше приредбе и да лично присуствује претстави.

Програм свечаности био је следећи:

1. — Шехерезада;
2. — Половецки логор из Кнеза Игора;
3. — Морана.

Дужност је Централног одбора и свих присутних овде да се и овом приликом захвале Њеном Величанству на покровитељству и прилогу од 10.000.— динара што је благоизволела дати Централном одбору за незапослене. Исто тако дугује се неизмерна захвалност Њ. В. Краљу, који је такође, са своје стране, благоизволео подарити 10.000 динара за исхрану незапослених.

Са уметничке тачке приредба је одлично успела. Присуство Њеног Величанства је најбољи доказ и моралног успеха самих приредбача, а то ће рећи Централног одбора. Материјалан успех, међутим, није на истој висини. Чист приход, са прилогом Њихових Величанстава, износи динара 49.044.40 што значи да је на каси пало, кад се одбију сви трошкови, само 29.044.40 динара, док се с правом могла очекивати знатно већа сума. Да није било предусретљивости у Народном позоришту ова цифра била би још мања.

Око приређивања ове претставе дугује се особита захвалност следећим дамама, које нису жалиле свога труда како у самом припремању и организовању посла тако и око продаје карата: г-ђи Претседника владе Круници Сршкић, г-ђи Министра Шуменковића,

г-ђи Министра Којића, г-ђи Министра Јевтића, г-ђи Министра Лазића, г-ђици Милени Атанацковић, г-ђи Дедијер, г-ђици Герасимовић, г-ђи Хофмановић, г-ђи Бајлони и г-ђи Владе Илића.

Свима овим дамама претседништво је, сходно одлуци пленума, изјавило и писмену захвалност.

Школска омладина и незапослени

Министар просвете г. др. Станковић радо се одазвао молби Централног одбора. У току недеље незапослених по свим београдским школама држана су ђацима предавања о бедности која су због кризе послова остали са својим породицама без зараде. И ако је то била одлична пропаганда за наш рад, материјални приходи су врло незнатни. Они износе свега 897.— динара, што је сакупљено у III женској реалној гимназији (445.—дин.), у државној реалној гимназији (416.—дин.) и првом разреду основне школе Старине Новака (36.—динара).

Приредба у Радничкој комори

И ово је била једна лепа манифестација у циљу прикупљања прилога, али су приходи са ове приредбе једва покрили расходе, тако да Централни одбор од ње није могао инкасирати ни један динар.

Акција преко цркава

У току недеље незапослених по свим богомољама у Београду држани су проповеди о незапосленим и дужности ближњих да притекну незапосленим у помоћ. Неоспорно и то је било јако агитационо сретство за нашу акцију, али стваран ефекат износи свега 809.50 динара колико је Одбор примио од цркве Св. Марка (387.50), Св. Саве 83.—, Вознесенске (130.—) и Чукаричке 209.—.

Прикупљање прилога у току недеље незапослених

Недељу незапослених отворио је потпретседник Централног одбора г. др Лука Ристић једним предавањем преко радија. Свакодневно су преко радија опомињани слушаоци да је недеља незапослених прилика за сваког хуманог човека, да се сети оних који су изложени последицама глади не својом кривицом него због обуставе послова, због несташице рада. Већа се реклама, поред оне у дневној штампи, није могла замислити. Поред тога, као што је горе речено, о недељи незапослених говорено је и по свим школама и по свим богомољама.

Намера је била Централног одбора, да се у току ове недеље врши сакупљање прихода на све уобичајене начине. Стало се на гледи-

ште, да је ипак најпрактичније правити посебне радњама и кућама, и сакупљање на улици. Од прве методе очекиван је већи ефекат него од друге. Зато је спремно и подељено 100 блокова са признаницама у уникату и дупликуту, јер се од првог почетка поставио принцип, да сваки прилагач за већу суму од 5.— динара добије признаницу, чији се дупликат предаје натраг благајни Централног одбора, и чува у архиви.

И ако је све било припремљено, ипак резултати нису задовољили очекивања. Стављено је у оптицај 100 блокова и они су дали приход од само 15.662.— динара.

Прикупљање прилога на улицама желело се извести преко Месних одбора Друштва Црвеног крста, који би били центри око којих би се окупила сва остала хумана друштва и установе из дотичног краја. Сви месни одбори, међутим, нису делили исто гледиште и тако је акција у последњем тренутку пала на Месни одбор Црвеног крста за квартал варошки, палилулски, дорђолски и булбулдерски. Од осталих хуманих друштава учествовали су у сакупљању прилога: Дунав. дечије обданиште и Удружење домаћица и матера. Резултат је следећи:

Месни одбор Црвеног крста за квартал Варошки, динара	3335.—
Месни одбор Црвеног крста за квартал Палилулски, динара	3986.—
Месни одбор Црвеног крста за квартал Булбулдерски, динара	1239.—
Месни одбор Црвеног крста за квартал Дорђолски, динара	1195.75
Дунав. дечије обданиште, дин.	183.—
Удр. домаћица и матера, дин.	1132.—

Свега динара: 11.070.75

Недеља незапослених, као што се види, дала је од прилога преко блокова и купљења по улицама укупно 26.732.75 динара.

Од ове цифре спада само на квартал Варошки, где је посао око прикупљања организовала г-ђа Љубица Кујунџић, сума од динара 13.118.— За овај изузетно успешан рад записнички је изјављена захвалност г-ђи Кујунџић на седници пленума од 10 марта 1933 године. Том истом приликом изјављена је захвалност и г-ђама Јованки Драшковић, Серафини Алкалај и Меламед.

У току недеље незапослених умољена је г-ђа Дара Старчевић, да обиђе веће банке у име Централног одбора, и сакупи од њих прилоге. У пркос озбиљних напора госпође Старчевић овим путем се добило свега 1000 динара.

Остали прилози

Ови прилози стизали су Централном одбору и пре недеље незапослених и у току њеног трајања, а и после. Прилози су обично или шиљани директно у канцеларију Централног одбора или је позиват књиговођа да

www.оде.н прими их. Свим прилагачима редовно је издавата признаница на примљену суму и одбор се старао у колико је то било могуће, да се имена прилагача објављују преко дневне штампе. У сваком случају прилози су редовно уношени у дневник примања о чему се може сваки улагач и лично уверити.

Поред разумевања која су се нашла код појединаца, потребно је овде истаћи лојалност и разумевање и свих хуманих и добротворних друштава на које се Централни одбор обратио у току свога рада. Нека од тих друштава успела су или да приреде што у корист незапослених или да од својих сретстава одвоје у границама могућности и предаду као своју помоћ за циљеве Централног одбора.

Тако је Централни одбор добио:

Од Југословенског женског савеза, динара	3.000.—
Од Југословенског друштва за чување народног здравља, дин.	3.000.—
Од Београдских женских јеврејских друштава, динара	4.000.—
Од Кола Српских сестара, дин.	3.000.—
Од Пододбора домаћица и матера из Умке, динара	430.—
Од Главног одбора домаћица и матера, динара	500.—
Од Народне женске заједнице, динара	500.—
Од Друштва „Мајка Јевросима”, динара	2.200.—
Од Пододбора домаћица и матера насеља Краља Александра, д.	1.000.—
Од Друштва „Срп. Мајка” дин.	300.—
Од Удружења механичарских мајстора, динара	300.—
Од Удружења особља ауто-гараже и Возног парка О. г. Б. дин.	606.—
Од Централне управе војно-државних мајстора, динара	605.—
Између већих прилога што је Централни одбор добио спомињемо овде:	
Задужбину Алексе М. Крсмановића, динара	3.000.—
Задужбину Николе Спасића, д.	5.000.—
Народну банку, динара	5.000.—
Директоре и чиновнике Народне банке, динара	2.450.—
Београдску задругу, динара	1.000.—
Милу Миленковић, динара	1.500.—
„Политику”, динара	1.000.—

Поред прилога у новцу „Политика” је и бесплатно штампала имена прилагача, чиме је не мало задужила Централни одбор.

Рекапитулација:

Ако сада, после горњих излагања, извршимо рекапитулацију прихода од добровољних прилога и приредаба долазимо до следећих цифара:

1) Од фудбалских утакмица, Д.	11.011.—
2) Од свечане вечери у Народном позоришту, рачунајући ту и прилог Њихових Величанстава, Д.	49.044.40
3) Од школа, динара	897.—
4) Од цркава, динара	809.50
5) Од хуманих друштава и појединачних прилога укупно дин.	59.800,75
Укупно од прилога и приредаба, динара	121.562.65

Уз ову рекапитулацију треба додати да је Дунавско дечије обданиште бесплатно примило, по упуту Радничке коморе, десеторо деце незапослених радника, чиме је у овој форми дало неоспорно обилан прилог за незапослене.

2 — ИСХРАНА НЕЗАПОСЛЕНИХ

На почетку овога извештаја наглашено је, да је потреба централизације прикупљања сретстава за исхрану незапослених и њихових породица створила потребу за централизовањем акције на самој исхрани. Без те централизације било би апсолутно немогуће онемогућити злоупотребе. Била би обична појава да лице, које не треба помоћи, прима храну, или да један несавестан радник добија храну свакодневно у више кујни. Одбору је међутим био оправдан циљ, да што већи број породица погођених бичем незапослености прима свакодневно по један добар оброк топле хране и хлеба за сваког свог члана, а радници без породице нарочито радници, који се налазе на пролазу кроз Београд, по један печен хлебац дневно. Централизација се могла извести само стварањем једног специјалног апарата за издавање легитимација и бонова за исхрану, вођењем дакле сталне евиденције о лицу, коме се даје легитимација и о броју чланова његове породице.

Тај тако потребан апарат створила је Радничка комора на захтев Ужег одбора од 16 децембра 1932 год., дајући своја два за посао стручна чиновника, који су посао организовали и којима је Општина, као што је већ поменуто, дала са своје стране, као помоћно особље, и своја два чиновника.

Овде ће дакле бити прво речи о раду овога ad hoc створеног апарата, па тек после о раду појединих кујни.

Издавање легитимација и бонова за исхрану

Легитимације и бонови издавати су по следећим правилима, које је утврдио Ужи одбор на седници од 16 децембра 1932 год.:

1. — Сваки члан породице незапосленог радника има право на један оброк топле хране дневно. (У почетку за децу до године дана није се издавала храна, али је та одлука повучена са разлога, што мајка, која доји дете мора боље да се храни).

2. — Радници без породице, ако су на пролазу кроз Београд, имају право на један хлеб. Ако дуже остану у Београду, онда им с времена на време издавати бонове за топлу храну. Но у сваком случају право на топлу храну припада незапосленим радницима и намештеницима са породицом.

3. — Бонове издавати за храну највише за 7 до 10 дана.

4. — Незапосленост се доказује легитимацијом издатом од стране Јавне берзе рада. Радници организовани у синдикате доказују своју незапосленост списком потврђеним од стране свога синдиката. Овом бенефицијом, по одлуци Ужег одбора од 3 фебруара 1933, имали су право да се користе: Заједница интелектуалаца за тридесет и Организација руских избеглица за 25 лица дневно. На седници претседништва од 18 марта 1933 издата је иста повластица Југословенским националним синдикатима за сто лица дневно.

5. — Легитимације и бонови, који се издају пре подне, важе за наредни дан, а легитимације и бонови издати после подне, важе тек за прекосутра.

6. — Свакога дана до 14 часова имају се известити кухиње о броју издатих бонова за храну, како би се потребан број obroка могао спремити. При томе водити рачуна о капацитету сваке кујне.

Пословање канцеларије за издавање легитимација и бонова за исхрану, у којој се увек строго поштовала ова правила, изложено је у следећем извештају, што је њен шеф, г. Стојковић поднео Централном одбору. Тај извештај гласи:

Извештај о раду око поделе бонова за исхрану незапослених радника и намештеника Централног одбора за помагање незапослених радника и намештеника у Београду

Подела бонова за кухиње и хлеб отпочела је у провизорно за ту сврху спремљеној згради Општине града Београда, у Вишеградској улици бр. 2, на дан 2 јануара ов. год. Рад у кухињи бр. I (Берза рада) и бр. II (Друштво за сузбијање просјачења) отпочео је 5 јануара; бонови за хлеб (кухиња бр. III — „Насушни хлеб“) издавани су с важношћу од 16 јануара а рад у осталим кухињама (Бр. IV. — Боров парк, бр. V у улици Књегине Зорке и бр. VI Циглана Пионир отпочео је од 1 односно 3 фебруара. Расподела топле хране у кухињама и хлеба код „Насушног хлеба“ вршена је према издатим легитимацијама канцеларије у Вишеградској ул. бр. 2, а број obroка припреман на основу требовања, које су појединим кухињама од стране ове канцеларије свакога дана достављена.

У списку издатих требовања као и у графичком прегледу целокупног рада свих кухиња, налази се: бројно стање издатих требовања по данима, месечни и укупни капацитет свих кухиња, број издатих легитимација за кухиње и хлеб са назнаком бројног стања лица која су само једном или више пута уживала бенефицију, и бројно стање самаца и чланова породица као и стање издатих бонова у односу на самце с једне и породица с друге стране, на чланове Савеза евидентираних код Радничке коморе у Београду с једне и осталих нечланова с друге стране.

Од 2 јануара до 15 априла издато је укупно:	
Легитимација за кухиње	11.649
„ „ хлеб	5.649
Укупно	17.475

односно, за 86 радних дана издато је, односно оверавано просечно свакога дана по 203 легитимације.

Поред назнаке кухиње и података о лицу, на које је издата, свака легитимација садржала је још и број obroка уз ознаку дана, у које се ови имају уживати. Број obroка се кретао према броју чланова породице и издавани су по правилу за 7 а највише 10 наредних дана. Легитимације за хлеб нису издаване по истом принципу, већ је по један хлеб дневно додељиван и лицима, чије се породице састоје из 1 па и 2 члана.

Најмањи број obroка — 463, издат је 5 јануара а највећи 31 марта — 4357. На целокупном капацитету учествовале су поједине кухиње:

бр. I	са	79.041	obрока
„ II	„	29.039	„
„ III	„	67.718	хлеба
„ IV	„	46.624	obрока
„ V	„	42.928	„
„ VI	„	38.622	„
Укупно		303.972	obрока

Дневни просек био би, према томе $303.972:103=2.951$ оброк

Однос између броја издатих легитимација за једнократну и виšekратну употребу следећи је:

За кухиње у 3.179 случајева за употребу један пут.
За кухиње у 8.647 случајева за употребу више пута.
За хлеб у 2.453 случаја за употребу један пут.
За хлеб у 3.196 случајева за употребу више пута.

Однос између бројева издатих легитимација мушким и женским незапосленим радницима-ама:

За кухиње у 10.127 случајева мушким лицима
За кухиње у 1.699 случајева женским лицима
За хлеб у 4.387 случајева мушким лицима
За хлеб у 1.262 случаја женским лицима

Карактеристичан је при томе процентуалан однос: док су женске незапослене раднице у кухињама учествовале са 16,7% дотле је њихово учешће га пријему хлеба било 29%. Незапослене раднице су, према томе, претпостављале пријем хлеба топлој храни.

Број легитимација издатих самцима и породицама приближно је исти, али је број obroка, који су самци примили, скоро једна четвртина obroка издатих члановима породица.

Самци су примили укупно 42.249 obroка а 5.722 легитимације.

Породице су примиле укупно 194.005 obroка а 6.104 легитимације.

На пријему 67.718 хлебова код „Насушног хлеба“ учествовало је са 5.649 легитимација и то:

1281 лице са по 2 и више хлебова дневно
4368 лице са по 1 хлебом дневно.

Од свеукупног броја издатих obroка за кухиње уживали су: чланови Савеза, евидент. код Радничке коморе, 91.557 obroка — остали незапослени радници 145.892 obroка односно учешће Савеза износи прилб. 40% капацитета кухиња, изузимајући пријем хлеба, на коме ови, са незнатним изузетцима, нису у опште учествовали.

Приликом поделе бонова за исхрану незапослених радника констатовало се, да ни повећани број кухиње ни увећани њихов капацитет, није ни из далека могао задовољити стварну потребу. Навала на шалтер за издавање легитимација била је непрекидно огромна. Канцеларија у Вишеградској улици учинила је све што је у њеној моћи било, да што правилније расподели онај број obroка, који јој је Централни одбор сукцесивно стављао на располагање.

www. УНИВЕРЗИТЕТСКА
 Што се пак, крај све опрезности, поткрала може бити по нека — у осталом врло ретка — неправилност, на пр. да једно исто лице добије истовремено обадве легитимације (за кухињу и хлеб) може се објаснити превеликом навалом на шалтер и преоптерећеношћу саме канцеларије. При нормалном раду не би се смело захтевати да један шалтер отпреми више од 120 лица дневно, док је просек издатих легитимација за време од 2 јануара до 15 априла био 203 дневно.

За време самога рада око издавања легитимација чињени су разни покушаји да се, одолевајући навали на шалетре, у обиму сретстава Централног одбора, васпостави „релативна правда” и да што више нових лица уживају бенефиције помоћи. На самом почетку рада око поделе бонова, створено је уверење, да стварна потреба незапосленог београдског радништва далеко премаша сретства, којима Централни одбор располаже. Та несразмера била је повод

многим врло непријатним сценама на шалтеру и око нарочито последња два месеца, да је се много незапослених јавило са потпуно новим картама Берзе рада, из чега би се дало закључити, да се код Берзе рада поводом издавања помоћи од стране Централног одбора морала повећати евиденција незапослених. Искуство је показало, да се већина нашег радништва пријављује Берзи рада само у случају ако неку директну помоћ очекује. У неколико махова радници са новим картама о незапослености цепали су демонстративно ове, када су приметили да до помоћи не могу брзо доћи.

Рад кујни

По првобитној замисли оснивача Централног одбора имала се отворити кујна у

Радници чекају у Вишеградској бр. 2 да приме блокове за храну

БИБЛИОТЕКА
 канцеларије у Вишеградској улици, притужбама од стране незадовољника па чак и претњама физичким обрачунавањем. Био је мучан посао објашњавати из дана у дан незадовољним и гладним незапосленим, да Централни одбор не располаже са толико сретстава, да би се могли ако не сви, а оно бар један већи део незапослених исхранити. Чуњени су сви могући покушаји да се „право” јачега сузбије, како би и слабији незапослени примили помоћ. Сагласно једној сугестији г. Д-р Луке Ристића, издаване су нумерисане улазнице, чија је важност у понеким случајевима била тек након 7 дана по пријему. И ове улазнице биле су брзо разграбљене а у данима, када су оне издаване, то јест четвртком и суботом, улица пред канцеларијом била је закрчена масом незапослених радника, од којих су поједини, без обзира на неповољно време, још пре 6 часова у јутру заузимајући место и чекали. И овај метод расподеле показао је убрзо своје слабе стране, јер су физички јачи и рутинери, који су пријем разних помоћи на свим могућим шалтерима у Београду учинили својом професијом, и овде безобзирно продуцирали, тако да је у више махова, на жалост, морала бити затражена интервенција полиције.

Незапослени радници и раднице, који не припадају Савезу, морали су подносити уредно оверене карте о незапослености Берзе рада, да би им се издале легитимације за кухиње и хлеб. Примећено је,

Мушком радничком склоништу, за коју су, како је у почетку истакнуто, одмах обезбеђена сретства и нашла већ опробана организација у Месном одбору Црвеног крста за квартал Варошки, који је, на истом месту, годину дана раније, био успешно организовао кујну такође за исхрану незапослених. То за почетак, а за доцније, каже се у одлуци прве конференције покретача ове акције, организовати још једну или две кујне у другим крајевима Београда.

Благодарећи ревности учесника у раду Централног одбора и правилном разумевању потребе за исхрану незапослених радника и намештеника, Централни одбор је имао пет кујни за издавање топле хране и обезбедио сарадњу Друштва „Насушни хлеб”, које је издавало хлеб оним незапосленим, који су му упућивани са прописном легитимацијом и боновима издатим од стране надлежног особља Централног одбора.

(Наставиће се)

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Хигијенска хроника :

Београд је добио велико и модерно Општинско купатило, на Сави

Ни из једне вароши, можда, преко лета мање становништва не стигне да оде у бање и друга купалишта и летовалишта, као из Београда. Јер, Београд је варош радног света. Београђани су у послу у свако доба године. Они раде лети исто као и зими. Изузимајући мали број пензионера и чиновника, којима припада летњи одмор. Сви остали приморани су да лето проведу у Београду. А нарочито они, који у летњој сезони, као грађевински и други радници и занатлије, имају највише посла.

Да би овим својим радним грађанима, бар у неколико, преко лета омогућила пријатан

данима, када човече тело потребује освежавање у хладној води, пружи и могућност хигијенског и јевтиног купања у реци. Зато је подигла на Сави, код Шест Топола, велико, модерно и сасвим хигијенски уређено народно хладно купатило. Купатило је подигнуто на најздравијем делу савске обале. На овом купатилу налази се преко 500 веома удобних кабина, које се налазе на обали и на пловћем купатилу. Свака кабина има лепо шлифовано огледало, клупу, полицу и чивилук. У кабини могу да се свуку по неколико особа. Између кабина налазе се три лепа, велика и осигурана базена: за мушке, децу и жене,

Поглед на Општинско купатило са обале

и здрав боравак у Београду и пружила им прилике за пријатан одмор после мучног и напорног рада, Београдска општина свим силама, не жалећи труда ни материјалних жртава, успела је да им ово створи. Скоро у свима крајевима Београда подигла је лепе и простране паркове. Да би угушила праšину и ваздух на улицама учинила чистим и здравим, Општина је дуж тротоара београдских улица подигла травњаке и засејала их лепом енглеском травом. И тако, захваљујући овако умешном схватању општинске Управе, чувене београдске праšине ове године сасвим је нестало са београдских улица.

Поред овога, Београдска општина хтела је својим грађанима да, у жарким летњим

које је сасвим изоловано и опкољено женским кабинама тако да је за мушкарце апсолутно неприступачно. На сваком углу кабина налази се по једна кабина са тушом за туширање са макишком водом. Свуд поред кабина и дуж купатила застрти су широки костретни теписи, да се купачи не би могли оклизнути. А на угловима спроведене су чесме за водом за пиће. Предњи и задњи делови купатила снабдевени су великим сунцобранима, који штите од сунца, а свуда унаоколо учвршћене су ниске клупице за одмор. Са средине купатила двоја степеништа воде у модерно уређену ресторацију, док је на обали, испод кабина у хладу, одређено место за ручавање за застртим столовима. За старије особе постав-

љене су и платнене столице са наслонима за лешкарење. Улази из реке постављени су у виду сасвим угодних гвоздених степеница у размаку на сваких пет метара, а дуж целог купатила у отвореној Сави затегнут је и кроз алке провучен дугачак конопац, за који се купачи хватају да би остали у води и онда кад не желе да пливају. Око десет ваздухом напуњених појаса за спасавање налазе се на средини купатила, овлаш причвршћених. тако да их дављенику у свако доба може пружити најближи купач. Чак на овом купатилу нису заборављени ни пецароши. За њих је место одређено на доњем делу купатила, и оно је снабдевано удобним седиштима и закло-нима од сунца.

Оно што ово општинско купатило чини још лепшим и примамљивијим то су зеленило и цвеће. По целом купатилу у саксијама и обојеним сандуцима налази се цвеће и разно зеленило, тако да човек добије утисак да се налази на каквом зеленом пливајућем острву.

Обала је дуж купатила претворена у пространу пешчану плажу, окружену такође цвећем и зеленилом.

У кабинама на обали налазе се две одаје у којима су смештене фризернице за даме и господу. А у горњем делу смештена је амбуланта, која пружа прву потребну помоћ не само купачима са општинског купатила, него и свима купачима са осталих купатила.

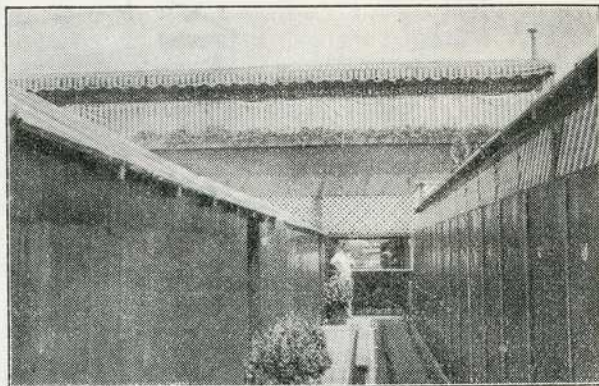
За младеж су на купатилу постављене трамбулине, за висока и ниска скакаћа, које за младе и веселе купаче претстављају нарочиту радост и забаву.

Подизањем овако модерно уређеног купатила општинска Управа учинила је много. Нарочито из разлога што је купање у овом

Општинском купатилу веома јевтино и што је приступачно сваком грађанину.

Кроз ово купатило, кад су велике врућине, пролазило је овога лета по најмање 3.000 и више купача дневно.

Што је за највећу похвалу, на купатилу владао је примеран ред, тако да прође по неколико дана, а да од стране грађанства не падне ни једна жалба.

Кабине и ресторација, у врху

Што су Београђани, поред паркова и травњака, који углавном чине хигијенски живот Београда, добили и једно овако велико, модерно и јевтино купатило, на првом месту припада заслуга Општинском суду, као и општинским одборницима, који су ову здравствену потребу Београда озбиљно схватили и својим напорима успели да је омогуће и пруже целокупном грађанству, које је у овом купатилу нашло своју бању и пријатно летовалиште на обали радиоактивне београдске реке Саве.

Подизање Општинске болнице за унутрашње болести у улици Св. Николе

Подизање Општинске болнице у Београду од увек је задавало доста бриге свима општинским управама. Порушени Београд, после рата изискивао је много материјалних жртава да се варош доведе у ред, како би се избрисали ужасни трагови рата. Најзад, и нагло насељавање Београда, у комуналној политици захтевало је пре решење изградње стана и остало уређење канализације и осталих техничких радова, који такође спадају у делокруг хигијенског уређења вароши. На подизању једне Општинске болнице, и ако се на ово од увек мислило, није се могло приступити одмах. Да би се подигла болница онаква каква доликује једној престоници, модерна и велика, требало је мало више чекати како би се у ову сврху могла добити потребна и довољна сума новца, која није мала.

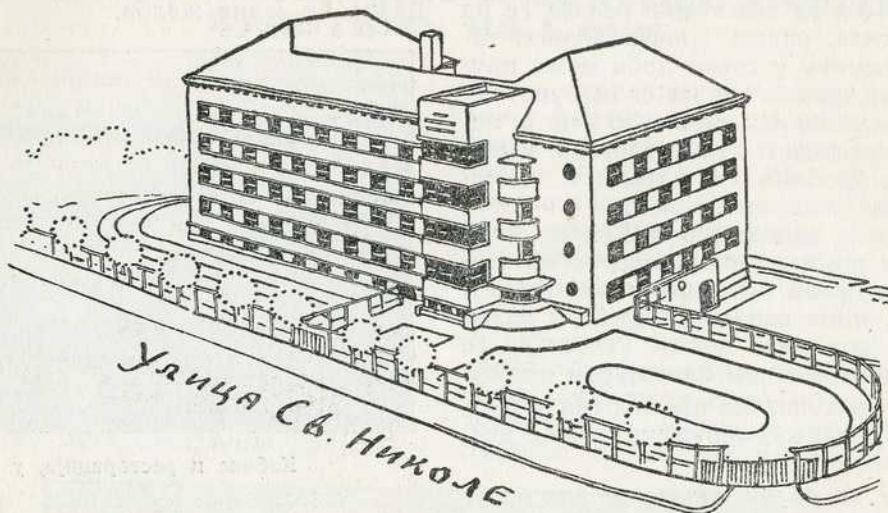
Најзад, захваљујући управи Задужбине Николе Спасића, која је, извршујући завештачеву жељу, а по одобрењу Министарства просвете, известила Суд Општине града Београда, да се за подизање Општинске болнице у Београду, задужбине Николе Спасића, одређује сума од 5,250.000 динара.

После овога Суд је одмах приступио изградњи Општинске болнице. Израда плана за ову болницу поверена је општинском архитекту, г. Игњату Поповићу. Према плану предвиђени су предрачунски трошкови око 5,700.000 динара, али како су на лицитацији учињени извесни попусти, то ће се болница моћи подићи са сумом одређеном из Задужбинског фонда.

За Општинску болницу одређен је блок од 17.000 квадратних метара, између улица: Св.

Николе и Димитрија Туцовића, испред историске чесме Трећепозиваца. Овај терен је веома погодан, јер је заклоњен од ветрова, а нарочито од кошаве. Болница ће бити опкољена шумом и биће везана са улицама: Краљ Александровом и Гробљанском, сада Геатовом.

Болница ће изнутра бити сасвим модерно уређена тако да ће у свему одговарати свима хигијенским и медицинским потребама и захтевима. Цео простор око зграде биће паркиран и засађен цвећем и зеленилом. Болесничке собе биће окренуте сунцу, а сваки спрат имаће терасу за сунчање.

Пројект Општинске болнице (Арх. Игњат Поповић)

За саму зграду одређен је простор од 900 м². Зграда ће имати три спрата, партер и сутерен. У сутерене ће бити смештени: лабораторија, кујна, централно грејање, перионица, магацини и остале просторије. На спратовима ће бити модерно уређене болесничке собе, за једног, два и више болесника. А у партеру ће бити одељења за администрацију, амбуланте за преглед и терапију болесника, пријемно и друга потребна одељења. На спратовима ће, поред болесничких соба, бити на сваком и потребне собе за лекаре, болничку послугу и мале кујне. У свему ће болница располагати са укупно 140 болесничких постеља.

Ова болница служиће искључиво за опште унутрашње болести. Хируршко одељење и одељење за заразне болести биће подигнути касније, по свој прилици на истом блоку, пошто има простора за још неколико зграда.

Суседна зграда општинских станова у ул. Св. Николе, која се налази скоро преко пута ове болнице, биће преуређена за болничарске станове.

Болница ће бити готова 1 јула идуће год.

Овом болницом Београд добија још једну неопходно потребну хигијенско-медицинску установу, чија се неопходност одавно осећа.

Значај I Земаљске хигијенске изложбе за Београд

Свака приредба има своју садржину и свој циљ. У колико је садржина многоврснија и интересантнија, у толико је приредба успелија, у колико је пак циљ племенитији и кориснији, у толико она има више права на помоћ и стиче нужно признање. Разуме се, да приредба зависи од организације, трајања, места, где се приређује, начина приређивања и тд. Сви ти чиниоци имају највећи утицај на успех, али они стоје у уској вези са самом садржином и циљем. Они се и равнају према садржини и циљу. Коначно свака приредба има и разнолико дејство, посредно и непосредно, на људе, околину, установе па и на живот. И то зависи од основних услова, па је тај ути-

цај мерило успеха, односно тачности тих услова. Овде се не мисли утицај само са гледишта материјалног успеха, него и с обзиром на дејство у погледу унапређења културних вредности. Често пута је утицај на културни живот много важнији него онај на материјални. Правилна оцена једне приредбе мора да узме у обзир све ове чињенице, па да се о њој донесе коначни, објективан и тачан суд.

I Земаљска хигијенска изложба у Београду, која је отворена од 19 августа до 20 септембра 1933, и која је спојена са комерцијалним и забавним делом, ако се посматра према горњим начелима, има све атрибуте једне велике приредбе која заслужује највећу пажњу

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www. стручна, широких слојева народа, привредних организација, државе, хигијенских установа, а нарочито Београдске општине. За време самих припремних радова и организовања, могла су бити разна мишљења и предвиђења, могло се и веровати и сумњати у циљеве, успех, снагу и предвиђени програм приређивача, али сада говори стварност и на основу те стварности потребно је подвући значај ове приредбе у опште, а нарочито за Београд као престоницу.

Потреба и важност здравственог просвећивања су ван дискусије. То се осећа у свим крајевима и свим слојевима. Београђани имају такође ту потребу и за њих је важно подизање здравствене културе, као и за грађане по другим местима Југославије. *Шта више недовољно здравствено стање Београђана указује нарочито на ову потребу поред свих похвалних настојања и спроведених акција Општинског суда на пољу комуналне хигијене* (водовод, канлизација, паркови, пијаци, калдрма, амбуланте, дејча заштита итд.). Све то није довољно, ако и сами грађани, али сви без разлике, не буду свесни потребне неге и чувања свога здравља. Нарочито то вреди за уређење дома и породичног живота, као и по питањима рада и исхране, а овим отсецима поред осталих питања на изложби дато је заслужно место, показујући очигледно шта ваља, шта не ваља, шта треба, а шта не треба. Сам начин приказивања, као и обилност материјала, потпуно служе намени и поуздано је да посетилац одлази са изложбе обогаћен хигијенским знањем. Подизање пак хигијенске свести београдских грађана олакшава и рад Београдске општине на спровођењу комуналне хигијене. Према томе је општина заинтересована на успеху ове приредбе у два правца *њом се унапређује здравље грађана и стварају свесни сарадници општине.*

Међутим, значај Земаљске хигијенске изложбе има и друга обележја за општину од највеће важности. Хигијенско просвећивање, иако главни, испуњује само један део циљева ове приредбе. Треба нагласити, да је овај циљ сам по себи од нарочите важности, јер изложба, по својој садржини и интересантности привлачна, служи свима и не носи специјалан карактер за поједине друштвене слојеве. Спојена са забавним делом она је према томе свакако привлачна атракција и за становнике ван Београда. У том леже даље корисне последице целе приредбе. Већ првих дана продане легитимације и најављени транспорти посетиоца из свих крајева Југославије показују велико интересовање за изложбу, а то ће имати за последицу већи долазак људи са стране у Београд и с тим у вези *појачани финансијски и трговачки ефекат у корист Београда.* Ово је свакако веома важан момент, који се изложбом остварује, јер она по својим размерама и организацији нема локални карактер. И само време приређивања,

као и трајање изложбе иде овоме у прилог. Према томе је општина заинтересована на успеху изложбе с обзиром на већи долазак људи у престоницу за време њеног трајања. *Изложба по свом целом уређењу служи угледу Београда, она је у његову центру и с њим везана. Њен успех значи и успех Београда, јер свака акција зависи од средине у којој се развија.*

Организовање изложбе према предвиђеном програму обухватило је и уређење једног напуштеног терена у центру града, а у величини од близу 40.000 м². Изложба у широком свом подухвату морала је да овај терен прегудеси, да га асанира и учини способним да се може спојити са Хигијенском изложбом. Ту се није могло задовољити само са обичним чишћењем и нивелисањем, него се цео терен потпуно оспособио и уредио. Поред оgrade и

Са отварања I Земаљске хигијенске изложбе

нивелације изведена је канализација, довод воде, подигнути су јавни нужници с спирањем, чесме, направљене стазе и пошљунчене, засађено зеленило итд. Са малим трудом у незнатним издатцима овај простор може постати веома пријатан парк и погодно место за најразноврсније приредбе у будућности. Општина треба да има и у овом правцу пуни интерес за изложбу и њен успех, јер су приређивачи односно приредба извели на једном крају Београда и то на једном важном месту оно, што Општина у свом програму стално ради. *Тако изложба корисно служи хигијенском уређењу Београда, што спада у важан програм саме општине.*

Још је једна корист односно позитивна страна, коју изложба у себи носи. Сретна замисао приређивача да изложби додаду комерцијални део успела је изнад њихова очекивања. Хтела се мала допуна популарно-стручном делу изложбе, а створила се три велика павиљона са десетину малих за излагаче разних артикала и производа, које имају везе са одржањем здравља. Створен је преко очекивања мали *Београдски сајам*, и на тај начин доказно и показано да проблем сајма није тако сложен и тежак, као што се жели са из-

www.vesnik.rs
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Весник страна претставити. Општини, која у овом питању има право и дужности да поведе прву реч, *Изложба са комерцијалним делом може много помоћи у настојању да се питање сајма постави на право место.* Водећи рачуна о стварности не би било тешко доћи до задовољавајућег решења и споразума да се оствари и ова неопходна потреба Београда, да се оствари сајам. Споредно је где и како, важно је да се може, јер то доказује I Земаљска хигијенска изложба са својим комерцијалним делом.

Значај изложбе, као што је наглашено, прелази далеко локални карактер, али за њу треба да има највише интереса сам Београд. Нарочито се мора подвући, да је ову изложбу приредила и створила приватна иницијатива: Југословенско друштво за чување народног здравља. Ова чињеница добива веће значење кад се узме у обзир да Друштво сноси и ризикује више од 3/4 свих издатака, а да помоћ са стране не износи ни 1/4. Ово доказује снагу приватне иницијативе, која је успела да организује оваку једну приредбу, која надмашује сва очекивања и највећих оптимиста. Друштво је успело да обезбеди сарадњу јавних организација и државних институција. Успело се је само да створи замашну збирку објеката, да цео посао организује, да створи потребне услове, да савлада огромне тешкоће и препреке благодарећи само слободи акције без бирократизма и без сложене администрације. Тако су сви издаци сведени на најмању меру, а највећи део односи се на стабилне инвестиције на комерцијалном делу, на оно што би под сретнијим околностима и приликама бољег разумевања требало да се стави као готово и спремно Друштву на расположење. Овде се мора истаћи и то да се закупима павиљона и давањем места под закуп трговцима покрива једва четвртина издатака, који су утрошени за уређење слободног простора и подизање павиљона. Покрај тога улаз у овај део изложбе је бесплатан. *Принос који је на овај начин учинила приватна иницијатива за унапређење Београда у сваком погледу заслужује пажњу и признање Општине и даје доказа да се она на ту иницијативу по потреби може ослонити.*

Ова последња констатација има своје велико значење за оцену целе приредбе и дру-

штвене активности. Она показује најбоље не само напоре Друштва и приређивача, него и ширину погледа и схватања. Посматрајући проблем здравља са ширег гледишта, а у вези са свим друштвеним, културним и привредним проблемима, служећи сваком напретку и прогресу, који се може правдати са здравственог гледишта друштво је поднело велики терет, како се види, од кога нема ни близу сразмерну корист, него терет, који служи општем напретку, а првенствено самом Београду.

Износећи овако најважније чињенице о I земаљској хигијенској изложби и специјално њеном значењу за Београд није тешко доћи до правилне оцене о њеној садржини и вредности. За ту оцену није довољно само прегледати онај огромни материјал, коме се сви чуде, како је могао бити сакупљен и онако успешно сврстан, није довољно дознати да свако одељење на изложби има своје тумаче у циљу хигијенског обавештења, да се свакодневно држе предавања и филмске представе (бесплатно), да се редовно одржавају на изложби разне телесне вежбе и натечања итд., није довољно погледати на украшени терен и на море сијалица у вече, није довољно отићи задовољан организацијом и са свим што се могло чути и видети на изложби, него је потребно упознати цео проблем у суштини. А за то је потребно сазнати и уважити изнесене чињенице. Тако се тек може утврдити прави пуни значај ове приредбе, а поуздано се и слободно сме рећи а да то нико не може демантовати, да је *тај значај I Хигијенске изложбе велики и непроценљив као и њена корист за све, а нарочито за град Београд.* Тај значај се огледа објективно у целој приредби, како год се она посматрала, са хигијенског, социјалног, привредног, просветног или комуналног гледишта. Желети је и надати се да ће и Београд заузети према томе значају и важности одговарајући став. Желети је и надати се, да ће Београд изложби кад већ постоји неоспорна стварност о њој са толиким позитивним обележјима поклонити ону пажњу и пружити ону помоћ, коју заслужује према свему, што је учинила за Београд и за општу ствар.

Д-р Богољуб Константиновић

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Комуналне и књижевне белешке

ПРАШКИ КОЛЕЖ НАШЕГА КРАЉА ЗА НАШЕ СТУДЕНТЕ

У више наврата истицали смо благотворну бригу Прашке општине за наше студенте и ученике, који су дошли у престоницу братског чехословачког народа жељни светлости и знања.

Сада региструјемо, као орган Београда, са великим задовољством још једно најновије дело Прашке општине, достојно њене социјалне политике.

Благодарећи на првом месту неизмерној енергији г. Др. Петра Зенкла, претседника за социјално старање у Чехословачкој метрополи, а поред њега и целокупном радном одбору, на челу са претседником Прага г. Др. Баксом, град Праг подигао је ових дана колеж Југословенског Краља Александра I. То је једна савремено уређена школска интернатска палата, у којој ће наши и чехословачки студенти, спојени братском љубављу и солидарношћу, спремати се за своје студије и за практичан живот лепше будућности.

Оно што дипломатска Мала антанта ради на пољу наших и чехословачких националних интереса, оно што наша и њихова штампа ради на пољу узјамних информација и духовне одбране заједничких идеала, тако једна интелектуална елита у Чехословачкој, на чијем је челу г. Др. Петар Зенкл, ради на духовном срођавању наша два братска народа, спојена тесном прошлешћу у болу и трофејима, спојена још тешње садашњицом на стварању заједничке будућности. У низу својих многобројних прегнућа, ова интелектуална елита Златнога Прага, створила је и овај лепо студентски дом у Прагу, који носи име нашег Краља Александра I.

ОДЛУКЕ ОПШТЕ СЕДНИЦЕ И НАЧЕЛНЕ ОДЛУКЕ ДРЖАВНОГ САВЕТА

Средили и објасилин Александар Давинић и Богдан Мајсторовић, референти Државног савета

Г. г. Давинић и Мајсторовић објављују у овој књизи сређене одлуке опште седнице Државног савета, које су донете од 1923 до 1933 године. Тако оне обухватају период од десет година рачунајући од устројства садашњег Савета, од кад су у главном Давинић и Мајсторовић са службом у Савету. Потреба за једном оваквом књигом од давна се осећала, нарочито због редакције ових одлука и због важности правних питања која су се морала решавати у почетку рада Савета. У прво време схватило се, да су ове одлуке од значаја само за Савет, јер су по Закону само за њега односно његова одељења обавезне, па је и редакција ових одлука била кратка и без потребног правног образложења. За ширу јавност било је непознато ни којим су поводом ове одлуке донете, ни каква су гледишта заступана по правном питању које је третирано. Све то остајало је као интерна ствар за Савет, а објављен је само коначан резултат тога расправљања. Отуда су ове одлуке у многоме личиле на диспозитиве пресуда или какве нове прописе. Све то чинило је да се са њима нису могли користити они којима су биле потребне у оној мери у којој би се иначе могли користити.

Тешкоћу у примени ових одлука осетили су и сами г. г. Давинић и Мајсторовић, као референти саветских одељења, па су утолико пре могли схватити ону тешкоћу коју су имали органи управне власти или појединци и њихови правозаступници, који су изван Савета, кад су се са овим одлукама хтели користити. То им је у главном и дало потстрека за издавање ове књиге.

У овој књизи г. г. Давинић и Мајсторовић дали су овим одлукама пре свега оно што им је недостајало. Служећи се рефератима, у којима су заступана супротна гледишта и који су били основа за дискусију у седници по дотичном правном питању, и осталим подацима архиве Савета, они су уз сваку одлуку изнели конкретне случајеве који су изазвали одлуку и супротна гледишта која су у решењу правног питања постојала. Осим тога они су уз сваку одлуку дали сопствено критичко посматрање и објашњење правног питања, које се у одлуци третира, с обзиром на теорију и праксу, доводећи то у везу са новим законским прописима, у колико су доцније донети по неком од тих питања. Тако ове одлуке имају и теоријске и практичне вредности у пречишћавању схватања у респективним питањима.

На сличан начин у књизи је објављен извесан број важнијих начелних одлука, које доносе одељења а не општа седница Савета, али које по својој важности могу доћи упоредо са одлукама опште седнице, чиме је ова књига проширена.

Књига је обрађена врло пажљиво, са лепим теоријским и практичним објашњењима, која су резултат прилежног теоријског рада г. г. Давинића и Мајсторовића, поред праксе у Савету за скоро све време од устојства Савета. Писана је са лепим и лаким стилем, на начин који лако уводи у материју која се расправља. Отуда оно што није могуће видети кроз штуре законске одредбе, постоје видљиво, јасно и живо читајући ову књигу.

По начину обраде и свему што су г. г. Давинић и Мајсторовић од себе дали њихова књига претставља један леп прилог за књижевност административног права код нас. Осим тога њоме се задовољава једна практична потреба правног живота, јер се са истом могу лако послужити и управне власти, у које долазе на првом месту и општине, нарочито градске као и појединци и њихови правозаступници, који таква питања покрећу код власти. У овој књизи они ће наћи или директну одлуку по питању које их интересује или индиректно доћи до потребног закључка с обзиром на гледишта по сличним питањима. Стога се ова књига може препоручити свима општинама у држави.

Савез градова Краљевине Југославије, као највиши форум наше комуналне политике, специјалним расписом најтоплије је препоручио свима градовима ову књигу као неопходну за све градске стручне библиотеке и њихова правна одељења.

Књига има 530 страна. Цена је 80 дин. у меком и 100 динара у фином платненом повезу. Може се поручити путем чек, рачуна Поштанске штедионице бр. 56549, или директно код писца: Давинић—Мајсторовић, Државни савет, Београд.

Милош Прокапијевић
секретар Државног савета

WWW.UNILIB.COЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА ГРАДА ПРАГА

— „La prévoyance sociale et L'assistance publique de la ville de Prague. Издање Musée Social. Paris. 1933 г.—

Добили смо од Социјалног музеја Париза ову интересантну књигу, у којој је објављена ванредно успела конференција, коју је у току месеца маја т. год. одржао у Париском социјалном музеју г. Др. Петар Зенкл, један од најјачих ауторитета за социјалну и комуналну политику братског чехословачког народа. Др. Петар Зенкл је познат у целом културном свету; његов научнички глас давно је прешао етнографске границе његове отаџбине.

У овој студији, која је првобитно била предавање пред скупом париских интелектуалаца и нотабилитета за социјалну и комуналну политику, Др. Зенкл је дао једну сплендидну експликацију целокупне социјално-комуналне политике града Прага.

Са нарочитим задовољством да се задржимо на Масариковим домовима (Foyers Masaryk), једном низу колосалних социјалних установа града Прага, подигнутих за смештај свих важнијих институција из социјалне акције прашке муниципије. „Београдске општинске новине“ већ су опширније писале о овим јединственим социјалним колонијама, у којима су смештени, између осталих, хумани домови за изнемоглу старост и духовно и физички заосталу младост, институције за невољнике свих врста, установе за заштиту деце, омладине, школске и ваншколске и т. д. Ту су смештене и огромне комуналне кујне, које дневно дају око 150.000 obroka, и могу да хране 3—5000 ђака и т. д. Масарикови домови читавим низом реформи и нових установа решили су дечји проблем на начин, који је чак и теоретичарима романтичарски расположеним изгледао као тешко достигну сан.

Ниједна градска општина Европе и Америке није тако обилато, на једној широјој линији, извела организацију социјалног старања као прашка. То служи свима нама Словенима на понос.

Те Масарикове домове подигао је, уједно и организовао лично писац ове књиге г. Др. Зенкл, који је и вођа, председник Чехословачког комуналног одбора за социјално старање. Зато су његове детаљне експликације у овој књизи од прворазредног интереса и значаја.

Ми најтоплије препоручујемо овај савремени социјалношко прилог свима следбеницима праве социјалне науке и комуналне политике и свима пријатељима Чехословачког народа, јер ће се у њему наћи пуно бисерних истина о могућности правичне акције социјалног старања у савременој комуналној заједници.

Сл. Ж. В.

ЖИВОТ СЛЕПИХ

Вељко Рамадановић, директор Дома слепих у Земуну. 1933 год. — издање штампарије Дома слепих Краља Александра I. — Добили смо на приказ ову занимљиву, врло информативну и корисну књигу нашег хуманистичког ветерана г. Вељка Рамадановића. Задржавајући право да у једном од идућих бројева изнесемо у детаљима целокупан социјално-хуманитарни рад ове јединствено уређене хуманитарне установе на проширеном подручју града Београда, сад ћемо проговорити само неколико речи о овој новој књизи г. Рамадановића.

После одличних дела о Лаури Бригман и Д-р Хелени Келер, издатих у нашој педагошкој библиотеци „Нова светлост“, управник и оснивач Дома слепих Краља Александра I у Земуну г. Вељко Рамадановић (чије је име тесно везано са историјом свих наших хуманитарних покрета и установа) у овоме своме најновијем делу описао је детаљно, сугестивно и пластично рад и живот слепих у Дому слепих у периоду од 1917—1933 године.

Поучна је за практичне комуналне раднике једна велика истина, који нам открива ова информативна књига г. Рамадановића: Да чак и хумане установе могу да стварају и привређују, а не само да троше на своју егзистенцију. Па кад је то вредни и неуморни г. Рамадановић успео да учини са установом најужаснијих очајника — слепих — шта се све корисно и продуктивно може учинити са другим сиромашним хумане акције, који су здрави и способни за рад (н. пр. посрнуле девојке, физички способним члановима разних азила, сиротишта, итд.).

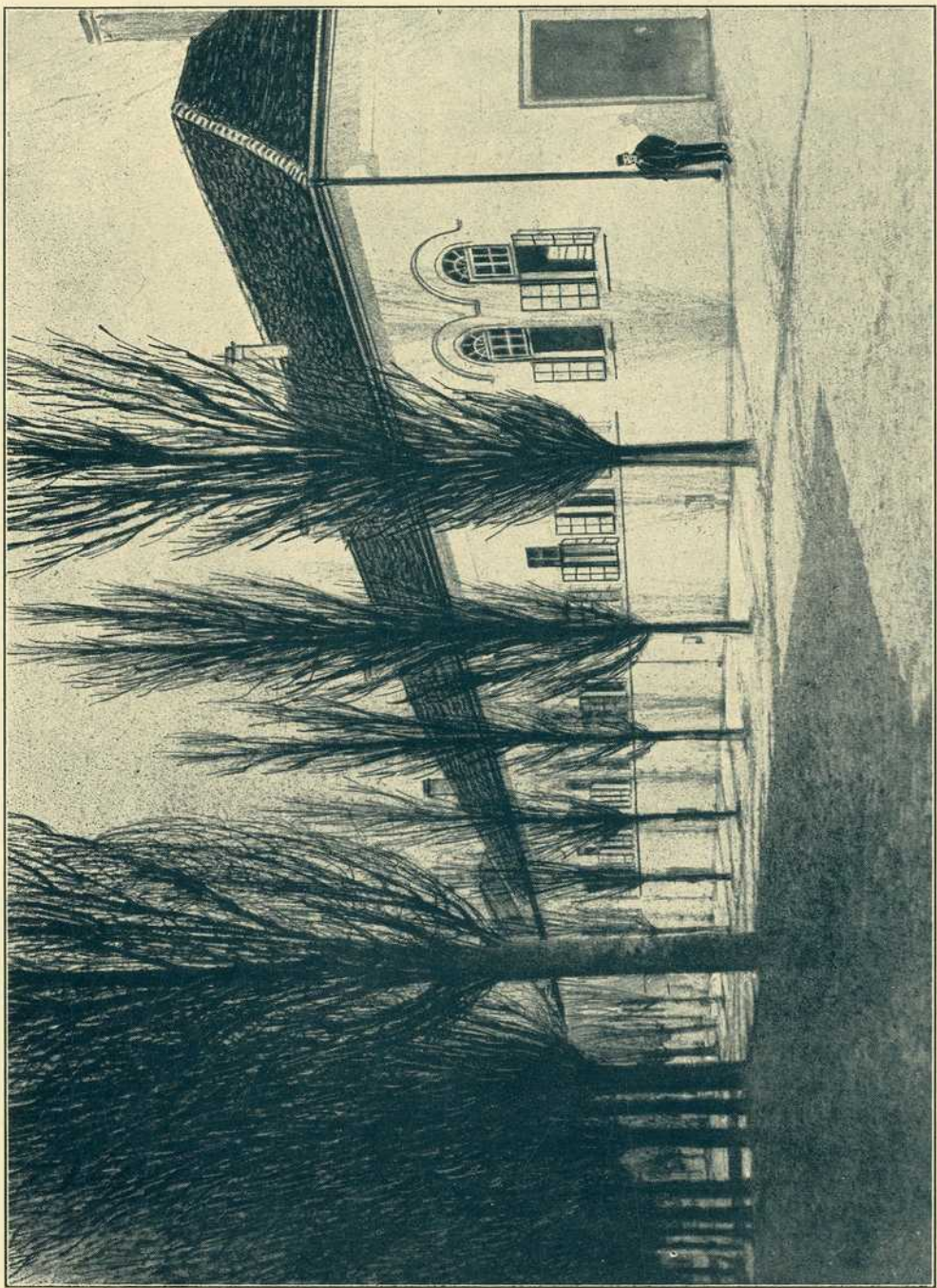
Најтоплије препоручујемо комуналним радницима, хуманим друштвима и свима пријатељима филантропске акције ову топлу књигу, откинуту са срца и душе једног старог поборника социјалне правде.

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

СТАРИ БЕОГРАД — ANCIEN BEOGRAD

Из улице Краљице Наталије: иста гимназија раније . . .
Rue de la Reine Natalie: Le même lycée il y a quelques ans

(Из фото-архива Отсека за штампу, про-
паганду и туризам О. г. Београда)

(Photo-archivé du Bureau communal de la
presse de Beograd)